

6 '2020

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВОЗНАВСТВА
ім. О.О. ПОТЕБНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

**НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА РАДА
ЖУРНАЛУ «МОВОЗНАВСТВО»**

О. О. ТАРАНЕНКО (голова ради)
Б. М. АЖНЮК
С. Я. ЄРМОЛЕНКО
Г. П. ПІВТОРАК
В. А. ШИРОКОВ

М. МОЗЕР (головний редактор, Австрія)
С. С. ЄРМОЛЕНКО
(заступник головного редактора)
П. О. СЕЛІГЕЙ
(заступник головного редактора)
В. І. ЧУМАК
(відповідальний секретар)
А. М. АРХАНГЕЛЬСЬКА
М. БАР-АШЕР (Ізраїль)
Ф. С. БАЦЕВИЧ
Л. БІЛАНЮК (США)
В. М. БРІЩИН
І. ГЕНТШЕЛЬ (Німеччина)
А. П. ЗАГНІТКО
Т. А. КОСМЕДА
О. О. ЛУКАШАНЕЦЬ (Білорусь)
А. А. ЛУЧИК
К. І. МІЗІН
І. В. ОСТАПОВА
В. П. ПОНОМАРЕНКО
Т. В. РАДЗІСВСЬКА
Я. ФЕЛЛЕРЕР (Велика Британія)
Л. І. ШЕВЧЕНКО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

До друку рекомендували вчені ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол № 8 від 24.11.2020 року) та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (протокол № 8 від 17.11.2020 року).

Журнал друкується за державним замовленням (100 прим.) і за передплатою (160 прим.)

**ІНДЕКСАЦІЯ ЖУРНАЛУ
«МОВОЗНАВСТВО»**

Адреса редакції 01001, Київ-1,
вул. Грушевського, 4
тел. 279-29-64, факс 278-71-82
e-mail: movozn-journal@ukr.net

*Свідоцтво про реєстрацію серії КВ № 5562
від 18.10.2001 р.,*

видане Держкомінформом України

ISSN 0027-2833 (друкована версія)
ISSN 2524-0595 (електронна версія)
DOI 10.33190/0027-2833

Помічник головного редактора *О. В. МАЛАШ*
Редактор *Н. М. ГАЙДАЙ*
Технічне редагування та верстка *А. В. ДОРОЖИНСЬКОЇ*
*За достовірність цитат і мовного ілюстративного
матеріалу відповідають автори публікацій*

Здано до набору 24.11.2020. Підп. до друку 11.12.2020.
Формат 70x108/16. Ум. друк. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. 7,72.
Тираж 100 прим. Зам. № 6167.

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01004, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавн. справи
серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВОЗНАВСТВА
ІМ. О.О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

ЛИСТОПАД
ГРУДЕНЬ

2020

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Межжеріна Г. В. Неофіційний антропонім <i>Петръ Гоугнивыи</i> . 2. 3
	Тищенко-Монастирська О. О. Орфографічні особливості кримчацького рукопису джонк та писемна традиція кримчаків. 22
	Холодьон О.М. Лінгвогеографічний аспект дослідження дієслівної лексики й семантики в українських говорах. 32
	Коваль-Фучило І. М. Номінація локусів та персонажів в оповідях про примусове переселення із зони затоплення 44

РЕЦЕНЗІЇ

Радзівська Т., Труб В. Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation. 57
Філак І. Белей Л. Л. Українська мова на початку ХХІ ст.: параметризація соціально-лінгвістичних змін. 63

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка 69
Зміст журналу «Мовознавство» за 2020 рік 75
Нові правила оформлення публікацій у журналі «Мовознавство» . . 77

CONTENTS	Mezhzherina H. V. The informal anthroponym <i>Петръ Гоугнивыи. 2.</i>	3
	Tyshchenko-Monastyrskia O. O. Peculiar features of the Krymchak <i>dzhonk</i> script and the Krymchak written language tradition	22
	Kholodon O. M. Study of verbs and their meanings in Ukrainian dialects: a linguogeographical approach	32
	Koval-Fuchylo I.M. The naming of loci and characters in narratives about forced eviction from the inundation zone .44	
REVIEWS		
	Radziievska T., Trub V. Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation	57
	Filak I. Beley L. L. Ukrainian of the early 21st century: parametrization of social and linguistic changes	63
SCIENTIFIC LIFE		
	News items.	69
	Table of contents of «Movoznavstvo» journal 2020 issues.	75
	Author guidelines for submitting manuscripts to the «Movoznavstvo» journal	77

Г. В. МЕЖЖЕРІНА

Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна
Електронна пошта: anvame1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМ *ПЕТРЬ ГОУГНИВЫИ*.²¹

Стаття присвячена з'ясуванню мотиваційної основи, реконструкції референтних зв'язків, денотативних ознак неофіційного антропоніма *Петрь Гоугнивыи*, наявного в оригінальних і перекладних східнослов'янських писемних пам'ятках (Лаврентіївському літописі, «Хроніці Георгія Амартола», «Давньослов'янській кормчій XIV титулів» та ін.). Антропонім належить двом особам — Александрійському патріарху V ст. Петру III (Πέτρος Μογγός) і «літописному» римському ересіарху IX ст. Висловлено припущення про те, що Петро III отримав неофіційне ім'я за життя в середовищі монофізитів. Доведено, що у внутрішній формі неофіційного пропріального імені Μογγός і його перекладного відповідника *Гоугнивыи* знайшов відбиття перехід від оцінки людини за фізичними вадами до оцінки релігійно-етичної, від значення 'який має охриплий, неясний голос' до значення 'єретик'.

У зв'язку з реконструкцією денотативних ознак неофіційного антропоніма *Петрь Гоугнивыи* простежено його використання в писемних пам'ятках після XIII ст. та розглянуто ряд дискусійних питань, серед яких походження «Промови філософа», час включення в літописну статтю сказання про Петра Гугнивого, факт існування римського папи на ім'я *Петрь Гоугнивыи*, етнічні корені ересіарха та ін. Показано, що Петро Гугнивий привніс у католицьке віросповідання єретичне вчення, зорієнтоване на язичницькі та іудейські догмати. Денотат другого компонента в неофіційному імені *Петрь Гоугнивыи* включає ознаки, які виникли в процесі переосмислення первинної семантики іє. *gou-(n-) та його континуантів. У східнослов'янських дериватах розвинулася семантика невдоволення, насміхання, зневаги. На той час, коли сказання про Петра Гугнивого було внесено в літописну статтю *988 р., у словотвірному гнізді з коренем **-гоу(r)-** уже відбувся перехід до культурної семантики. Денотативні компоненти етнокультурного плану, які входять до змісту антропоніма *Петрь Гоугнивыи*, у своїй сукупності повторюють семантичну структуру слова *єретик*. Поєднання історико-лінгвістичного аналізу з історико-культурологічним, урахування як історичних фактів, так і інформації, засвідченої в апокрифічних сказаннях і наукових версіях, дає підстави для того, щоб вважати «літописного» Петра Гугнивого реальною історичною особою.

Ключові слова: Київська Русь, неофіційний антропонім, семантика, історико-культурологічний аналіз, *Петрь Гоугнивыи*, Петро Монг.

¹ Початок див.: Мовознавство. 2020. № 5. С.50–69.

З'ясування міфічного / реального походження Петра Гугнивого десятиліттями заходило в глухий кут, оскільки історичний аналіз проводився в повному відриві від лінгвістичного, а питання реконструкції внутрішнього змісту антропоніма *Петръ Гоугнивыи* взагалі не ставилося. Використання методики паралельного проведення історико-лінгвістичного та історико-культурологічного дослідження з покроковим зіставленням результатів дає змогу пролити світло на численні «втаємничені місця» та відтворити максимально цілісну картину.

Зіставлення текстів, у яких згадується ім'я Петра Гугнивого, не залишає сумнівів у тому, що Петро Гугнивий є реальною особою, а не вигадкою давніх авторів. Являючи собою різні варіанти однієї й тієї самої історії, згадування-оповіді про римського папу Петра Гугнивого містять спільні позиції: Петро Гугнивий — папа великого престолу; прийшов у Рим після сьомого собору, тобто після 787 р.; мав спільників, прихильників свого вчення; відступив від християнської віри; посіяв велику смуту в релігійних колах не лише Італії, а й інших західних країн; захопив престол; чинив аморально, названий «блудником»; потрапив у прикру історію з жінкою, був осоромлений; щоб відбілити своє ім'я, вигдав легенду про янгола; запровадив звичай голити бороди священнослужителям; помер невдовзі після того, як посів папський трон.

Літопис повідомляє, що «Петръ Гугнивыи со инѣми шедѣ в Римъ . и пр(е)(с)т(о)лъ въсхвativъ» (*988, ПВЛ-1, арк. 40). Це може означати, що Петро Гугнивий не завжди був при папському дворі; десь в іншому місті він, скоріше за все, мав якийсь церковний сан. Не виключено, що Петро Гугнивий був прийнятий в Римі за рекомендацією. Увійшовши в найвищі кола папського оточення, Петро Гугнивий не без допомоги вірних людей захопив престол. Невідомо, скільки пішло часу на те, щоб адаптуватися в новому середовищі, вивчити відкриті й таємні «закони» папського двору, тонкощі спілкування церковних ієрархів, але зрозуміло, що в папському дворі Петро Гугнивий так і не став «своїм».

На користь того, що Петро Гугнивий жив на території Італії, а не приїхав з далеких земель — іншої країни, свідчить текст пам'ятки «Слово Феодосія, ігумена печерського, до князя Ізяслава про латинів», зокрема уточнення про те, що Петро Гугнивий був латинського роду: «**прїиде некто, ѿ ѡан(д)ѣ, латинскаго рѡда имене(м) петръ <...> и сътвориша его папожъ римѣнѣ**» (XI, сп. XV, Сл. Феод. о лат., 24). У візантійських і давньоруських текстах до XIII ст. латинами називали народи, які населяли Італію; у «Хроніці Георгія Амартола» «термін “латини” являє собою етнонім, що позначає народ італійської групи» [Чибисов : 78]. У пам'ятках XII–XVI ст. лексеми *латини*, *латыни* (*латынове*), *латинский*, *латынский* уживалися зі значеннями 'католики', 'католицький', але як основні «Словарь русского языка XI–XVII вв.» виділяє значення 'римляни', 'римський' (СлРЯ XI–XVII, VIII, 178–179), які вказують на конкретний ареал проживання латинів. Текст «Послання старця Філофея» (XVI ст.) свідчить про те, що латини жили в римській області: «Пилат от латын бяше от Понта града римския области» (СлРЯ XI–XVII, VIII, 178–179). Словосполучення «**латинскаго рѡда**» вказує на те, що Петро Гугнивий жив недалеко від Рима.

Деякі розрізнені, фрагментарні дані, які містяться в писемних пам'ятках, дають можливість наблизитися до розгадки таємниці походження Петра Гугнивого. Сучасного читача може ввести в оману слово *немецкыи* в назві

пам'ятки «**Слово ѡ немецкѡ(м) прельщенїи тако наѡчи нѡ гѡгнивыи петръ ереси**» (ркп. к. XV ст.). До XVII–XVIII ст. прикметник *немечскыи* мав значення 'латинський', або 'римсько-католицький', на що свого часу вказував А. М. Попов: «Уже самый заголовок <...> Слова "О Немечскомъ прелщении" нагадує собою літописне сказання, за яким римсько-католицьке сповідання переважно вважається "вѣрою нѣмецкою"» [Попов : 23]. Така семантика слова *немечскыи* зберігається в написаному Никифором на прохання Володимира Мономаха «Посланні про віру латинську», де розповідається про «**вины ра(з)личны многы**» латинів, які «**прелести немє(ч)скон вѣсѣдоваша**» (XII, сп. XVI, ПослНикифора-1, арк. 490а). З таким самим значенням виступає лексема *нѣмці* в назві пам'ятки «**Слово Григорїа митрополита. како держать вѣрѹ нѣмці**» (ркп. XVI ст.), основу якої становить перелік 35 докорів латинам. За «Словарем русского языка XI–XVII вв.», до семантичної структури лексеми *нѣмци* крім значення 'люди і народи, які говорять німецькою, германськими мовами' входило значення 'взагалі іноземці західноєвропейського походження' (СлРЯ XI–XVII, XI, 178). Показово, що ілюстративний приклад з пам'ятки XVII ст. «Книга глаголемая гречески алфавит» містить роз'яснення стосовно жителів саме Італії: «Италия — страна латинска, близ Рима, а живут в ней мудрии нѣмци» (СлРЯ XI–XVII, XI, 178). Не підтверджує версії щодо німецьких коренів Петра Гугнивого і текст Лаврентіївського літопису: хроніст повідомляє, що Петро Гугнивий «*шедъ в Римъ*» (*988, ПВЛ-1, арк. 40), а не в Італію, отже, не перетинав кордонів. Більше того, він дістався Рима пішки («*шедъ в Римъ*»).

«Слово» Феодосія повідомляє, звідки Петро Гугнивий бере свій рід: «**Ѡ ѡан(д)є <...> имене(м) петръ**» (XI, сп. XV, Сл. Феод. о лат. , 24. Виходячи зі змісту пам'ятки, вираз «**Ѡ ѡан(д)є**» означає 'від вандалів' (слово *оуандилы* (*ѡандилы*, *доуандилы*) не потрапило до реєстру історичних словників). Слово *оуандилы* виявлене також у «Посланні» митрополита Никифора про віру латинську (за Синодальним сп. XVI ст.), а саме у фрагменті, де йдеться про вандалів, які вторглися в Італію: «**Потом же прїаша стараго рима нѣмцы. и покорени быша римляне иже латына наричютсѧ Ѡ доунди(л). иже нарицаютсѧ нѣмцы**» (XII, Син. сп. XVI, ПослНикифора-2, арк. 292г). Наявне в «Слові» Феодосія уточнення «**Ѡ ѡан(д)є**» вказує не тільки на те, що Петро Гугнивий — нащадок вандалів, які 455 р. розграбували Рим. Асоціативний ряд, який супроводжує уточнення «**Ѡ ѡан(д)є**», пов'язаний не стільки з етнічним корінням, скільки з релігійним світоглядом Петра Гугнивого. Вандалі прийшли на територію Італії зі своїм релігійним ученням, були аріанами² і переслідували католиків. Не поділяючи їхнього дикого фанатизму в переслідуваннях³, король остготів Теодоріх Великий (454–526) прагнув мирного співіснування готів і римлян [Кудрявцев : 33]. Проте, як зазначив П. М. Кудрявцев, «даремними були всі зусилля короля Готів об'єднати Римлян і Готів політично: вони зішлись вже будучи розділеними своїми релігійними переконаннями. Готи були аріани, Римляни — католики» [Кудрявцев : 35]. Аріанство визнане I Вселенським собором 325 р. у Нікеї і II Вселенським собором 381 р. у Константинополі

² Аріанство «перенесене було <...> до Готів, скоро укорінилося між ними і звідси поширилося між Вандалами» [Кудрявцев : 36].

³ Теодоріх «був вищий за дикий фанатизм, з яким Вандалі переслідували католиків» [Кудрявцев : 37].

еретичним ученням; різке засудження аріанської єресі можна знайти в Кормчій Сфремовській XII ст., Кормчій Рязанській 1284 р., «Пандектах Никона Черногорця» 1296 р., «Хроніці Георгія Амартола» та ін.; лексеми *аригане*, *ариганьскы*, *ариганьскыи*, *ариганьство*, *ариганьствовати* засвідчені в писемних пам'ятках XI–XIV ст. (СДРЯ XI–XIV, I, 93). Від року вторгнення в Рим до часу, коли жив Петро Гугнивий, минуло чотири століття, протягом яких ішов процес поступової асиміляції вандалів серед місцевого населення⁴. Про Петра Гугнивого коректно говорити як про нащадка вандалів, не отожднюючи його ані з германцями середини V ст., ані з сучасними німцями. Отже, можна констатувати, що сигніфікат імені *Петръ Гоугнивыи* містить етнокультурні ознаки 'жив недалеко від Рима', 'належав до одного з етносів, що населяли Італію; є нащадком вандалів, які 455 р. розграбували Рим', 'є нащадком вандалів, які сповідували аріанство', 'є послідовником єретичного вчення — аріанства'.

Спробуємо з'ясувати, коли саме Петро Гугнивий узурпував владу. Літопис повідомляє, що Петро Гугнивий з'явився в Римі після VII Вселенського собору («На з-мь сборѣ <...> по семь же сборѣ . Петръ Гугнивыи со инѣми шедъ в Римъ» — *988, ПВЛ-1, арк. 40). Між сьомим (787 р.) і восьмим (869–870 рр.) соборами — проміжок часу у 83 роки. На ту обставину, що після сьомого собору сплило чимало років, звертає увагу Никонівський літописець: «По семь же седмѣмь соборѣ, не малу времени минувшу, Петръ Гугнивый...» (*988, ЛНик-1, IX, 56). У полемічному творі «Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянь» за рукописом 1580 р. зазначено не тільки те, що Петро Гугнивий прийшов через багато років після сьомого собору, а й те, що він займав трон після папи Формоза: «То пакъ потомъ по седмомъ соборе, минувшимъ многымъ лѣтомъ, бысть папа Формосъ <...> По Формосе паки наста папа в Риме Петръ гугнивый <...> пануя Римяномъ» (Обличит., 37–38).

У тій самій пам'ятці (Обличит., 38) папа Формоз представлений як єретик, зачинатель розколу в християнстві⁵. Четвертого квітня 896 р. за нез'ясованих обставин римський папа Формоз (Стефан V) помер. У травні того ж року новим папою стає Стефан VI. Намагаючись помститися за зраджених Формозом сполетських герцогів⁶, Стефан VI зібрав «трупний синод»⁷. Саме через цей ганебний собор Стефана VI почали підозрювати у смерті Формоза. Проте такі підозри навряд чи мають підстави. Гадаємо, Гвідоніди настільки дорікали Стефану VI в тому, що він не помстився за них (зокрема, не був причетний до смерті Формоза), що через дев'ять місяців по смерті Формоза папа Стефан VI змушений був зібрати собор і розіграти на ньому сцену покарання.

⁴ Починаючи з V ст., «йшла сильна романізація вандалів, незважаючи на релігійний антагонізм між варварами-аріанами і римлянами-католиками» [Браун : 485].

⁵ За словами богослова І. М. Громогласова, «римські папи (починаючи з Формоза, який впав в аполінарієву єресь та опрісноче служіння) відступили від правої віри, осквернили св. церкву своїм єретичством» [Русский раскол... : 29; див. також: Смирнов : 223].

⁶ Передусім Агільтруди — вдови померлого Гвідо [Гергей].

⁷ Стефан VI «наказав виїняти з могили тіло свого попередника Формоза <...> і призначив суд над небіжчиком, посадивши труп у папському вбранні на трон. Небіжчика звинуватили в захопленні папського сану» [Конский : 642].

Трон не одразу перейшов до Стефана VI. Новим папою став Боніфатій VI⁸. Дев'ятнадцятого квітня він раптово помер, пробувши на папському столі лише 15 днів [Бонифаций]. І знову підозри падають на Стефана VI, але тепер уже у зв'язку зі смертю Боніфатія VI.

Пам'ятка «Обличительныя списанія...» свідчить про те, що Петро Гугнивий був папою, «пануя Римяномъ», у період між двома папами — після Формоза, але до Стефана (Обличит., 38). Хоча між Формозом і Стефаном був папа Боніфатій, його імені в пам'ятці немає. Причина не тільки в тому, що Боніфатій правив лише 15 днів, а в тому, що на соборі 898 р. ухвалили викреслити його ім'я зі списку римських пап⁹.

Після смерті Формоза, а потім і Боніфатія, аж доки за всіма правилами не було обрано нового папу — Стефана VI, або, як сказано в тексті, «паки наста папа в Риме» (Обличит., 38), цілий місяць — з 20 квітня до 21 травня 896 р. — місце римського папи було пустим. Якщо вірити тексту пам'ятки «Обличительныя списанія...», саме тоді Петро Гугнивий захопив престол. З'явившись у Римі й плакаючи мрію про папський трон, він цілком міг бути зацікавлений у смерті Боніфатія (папи з ненадійним минулим) і, мабуть, давно шукав такої нагоди. Отже, зміст аналізованого антропоніма *Петр Гугнивий* включає денотативні компоненти: 'представник папського двору в Римі, який був зацікавлений у смерті папи Боніфатія VI', 'особа, яка захопила папський престол у період між 20 квітня і 21 травня 896 р.'

Відомостей про те, в якому віці помер Петро Гугнивий, немає, але зрозуміло, що в Римі Петро Гугнивий з'явився людиною нестарою, повною сил та ентузіазму, сміливою, схильною до ризику та авантюр, винахідливою. Ситуацію, яка його компрометувала, він зміг обернути на свою користь, вигадавши історію про голуба та янгола (див.: Обличит., 38; Посл. Правов., 407). Іншого разу «Петр гугнивий <...> пануя Римяномъ и свою волю имѣя, сотвори собѣ девицу архидьякономъ, *Стефана*¹⁰, по мужеску одяну <...> Она же по смерти его *бысть папою*» (Обличит., 38). Безумовно, не варто формально ототожнювати історію «дівичі» Стефана з біографією Стефана VI, але спираючись на зміст пам'ятки «Обличительныя списанія...», навіть із похибкою на контамінований характер сюжетної лінії, можна констатувати, що Петро Гугнивий помер перед тим, як Стефан VI очолив папську кафедру. Перед нами сплетіння двох життєвих історій з певними збігами, які, власне, і дають деякі підстави для того, щоб вважати «дівичю» на ім'я Стефан і папу Стефана VI однією й тією самою особою. У сфері припущень залишаєть-

⁸ Боніфатія VI було «обрано, очевидно, одразу ж після смерті папи Римського Формоза за не зовсім прозорих обставин, не виключено, що в результаті тиску одного з політичних угруповань, які прагнули захопити владу в Римі» [Фельдштейн].

⁹ Обрання Боніфатія папою відбулося, «незважаючи на те, що Б. (Боніфатій. — Г.М.), будучи субдияконом, а потім священником, раніше двічі піддавався осуду з боку папи Іоанна VIII. <...> Собор, проведений згодом папою Іоанном IX в Равенні (898), прийняв рішення викреслити Б. зі списку Римських пап» [Фельдштейн].

¹⁰ Оповідючи про дівичю-архидиякона на ім'я Стефан, автор «Історії о єдному папѣ римскомъ» використав популярний в XVI ст. в Польщі та Україні сюжет про папесу Іоанну. Як пише М. Возняк, «в 1560 р. вийшла брошура "Historia o Papieżu Janie <...>". Оповідаєть ся тут, що за цїсаря Льонтарія "чорт <...> лиху й нечесну жінку зробив папою"» [Возняк : 256]. Легенда про папесу була жива і на початку XVIII ст., про що свідчить Михайло Андрелла в полемічному творі «Оборона вѣрному каждому человѣку»: «Мы же знаемъ, что пишутъ нашѣ всѣ святѣи о папезу, котрый нарождает чадѣ себѣ, вае, вае!» (1699–1701, Оборона, 43).

ся і питання про те, хто саме — «дівиця» Стефан чи майбутній папа Стефан VI — причетний до смерті Петра Гугнивого. Очевидно, що сигніфікат імені *Петръ Гоугнивыи* містить денотативні ознаки, пов'язані з віком Петра Гугнивого — 'нестарий', його вдачею — 'енергійний', 'схильний до ризику, авантюр', 'винахідливий', а також ознаку 'помер до того, як Стефан VI зайняв папську кафедру'.

Такі дії Петра Гугнивого, як очолювання опозиції до папського двору, захоплення папської кафедри, запровадження нових правил для католиків, свідчать про те, що перед нами сильна, неординарна особистість. Але водночас тексти виявляють і слабкі місця його характеру. Деякі свідчення впливу жінок на вчинки Петра Гугнивого можна знайти в пам'ятках «Обличительныя списанія...» і «Послання "правовірним"». Перша з них розповідає про те, що Петро Гугнивий, сильно ризикуючи репутацією, вдався до неправомірних дій і призначив жінку архідияконом: «сотвори собѣ девицу архидьякономъ, Стефана, по мужеску одеяну» (Обличит., 38). У «Послання "правовірним"» — пам'ятці старообрядницької літератури початку XVIII ст. наведено легенду про те, як Петро Гугнивий, повіривши жінці, потрапив у ганебну для священнослужителя історію: «Но аще хочещи быти со мною, то обрей браду свою! Безумный же папа, послушав жены, обрел браду свою <...> Жена же, слышав, посмеяся ему и укори его: "Безумный папа!" <...> Папа же посрамлен бысть от жены» (Посл. Правов., 407).

Петро Гугнивий дозволив священнослужителям мати наложниць і спробував узаконити прощення гріхів «на дару», тобто без покаяння та єпитимій: «Петръ Гугнивыи <...> сѣюще оученье свое разное . вши бо попове вдиною женою . вженѣвѣса служатъ . а друзии до сѣмье жены поймаючи служатъ ихже блюстиса оученья . прашають же грѣхи на дару ¹¹» (*988, ПВЛ-1, арк. 40). Для того, щоб зменшити обурення священнослужителів, Петро Гугнивий дає їм небачену раніше свободу вчинків.

Єресь, яку поширював Петро Гугнивий ¹², містила елементи не тільки язичництва ¹³ (уживання в їжу хижих птахів і звірів («гипсы и волкы

¹¹ У науковій літературі нерідко трапляється буквальный переклад виразу «прашають же грѣхи на дару», що призводить до викривлення змісту. Так, аналізуючи особу Петра Гугнивого в «Повісті временних літ» та «Оповіді проти латинів», В. Зема пише: «Ще один закид "латинникам", що вони можуть прощати гріхи за дарунки» [Зема : 94]. Роз'яснення виразу «прашають же грѣхи на дару» міститься в «Кириловій книзі», на що вказує М. І. Івановський, висвітлюючи питання прощення гріхів: «Богослови не стали б заперечувати латинське вчення про єпитимію, якби його насправді не існувало. Щоправда, і в цьому випадку старообрядці можуть вказувати і дійсно вказують на так звану "Кириллу книгу", де в "повѣсти о латынѣхъ како отлучишася отъ грекъ" сказано, що "папа римскій Петръ гугнивыи безъ єпитимей и безъ покаянія прощати повелѣ"» [Ивановский : 248]. Про те, що Петро Гугнивий звелів прощати гріхи без єпитимій і покаяння, свідчать назва і зміст Статті «Грехи прощати без єпитимей — єресь Петра Гугниваго, мессалиан, римлян, иконоборцев и прочих еретиков» у збірнику «Изумруд» (Изумруд).

¹² На думку В. В. Шевченка, не варто довіряти звинуваченням щодо Петра Гугнивого, які містяться в літописній статті *988 р., оскільки «на ранній стадії христозвіщення, у фазі найуразливішій, коли ще не було вироблено релігійного імунітету несприйняття фальші та спекуляцій, в Русі культивувалися й ті полемічні звинувачення, які нічого спільного з історичною правдою не мали» [Шевченко : 129].

¹³ До навернення в християнство вандалів були язичниками; «про час хрещення В. [вандалів] не існує точних свідчень. <...> одні дослідники вважають, що вестгот. місіонери навернули в християнство В., коли ті проживали в землях на північ від Дунаю (кін. IV ст.); ін. стверджують, що на час переходу через Рейн В. у більшо-

ясти» — О вере-1588, арк. 176), запровадження багатоженства, дозвіл священнослужителям мати наложниць), а й іудейства. Прихильність до іудаїзму передалася Петру Гугнивому від його давніх предків — вандалів, які сповідували аріанство. Розкриваючи природу аріанства, А. В. Карташов відзначив наявність у ньому іудаїстської течії у видозміненому вигляді: «Звичайно, і раніше ересі викривляли суть християнства. Але аріанство було особливо тонкою і тому небезпечною ерессю. Воно народилося зі змішання двох тонких релігійно-філософських отрут, абсолютно протилежних природі християнства: отрути іудаїстичної (семітичної) і еліністичної (арійської). Християнство за своїми культурно-історичними прецедентами взагалі є синтезом двох названих течій» [Карташев : 9]. Як свідчать «Правила Константинопольського (II вселенського) собору», аріанську ересь називали також *іудознанською*: «и проклѣтъ быти всѣмъ ересѣмъ <...> и арианьстѣмъ рекъше еѣдоуѣнаньстѣмъ» (ЕКорм., арк. 25b).

О. В. Чумичева виявила, що в антилатинських полемічних творах XI–XVI ст. слово «жидовствовати» і словосполучення «жидовская мудрствующими» вживаються в термінологічному значенні щодо латинів, які почали сповідувати іудейську віру; у статтях і посланнях «раннього періоду антилатинської полеміки, відомих з XI ст. (переважно перекладних, у деяких випадках написаних київськими митрополитами, греками за походженням, рідше руськими авторами), <...> звучить звинувачення в тому, що “латини” відступили в іудаїзм, і навіть більше» [Чумичева]. У тексті відмови від латинських ересей за списком початку XV ст. Сербського требника, виявленому А. М. Поповим у Синодальній бібліотеці, ересь, яку Петро Гугнивий запровадив у Римі, пов’язана з використанням опрісноків¹⁴ та вшануванням суботи: «Ѡричешилисе вѣры латинскыѣ . и сѣботства . иже петръ гоугнивы вѣ римѣ оуставилъ естъ. глѣ(т) онъ . Ѡрицаксе его и всего ѣченїа латинскаго, и Ѡпрѣснакѣ нхъ, и сѣботства нхъ» [Попов : 27]. У кінці XV ст. в православній традиції, як встановила Т. А. Опаріна, почав діяти Грецький чин приєднання католиків до православ’я, за яким «новонавернений проголошував відмову від латинських “ересей”» [Опарина : 216]; у першій половині XVI ст. з’явилися його переклади церковнослов’янською мовою [Опарина : 216]. На прихильність Петра Гугнивого до іудейства вказують назви полемічних творів: «Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянь» і «Слово о немечьском прелщении, како научи их Гугнивий Петр ереси». Використовуючи прийом контамінації, невідомий автор пам’ятки «Слово о немечьском прелщении...» поєднує давню християнську притчу про волхва Симона, покараного Богом за ересь («Ѣгда прелестъ вы(сть) Ѡ

сті своїй були язичниками і до аріанського християнства долучилися вже на землях Зах. Римської імперії» [Беляев].

¹⁴ Протоєрей Дж. Еріксон у праці «The Challenge of Our Past: Studies in Orthodox Canon Law and Church History» (Crestwood, NY, 1991) приділяє значну увагу питанню використання опрісноків: «Лев Охридський, чий лист 1053 року і дав поштовх полеміці, вважає, що використання латинами опрісноків та їхня практика постування по суботах є поверненням до іудейського закону», «для більшої частини духовенства XI і XII століть основним пунктом розбіжності з латинами було <...> використання прісного або квасного хліба в Євхаристії», «візантійці розглядали використання опрісноків латинами як показник якоїсь прихованої христологічної ересі», «візантійське формулювання X століття чину зречення від іудаїзму ставить вживання опрісноків на друге місце в довгому списку практик, від яких слід відмовитися» [Erickson].

симо́на во́лхѡ в римѣ» — сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.), з оповіддю про Петра Гугнивого, який приніс ересь латинам. У невеликому контексті використано тавтологічний ряд **д(ь)нь соу́ботнын — в(ъ)соу́ботоу — въ вса соу́боты**, який чітко вказує на те, що Петро Гугнивий запровадив у Римі іудейське вшанування суботи: «и погѣе (с) шо́у́момъ въ д(ь)нь соу́ботнын • в(ъ)соу́ботоу бо вы повѣда (христо)ва <...> а въ вса соу́боты стри́ци бра́ды» (сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.).

Релігійне вчення Петра Гугнивого, хоча й містило елементи іудейства, але для самих іудеїв залишалося єретичним. Вимога голити бороду була неприйнятною для іудейської церкви, оскільки «в єврейській Біблії носіння чоловіками бороди зведено в ранг непорушної норми в силу шанування Єдиного Бога (Яхве) <...> Такий погляд перейшов і в раннє іудохристиянство. <...> Носіння бороди стало на християнському Сході благочестивим звичаєм і нормою, дотримання якої відрізняло християнина від язичника» [Муравьев, Урушев].

Запровадивши звичай голити бороди священнослужителям, Петро Гугнивий водночас налаштував проти себе не лише іудеїв, а й православних та латинів. Відмова від бороди була не тільки «хитроумним», «рятивним» кроком Петра Гугнивого, а й спробою наблизити релігійну норму до світських традицій. У цьому вчинку відчувається відлуння дохристиянських часів, коли римляни не носили борід. Зухвалі спроби «осучаснити», «оновити» не тільки погляди, а й зовнішній вигляд святих отців, хоча й непрямо, але вказують на те, що Петро Гугнивий належав до заможних шарів населення¹⁵, скоріше за все був з аристократичної вандальської родини. З приходом християнства прихильність римлян до гоління бороди не зникла безслідно: латини звинувачували православних у тому, що «їхні священники за іудейським звичаєм відрощують бороди» [Муравьев, Урушев]. За влучним виразом релігієзнавців О. В. Муравйова і Д. О. Урушева, «Високе латинське Середньовіччя являє нам голеного клірика як норму, а бородатого капуцина — як своєрідного архайста» [Муравьев, Урушев]. Незважаючи на те, що гоління борід священнослужителями зустріло спротив у римській церкві, яка перейшла на візантійські норми зовнішнього вигляду, початок розколу між Римом і Візантією вже був покладений, і Петро Гугнивий відіграв у цьому процесі далеко не останню роль.

«Слово о немечскомъ прелщеніи...», «Слово Феодосія про віру ва-ряжську», «Етногенеалогічний трактат», «Соборное изложение 1621 года о крещении латынь», «Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянъ» зберегли свідчення того, як греки звинувачували іудеїв і латинів у слідуванні настановам Петра Гугнивого й порушенні релігійної норми — закону про носіння бороди священнослужителями:

«повелѣ <...> стри́ци бра́ды» (сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.),
«повелѣ <...> бра́ды своа стри́ци, паче же и лѡна» (XI, сп. XV,

¹⁵ Петро Гугнивий був нащадком тих вандалів, які, прийшовши на римські землі, стрімко забагатилися; «відрізані від спілкування зі спорідненими племенами, оволодівши надбагатою провінцією, в якій збереглися в усій силі традиції вишуканого й розкішного життя Рима часів розквіту імперії, вандалі повністю віддалися задоволенням і насолодам, які допускало їхнє панівне становище в країні. <...> Знатні вандалі старанно вивчали латинську мову і поезію; королі оточували себе латинськими поетами» [Браун : 485].

Сл. Феод. о лат., 24), «кто вы совлазнить на смѣщеніе вѣры. совлазнил же є петръ гоугнивыи. и по томъ нарекоша латына. того ра(д) и латына стрнгоу(т) борода. занеже петръ гѣгнивомъ потергаша и постригоша борода с(ва)тѣи ѡ(ь)ци» (не пізніше XIII, сп. 1538, ЕтноТрактат, 16), «Петр Гугнивыи <...> попом повеле <...> брады и лона постригати» (Крещ.лат.1621); «И для тое вины папы ихъ, ереи римстїи не имѣють уса и борода» (Обличит., 38).

«Новації» Петра Гугнивого не знайшли розуміння і в середовищі старорів. У «Виписках зі священного писання і переказах про богопротивне і законопреступне бородогоління і стрижіння голови», які входять до «Статуту» старобрядців-федосіївців, Петро Гугнивий фігурує як зачинатель богопротивної норми бородогоління для священнослужителів:

«воспомяну о оголении усов и брад. Тому начальника поведают, Петра гугниваго папежа» (О вере-XVII); «Римскаго папы Петра Гугниваго <...> творити повелевшу, иже брады подстригати и брить» (Служ.Иос.1647), «Брады своя бреют и усы своя стригут, а инии и злейши того творят и усы подкусывают <...> сия вся приемше от отца своего злейшаго сына сатаны, папы Петра гугниваго, брить брады и усы» (Дим. Серб.), «Проклинаю <...> помраченныя ереси, еже остругати браду. ей же бысть начальник беззаконный Петр гугнивый, римский папа» (Чин от ереси).

У такому самому контексті Петро Гугнивий згадується в пам'ятці уральо-сибірської старообрядницької літератури початку XVIII ст. «Послання "правовірним"»: «Тако же и вам повелеваю всем брады свои обрети, епископом и игуменом, и попом» (Посл. Правов., 407).

У Никифоровському збірнику XV ст. К. В. Вершинін і М. Ю. Андрейчева знайшли звинувачення Петра Гугнивого в запровадженні «неправовірної» форми тонзури: «Примітно, що антилатинська критика звинувачувала Петра Гугнивого в запровадженні <...> особливої "неправовірної" форми гуменця <...> : **намъ велико гѣменьце. повелѣно носити с(ва)тымъ великимъ василіємъ. а латынѣ мало петромъ гѣгнивымъ**» [Вершинин, Андрейчева : 86].

Не лише «гоління борід і голови» обурило старообрядців. «Слово о немечскомъ прелщениі...» містить звинувачення латинів у порушенні канонів церковного одягу:

«и вы(с) тогда гоненіе на хр(и)(с)тїаны . и постави свои законъ . и многы ереси и внид(е) въ ц(ь)рк(ъ)въ в пачинны(х) ризахъ . и рогатыхъ клобуцѣ(х) . и в рѣкавица(х)» (сп. к. XV, Сл.Нем.Прелщ., арк. 204; т. с. сп. XVI, Сл. нем. прелщ., арк. 20 зв.).

Частина цього фрагмента майже дослівно повторює більш ранній текст сербського рукопису кінця XIV ст., який зберігається в Белградській Народній бібліотеці: «Потом прииде Петръ Гугнивыи въ Римъ и отвьрже веру христіанскую, и постави свой закон, многы ереси. И вниде въ црквъ въ паучинах ризах и въ рогатех клобуцех, и въ рукавицех» [цит. за: Криза : 400]. Наявність імені Петро Гугнивий у сербському рукописі дає всі підстави вважати, що слова «**внид(е) въ ц(ь)рк(ъ)въ**» у пам'ятці «Слово о немечскомъ прелщениі...» також стосуються й Петра Гугнивого, який увійшов у церкву в ризах з тонкої тканини (*паоучиньныи* означає 'тонкий, як павутиння' — СДРЯ XI–XIV, VI, 361), рогатому клобуці, рукавицях.

Спинимося на одному елементі вбрання Петра Гугнивого — рогатих клобуках: «внид(є) въ ц(ь)рк(ъ)въ в <...> рогатыхъ клобѹце(х)» (сп. к. XV, Сл.Нем.Прелщ., арк. 204); «вниде въ црквь въ <...> въ рогатех клобуцех» (сербський рукопис кінця XIV ст.). Виступаючи проти рогатих клобуків, ідеолог старообрядництва протопоп Аввакум у Бесіді третій («Об иноческом чине») «Книги бесід» роз'яснює, що такі клобуки були вигадані в Римі папесою-жінкою:

«и клабуки рогатыя; получиша себе сию пагубу от костела римскаго. Бысть в Риме, прежде собора Флоренскаго, на престоле в папах баба-еретица, в Римской церкви, по попущению Божию. И устроила себе клобук на под-клейке, сидевым образом, яко женский, еже носят и ныне прельщены тамо и здесь» (АввакумБеседа-3, 121).

Ідеться про папесу Іоанну, «яка нібито займала папський престол під іменем Іоанна VIII, між Львом IV († 855) і Бенедиктом III († 858)» [Іоанна]. Виходячи з нашого припущення про те, що Петро Гугнивий узурпував престол весною 896 року, тобто на сорок років пізніше, ніж папеса Іоанна, видається цілком вірогідним, що він відновив рогаті клобуки як вид церковного головного убору.

Незважаючи на своє походження, рогаті клобуки не тільки «прижилися» в Римі, а й були згодом запозичені греками: «греки прийняли від римлян <...> рогаті клобуки» [Иконников : 57]. На Русі до середини XVII ст. рогаті клобуки не були елементом церковного вбрання. Але в середині XVII ст. патріарх Никон здійснив скандально відому церковну реформу: «вступив в управління руською Церквою з твердою рішучістю відновити повну узгодженість її з Церквою грецькою, знищивши всі обрядові особливості, якими перша відрізнялася від останньої» [Ключевский : 390–391]. Переконалий у православ'ї греків, Никон «переніс у Росію грецькі амвони, грецький архієрейський посох, грецькі клобуки і мантії» [Никон : 139]. Рішуча відмова від традицій, повна заміна руської церковної обрядовості на грецьку викликала спротив і кліриків, і мирян: «На церковному соборі 1655 р. він оголосив, що хоча він руський і син руського, але його *віра* й переконання грецькі. Того ж року після урочистої служби в Успенському соборі він на очах усього народу, який молився, зняв з себе руський клобук і надів грецький, що, втім, викликало не посмішку, а сильне ремствування» [Ключевский : 392].

Запровадження Никоном грецьких клобуків було різко засуджене старообрядцями. Суздальський піп Микита Добринін у чолобитній царю Олексію Михайловичу поскаржився на те, що «нові» клобуки стали предметом глузування: «Да онъ же Никонъ, бывшій патріархъ, измѣнилъ на себѣ бѣлый клобукъ, еже учинилъ его страннымъ покроемъ и надѣлъ его на рогатую колпашную камилавку, аки сельскихъ бабъ на волосникъ, и учинилъ его отъ всѣхъ челоуѣкъ въ посмѣхъ» (ЧелобНикиты, 143). Несприйняття никонівського нововведення відображене на одній з 36 мініатюр, які оздоблюють «Житіє патріарха Никона»: мініатюра має назву «Патріарх Паїсій збиває посохом з голови Никона клобук» [Бубнов]. Редактура «Житія» та ілюстрації до нього зроблені книжником Антоном Калікіним, «який належить до старообрядницької федосіївської безпоповської згоди» [Бубнов].

На Русі в загальноцерковній свідомості грецькі клобуки були відходом від норм і традицій православної віри та ознакою єретицтва, через що от-

римали негативно конотоване означення — *rogami*: «з Никонова часу <...> увійшли в ужиток Грецькі так звані рогаті клобуки» [Снегирев : 138]. Прикметник *рогатий* маркує православну антинорму, встановлює асоціації з нечистою силою та її основним атрибутом — рогами. Показово, що протопоп Аввакум згадує про рогаті клобуки виключно у зв'язку з єретиками — папесою Іоанною, римським папою Євгенієм ¹⁶ і патріархом Никоном ¹⁷. Усе це свідчить про невинуватість згадування (у пам'ятці «Слово о немечьском прелщени...» і сербському рукописі XIV ст.) рогатих клобуків у зв'язку з Петром Гугнивим. Як бачимо, у свідомості старообрядців неофіційне ім'я *Петръ Гоугнивыи* містить ознаку 'особа, яка використовує одяг з атрибутами нечистої сили'.

Можна констатувати, що денотативний компонент 'єретик', який входить до змісту імені *Петръ Гоугнивыи*, включає в себе етнокультурні ознаки 'особа, яка привнесла в католицьке віросповідання єретичне вчення, зорієнтоване на іудейські догмати (насамперед використання опрісноків і вшанування суботи)' та 'особа, релігійні погляди якої сприймалися грецькою, римською, іудейською церквами, а також старообрядцями-федосіївцями як єретичні'.

Наявне виключно в полемічній антилатинській літературі, ім'я Петра Гугнивого потрапило у війську повість «Сказання» про Мамасве побойще. Виникає питання, чому автор «Сказання» використовує для повчання ім'я саме Петра Гугнивого? Протиставлення католицької і православної віри супроводжується в «Сказанні» звинуваченням литовських князів Ольгерда (1307–1377) та його сина Владислава II Ягайла (1351–1434) у тому, що вони наслідують «латинський закон» Петра Гугнивого:

«Олеґь нача богатися <...> **Га**гаило литовски <...> онъ имѣет законъ гоугниваго Петра, аз же имѣх правы законъ» (Мамай-2, XVI, 18), «княз Олеґь резанский, начать богатися <...> Волгордь литовский. Нъ обаче онъ почитаетъ законъ латынский Петра Гугниваго, азъ же, окаанный, разумѣхъ истинный законъ б(о)жій» (Мамай-3, XVI, 53), «Волгордь литовський, <...> он же Петра Гугниго (у ркп. так. — Г. М.) закон разумѣхъ, аз же каковы истинны разумѣхъ» (Мамай-4, XVII, 103).

Досліджуючи процес хрещення Київської Русі і Литви, А. Ю. Дворниченко виявив внутрішні причини нестабільності політичних і релігійних поглядів литовських князів, зокрема зазначив, що «політична ситуація змінилася настільки, що православ'я стало не актуальним для "корінної Литви"». Зближення з Польщею вимагало більш лояльного ставлення до католицизму. Саме в такому контексті і потрібно оцінювати хрещення Литви 1387 р. <...> При цьому здійснювалася ця акція самим Ягайло» [Дворниченко : 83]. Уведення в текст «Сказання» імені Петра Гугнивого містить алюзію на зміну віри литовськими князями, які спочатку прийняли православну віру ¹⁸, потім

¹⁶ «Он же, Евгений, прииде на собор в преждереченном рогатом клобуце» (АввакумБеседа-3, 122); Базельський собор «позбавив влади Євгенія IV, винного в симонії, єретика, клятвopушника і схизматика» [Зарецкий, Казбекова].

¹⁷ «Врага Божия, патриарха Никона» (АввакумБеседа-3, 121), «А никонияна пуше устремилася на зло <...> А все то блюдолизы римския утроили с Никоном-врагом гонение на христианы» (АввакумБеседа-3, 123).

¹⁸ «У другій половині XIV ст. Ольгерд став православним» [Дворниченко : 80]; «один з перших великих князів — Міндовг спочатку хрестився за православним

навернулися в католицизм, а згодом об'єдналися з мусульманами, і слугує точкою зрощення мотиву політичної зради (Ягайло в гострий момент зрадив рязанського князя Олега, «уклав союз з правителем Орди Мамаєм» [Греков : 102]) з мотивом зради релігійної.

ЛІТЕРАТУРА

- Беляев Л. А. Вандалы. *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва : Церков.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. 6. С. 546–549. URL: <http://www.pravenc.ru/text/154045.html>. (дата звернення: 29.07.2020).
- Бонифаций. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. Санкт-Петербург, 1891. Т. 4. С. 370–372.
- Браун Ф. А. Вандалы. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. Санкт-Петербург, 1892. Т. 5а. С. 484–485.
- Бубнов Н. Ю. Старообрядческое «антижитие» патриарха Никона. *Святые и святыни северорусских земель* : сб. по материалам VII науч.-регион. конф. Каргополь, 2002. С. 221–230. URL: <https://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/99-1-0-411>. (дата звернення: 15.05.2020).
- Вершинин К. В., Андрейчева М. Ю. Древнерусский этногенеалогический трактат. (Ч. 2. Текстологический и источниковедческий комментарий). *Древняя Русь. Вопр. медиевистики*. 2020. № 1. С. 81–96.
- Возняк М. Український протипапський памфлет XVI в. «Історія о єдномъ папѣ римскомъ». *Зап. Тов-ва імені Шевченка*. Львів, 1914. Т. 117–118. С. 251–268.
- Гергей Е. История папства. Москва : Республика, 1996. 463 с.
- Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.). Москва : Наука, 1975. 519 с.
- Дворниченко А. Ю. Крещение Киевской Руси и Литвы в контексте постаршого общества. *Палеоросия. Древняя Русь во времени, в личностях, в идеях. Альманах* / под ред. К. А. Костромина. Санкт-Петербург, 2015. Вып. 3. С. 76–84.
- Зарецкий Ю. П., Казбекова Е. В. Базельский собор. *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва : Церков.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. 4. С. 260–263. URL: <http://pravenc.ru/pdf>. (дата звернення: 19.07.2020).
- Зема В. Є. Оповіді про навернення на християнство і рання православна полеміка. *Україна в Центрально-Східній Європі* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. Вип. 12–13. С. 65–95.
- Ивановский Н. И. Критический разбор учения беспоповцев о церкви и таинствах. Казань : Тип. Императ. Ун-та, 1892. 380 с.
- Иконников В. С. Новые материалы и труды о патриархе Никоне. Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1888. 76 с.
- Іоанна. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. Санкт-Петербург, 1894. Т. 13а. С. 664.
- Карташев А. В. Вселенские Соборы. *Православие и современность. Электронная библиотека*. URL: <http://councils.pdf>. (дата звернення: 18.07.2020).
- Ключевский В. О. Курс русской истории : в 3 т. Москва : Тип. Т-ва А. Левенсон, 1916. Т. 3. 480 с.
- Конский П. А. Стефан. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. Санкт-Петербург, 1901. Т. 31а. С. 641–642.

обрядом, потім перейшов у католицизм і, скориставшись дивідендами у вигляді королівської корони, повернувся в язичництво» [Дворниченко : 82].

- Криза А. Петр Гугнивый и Папесса (антилатинская церковнославянская полемическая литература в Центральной Европе). *Studia Slavica Hung.* 2008. 53/2. С. 397–405.
- Кудрявцев П. Н. Судьбы Италии от падения Западной Римской империи до восстановления Карлом Великим : Обзорение Остготто-Лангобард. периода итал. истории. Москва : В унив. тип., 1850. XII, 714 с.
- Муравьев А. В., Урушев Д. А. Прение о бороде. Мужественная норма и гигиеническая мода. *Отечеств. зап.* 2014. № 2. URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2014/2/prenie-o-borode.html>. (дата звернення: 15.05.2020).
- Никон. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. Санкт-Петербург, 1897. Т. 2. С. 138–142.
- Опарина Т. А. Греческий чин присоединения католиков к православной Церкви в сербских и украинско-белорусских памятниках и их влияние на русскую традицию. *Вестн. церков. истории.* 2010. № 1–2. С. 215–231.
- Попов А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян. (XI–XV вв.). Москва : Тип. Т. Рис, 1875. 417 с.
- Русский раскол и вселенское православие. Публичная лекция И. М. Громогласова. Сергиев Посад : 2 тип. Снегиревой, 1898. 44 с.
- Смирнов П. С. Из истории раскола первой половины XVIII века. По неизданным памятникам. Санкт-Петербург : Тип. М. Меркушева, 1908. 233 с.
- Снегирев И. М. Древности Российского государства, изданные по высочайшему повелению. Отд. I. Св. иконы, кресты, утварь храмовая и облачение сана духовного. Москва : Тип. Александра Семена, 1849. 231 с.
- Фельдштейн О. И. Бонифаций VII. *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва : Церков.-науч. центр «Православная энциклопедия», 2009. Т. 6. С. 14. URL: <http://pravenc.ru.pdf>. (дата звернення: 17.07.2020).
- Чибисов Б. И. Термин «латиняне» в византийских и древнерусских письменных источниках (до начала XIII века). *Палеоросия. Древняя Русь во времени, в личностях, в идеях. Альманах* / под ред. П. И. Гайденко. Санкт-Петербург ; Казань, 2014. Вып. 1. С. 73–98.
- Чумичева О. В. Иноверцы или еретики : понятие «жидовская мудрствующие» в полемическом контексте на Руси конца XI – начала XVI вв. *Jewish-Christian Relations : Insights and Issues in the ongoing Jewish-Christian Dialogue*. URL: http://example_061.pdf. (дата звернення: 14.01.2017).
- Шевченко В. Православно-католицька полеміка та унійна проблематика в житті Русі-України доберестейського періоду : в 2 т. Київ, 2018. Т. 1. 718 с. URL: https://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Sheevchenko_V.pdf. (дата звернення: 12.08.2020).
- Erickson John H. The Challenge of Our Past : Studies in Orthodox Canon Law and Church History. Crestwood, NY : St. Vladimir's Seminary Press, 1991. 174 p. URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua> (дата звернення: 15.05.2020).

ДЖЕРЕЛА

- АввакумБеседа-3 Беседа третья [Об иноческом чине]. *Житие протопопа Аввакума, им самим написанное, и другие его сочинения* / подгот. текста, сост., вступ. статья и комментарии Н. С. Демковой. Санкт-Петербург : Изд. Группа «Азбука-классика», 2010. С. 120–125.
- Дим. Серб. Книга Димитрия митрополита Сербского. *Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернення: 28.07.2020).

- p>EКорм. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований. Труд В. Н. Бенешевича. Изд. Отд-ния рус. яз. и словесности Императ. Акад. наук. Санкт-Петербург, 1906. Т. 1. V, 840 с.
p>Изумруд Изумруд. URL:
- <http://starajavera.narod.ru/IZUMRUDafanasiy.html>
- . (дата звернення: 28.07.2020).
p>Крещ.Лат.1621 Соборное изложение 1621 года о крещении латынь. URL:
- http://www.synaxis.info/synaxis/8_law/h_misc/SobIzl.html
- . (дата звернення: 28.07.2020).
p>ЛНик-1 Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновскою летописью. Полное собрание русских летописей. Москва : «Языки русской культуры», 2000. Т. 9. 288 с.
p>Мамай-2 Сказание. II редакция. Шамбинаго С. Повести о Мамаевом побоище. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. наук, 1906. С. 3–37.
p>Мамай-3 Сказание. III редакция. Шамбинаго С. Повести о Мамаевом побоище. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. наук, 1906. С. 38–73.
p>Мамай-4 Сказание. 4 редакция (распространенная). Шамбинаго С. Повести о Мамаевом побоище. Санкт-Петербург : Тип. Императ. Акад. наук, 1906. С. 74–128.
p>Оборона Иерея Михаила «Оборона верному человеку». URL:
- <http://karpatorusyn.org/iereya-mixaila-obrona-v%D1%A3nomu-chelov%D1%A3ku/.pdf>
- . (дата звернення: 30.07.2020).
p>Обличит. Обличительные списания против жидов и латинян. Чтения в Императорском Обществе истории древностей российских. Москва : Унив. тип., 1879. Кн. 1. С. 1–41.
p>О вере-XVII Книга О вере. Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав. URL:
- [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html)
- . (дата звернення: 27.07.2020).
p>О вере-1588 О единой истинной православной вере... Соч. Острожского священника Василия 1588 года. Русская Историческая Библиотека, издаваемая Археографическою коммиссиею. Т. 7 : Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. 2. Петербург : Тип. А. М. Котомина и К°, 1882. Стб. 633–938.
p>ПВЛ-1 Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. Полное собрание русских летописей. Москва : «Языки русской культуры», 1997. Т. 1. С. 1–286.
p>ПослНикифора-1 Посланіє Ѡникиѡра митрѡполита кїевска(г). к володимѣрѣ кн(ѡ)зю... Дергачева И. В., Мильков В. В., Милькова С. В. Лука Жидята : святитель, писатель, мыслитель. Москва : Мир философии, 2016. С. 290–299.
p>ПослНикифора-2 Посланіє Ѡникиѡра митрополита кїевскаго всеа рѣ(с)-скїа землѡ. написаніє на латынѣ кѣ гарославѣ кнзю. Баранкова Г. С. Антилиatinские послания митрополита Никифора: лингвистический и текстологический аспекты исследования. Лингвистическое источниковедение и история русского языка (2002–2003). Москва : Древлехранилище, 2003. С. 317–359.
p>Посл. Правов. Шашков А. Т. Послание «правоверным» — новый памятник урало-сибирской старообрядческой литературы начала

- XVIII в. : атрибуция, текст, комментарии. *Старообрядчество в России (XVII–XX вв.)* : сб. науч. тр. / отв. ред. и сост. Е. М. Юхименко. Москва : «Языки славянских культур», 2010. Вып. 4. С. 389–427.
- СДРЯ XI–XIV Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва : Рус. яз. — Азбуковник, 1988. Т. 1. 526 с. ; 2000. Т. 6. 608 с.
- Сл. нем. прелщ. Слово о немецком прелщении, како научи их Гугнивыи Петр ереси. *Рукоп. сб. «Славянские рукописи» Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, № 793, л. 20 об.–21*. URL: <http://stsl.ru>. (дата звернення: 28.03.2020).
- Сл.Нем.Прелщ. **Глово в немецкв(м) прельщении тако наѣчи их гѣгнивыи петръ ереси.** *Библиотека Соловецкого монастыря, Сол. 856/966, л. 204–212 об.* URL: http://expositions.nlr.ru/ex-manus/Solovki_Manuscripts. (дата звернення: 28.03.2020).
- СлРЯ XI–XVII Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва : Наука, 1981. Вып. 8. 351 с. ; 1986. Вып. 11. 456 с.
- Служ.Иос.1647 Служебник патриарха Иосифа. *Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернення: 28.03.2020).
- Сл. Феод. о лат. **Гло(в) ѿца нашего ꙗѣв(д)сѣа, пеѣерскаго нгѣмена. къ изаславѣ князѣ, в л(а)т(н)нѣ(х).** *Яцимирский А. И. Из славянских рукописей. Тексты и заметки*. Москва : Унив. тип., 1898. С. 23–27.
- ЧелобНикиты Суздальскаго соборнаго попа Никиты Константинова Добрынина (Пустосвята) челобитная... *Материалы для истории раскола за первое время его существования, издаваемые братством св. Петра митрополита* / под. ред. Н. Субботина. Москва : Тип. Э. Лисснер и Ю. Роман, 1878. Т. 4. С. 1–178.
- Чин от ереси Чин от ереси приходящих к Церкви Христовой. *Старопоморское (федосеевское) согласие. Устав*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). (дата звернення: 28.03.2020).
- ЭтноТрактат Вершинин К. В., Андрейчева М. Ю. Древнерусский этногенеалогический трактат (часть 1). *Древняя Русь. Вопр. медиевистики*. 2019. № 1. С. 16–17.

REFERENCES

- Belyayev L. A. (2009). Vandaly. *Pravoslavnaya entsiklopediya. Entsiklopediya pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirilla : svod znaniy po pravoslaviiyu i istorii religii*, (6), 546–549. Moskva : Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya». URL: <http://www.pravenc.ru/text/154045.html>. [in Russian].
- Bonifatsiy. (1891). *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.*, (4), 370–372. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Braun F. A. (1892). Vandaly. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (5a), 484–485. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Bubnov N. Yu. (2002). Staroobryadcheskoye «antizhitiye» patriarkha Nikona. *Svyatyye i svyatyni severorusskikh zemel : sb. po materialam VII nauch.-region. konf.* Kargopol, 221–230. URL: <https://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/99-1-0-411>. [in Russian].
- Vershinin K. V., Andreycheva M. Yu. (2020). Drevnerusskiy etnogenealogicheskiy traktat (chast 2. Tekstologicheskiy i istochnikovedcheskiy kommentariy). *Drevnyaya Rus. Voprosy medievistiki*, (1), 81–96. [in Russian].

- Vozniak M. (1914). Ukrainskyi protypapskyi pamfliet XVI v. «Istoriia o yednomъ pap rymskomъ». *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka*, (117–118), 251–268. Lviv. [in Ukrainian].
- Gergey E. (1996). Istoriya papstva. Moskva : Respublika. [in Russian].
- Grekov I. B. (1975). Vostochnaya Evropa i upadok Zolotoy Ordy (na rubezhe XIV–XV vv.). Moskva : Nauka. [in Russian].
- Dvornichenko A. Yu. (2015). Kreshcheniye Kiyevskoy Rusi i Litvy v kontekste potestarnogo obshchestva. *Paleorosiya. Drevnyaya Rus vo vremeni, v lichnostyakh, v ideyakh. Almanakh / pod red. K. A. Kostromina*, (3), 76–84. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Zaretskiy Yu. P., Kazbekova E. V. (2009). Bazelskiy sobor. *Pravoslavnyaya entsiklopediya. Entsiklopediya pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirilla : svod znaniy po pravoslavniyu i istorii religii*, (4), 260–263. Moskva : Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnyaya entsiklopediya». URL: <http://pravenc.ru.pdf>. [in Russian].
- Zema V. Ye. (2013). Opovidy pro navernennia na khrystyianstvo i rannia pravoslavna polemika. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi : Zb. nauk. pr.*, (12–13), 65–95. Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Ivanovskiy N. I. (1892). Kriticheskiy razbor ucheniya bezpopovtsev o tserkvi i tainstvakh. Kazan : Tip. Imperat. Un-ta. [in Russian].
- Ikonnikov V. S. (1888). Novyye materialy i trudy o patriarkhe Nikone. Kiev : Tip. Imp. un-ta sv. Vladimira. [in Russian].
- Ioanna. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (1894), (13a), 664. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Kartashev A. V. (1994). Vselenskiye Sobory. *Pravoslaviye i sovremennost. Elektronnyaya biblioteka*. URL: <http://councils.pdf>. [in Russian].
- Klyuchevskiy V. O. (1916). Kurs russkoy istorii : in 3 t. Moskva : Tip. T-va A. Levenson, (3). [in Russian].
- Konskiy P. A. (1901). Stefan. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (31a), 641–642. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Kriza A. (2008). Kriza A. Petr Gugnivyy i Papessa (antilatinskaya tserkovnoslavnyanskaya polemicheskaya literatura v Tsentralnoy Evrope). *Studia Slavica Hung*, (53/2), 397–405. [in Russian].
- Kudryavtsev P. N. (1850). Sud'by Italii ot padeniya Zapadnoy Rimskoy imperii do vzstanovleniya Karlom Velikim : Obozrenie Ostgot-Langobardskago perioda italiyskoy istorii. Moskva : V universitetskoy tip. [in Russian].
- Muravyev A. V., Urushev D. A. (2014). Preniye o borode. Muzhestvennaya norma i gigiyenicheskaya moda. *Otechestvennyye zapiski*, (2). URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2014/2/preniye-o-borode.html>. [in Russian].
- Nikon. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : in 86 t.* (1897), (21), 138–142. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- Oparina T. A. (2010). Grecheskiy chin prisoyedineniya katolikov k pravoslavnoy Tserkvi v serbskikh i ukrainsko-beloruskikh pamyatnikakh i ikh vliyaniye na russkuyu traditsiyu. *Vestnik tserkovnoy istorii*, (1–2), 215–231. [in Russian].
- Popov A. (1875). Istoriko-literaturnyy obzor drevne-russkikh polemicheskikh sochineniy protiv latinyan. (XI–XV vv.). Moskva : Tip. T. Ris. [in Russian].
- Russkiy raskol (1898). Russkiy raskol i vselenskoye pravoslaviye. Publichnaya lektiya I. M. Gromoglasova. Sergiev Posad : 2 tip. Snegirevoy. [in Russian].
- Smirnov P. S. (1908). Iz istorii raskola pervoy poloviny XVIII veka. Po neizdannym pamyatnikam. Sankt-Peterburg : Tip. M. Merkusheva. [in Russian].
- Snegirev I. M. (1849). Drevnosti Rossiyskago gosudarstva, izdannyya po vysochayshemu povelениyu. Otd-niye I. Sv. ikony, kresty, utvar khramovaya i oblachenie sana dukhovnago. Moskva : Tip. Aleksandra Semena. [in Russian].
- Feldshteyn O. I. (2009). Bonifatsiy VII. *Pravoslavnyaya entsiklopediya. Entsiklopediya*

- pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Kirilla : svod znaniy po pravoslavliyu i istorii religii*, (6), 14. Moskva : Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya». URL: <http://pravenc.ru.pdf>. [in Russian].
- Chibisov B. I. (2014). Termin «latinyane» v vizantiyskikh i drevnerusskikh pismennykh istochnikakh (do nachala XIII veka). *Paleorosiya. Drevnyaya Rus vo vremeni, v lichnostyakh, v ideyakh. Almanakh / pod red. P. I. Gaydenko*. Sankt-Peterburg ; Kazan, (1), 73–98. [in Russian].
- Chumicheva O. V. (2010). Inovertsy ili eretiki : ponyatiye «zhidovskaya mudrstvuyushchiye» v polemicheskoy kontekste na Rusi kontsa XI — nachala XVI vv. *Jewish-Christian Relations : Insights and Issues in the ongoing Jewish-Christian Dialogue*. URL: http://example_061.pdf. [in Russian].
- Shevchenko V. (2018). Pravoslavno-katolytska polemika ta uniyna problematyka v zhytti Rusi-Ukraïny doberesteynskogo periodu : u 2 t. Kyiv. (1). URL: https://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Sheevchenko_V.pdf. [in Ukrainian].
- Erickson John H. (1991). *The Challenge of Our Past : Studies in Orthodox Canon Law and Church History*. Crestwood, NY : St. Vladimir's Seminary Press. URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua>.

SOURCES

- AvvakumBeseda-3 Beseda tretia [Ob inocheskom chine]. *Zhitiye protopopa Avvakuma, im samim napisannoye, i drugiye ego sochineniya*. Sankt-Peterburg : Izd. Gruppy «Azbuka-klassika». (2010), 120–125. [in Russian].
- Dim. Serb. Kniga Dimitriya mitropolita Serbskago. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye. Ustav*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
- EKorm. Drevne-slavyanskaya kormchaya XIV titulov bez tolkovaniy. Trud V. N. Beneshevicha. *Izd. Otd-niya rus. yaz. i slovesnosti Imperat. Akad. nauk*. Sankt-Peterburg. (1906), (1). [in Russian].
- Izumrud. Izumrud. URL: <http://starajavera.narod.ru/IZUMRUDafanasiy.html>. [in Russian].
- Kreshch.Lat.1621 Sobornoye izlozheniye 1621 goda o kreshchenii latyn. URL: http://www.synaxis.info/synaxis/8_law/h_misc/SobIzl.html. [in Russian].
- LNik-1 Letopisnyy sbornik, imenuyemyy Patriarshey ili Nikonovskoyu letopisyu. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey*. Moskva : «Yazyki russkoy kultury». (2000), (9). [in Russian].
- Mamay-2 Skazanie. II redaktsiya. *Shambinago S. Povesti o Mamayevom poboishche*. Sankt-Peterburg : Tip. Imperat. Akad. nauk. (1906), 3–37. [in Russian].
- Mamay-3 Skazanie. III redaktsiya. *Shambinago S. Povesti o Mamayevom poboishche*. Sankt-Peterburg : Tip. Imperat. Akad. nauk. (1906), 38–73. [in Russian].
- Mamay-4 Skazanie. 4 redaktsiya (rasprostrannennaya). *Shambinago S. Povesti o Mamayevom poboishche*. Sankt-Peterburg : Tip. Imperat. Akad. nauk. (1906), 74–128. [in Russian].
- Oborona Iereya Mikhaila «Oborona vernomu cheloveku». URL: <http://karpatorusyn.org/iereya-mixaila-obrona-v%D1%A3nomu-chelov%D1%A3ku.pdf>. [in Russian].
- Oblichit. Oblichitelnyya spisaniya protiv zhidov i latinyan. *Chteniya v Imperat. Obshchestve istorii drevnostey rossiyskikh*. Moskva : Universitetskaya tip. (1879), (1), 1–41. [in Russian].
- O vere-XVII Kniga O vere. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye*.

- Ustav. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
- O vere-1588 O edinoy istinnoy pravoslavnoy vere... Soch. Ostrozhskago svyashchennika Vasiliya 1588 goda. *Pamyatniki polemicheskoy literatury v Zapadnoy Rusi. Kniga 2. Russkaya Istoricheskaya Biblioteka. izdavayemaya Imperat. Arkheograficheskoyu kommissiyeyu*. Sankt-Peterburg. (1882), (7), 633–938. [in Russian].
- PVL-1 Povest vremennykh let po Lavrentyevskomu spisku. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey*. Moskva : «Yazyki russkoy kultury». (1997), (1), 1–286. [in Russian].
- PoslNikifora-1 **Посланіє ѿ никифора митрополита кїевска(г). к володимѣрѣ кн(а)сю...** Dergacheva I. V., Milkov V. V., Milkova S. V. *Luka Zhidyata : svyatitel, pisatel, myslitel*. Moskva : Mir filosofii. (2016), 290–299. [in Russian].
- PoslNikifora-2 **Посланіє ѿ никифора митрополита кїевскаго всеа рѣ(с)скїа землѣ. написаніє на латынѣ кѣ парославѣ кнзю.** Barankova G. S. *Antilatinskiye poslaniya mitropolita Nikifora : lingvisticheskiy i tekstologicheskyy aspekty issledovaniya. Lingvisticheskoye istochnikovedeniye i istoriya russkogo yazyka (2002–2003)*. Moskva : Drevlekhranilishche. (2003), 317–359. [in Russian].
- Posl. Pravov. Shashkov A. T. Poslaniye «pravovernym» — novyy pamyatnik uralo-sibirskoy staroobryadcheskoy literatury nachala XVIII v. : *atributsiya. tekst. kommentarii. Staroobryadchestvo v Rossii (XVII–XX vv.) : Sb. nauch. tr. / otv. red. i sost. E. M. Yukhimenko*. Moskva : «Yazyki slavyanskikh kultur». (2010), (vyp. 4), 389–427. [in Russian].
- SDRYa XI–XIV Slovar drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.). Moskva : Rus. yaz. — Azbukovnik. (1988), (1) ; (2000), (6). [in Russian].
- Sl. nem. prelshch. Slovo o nemechskom prelshchenii, kako nauchi ikh Gugnivy Petr eresi. *Rukop. sb. «Slavyanskaya rukopisi». XVI v. Svyato-Troitskoy Sergiyevoy Lavry. № 793, l. 20 ob.–21*. URL: <http://stsl.ru>. [in Russian].
- Sl.Nem.Prelshch. **Слово в немецкѣ(м) прельщенїи тако наѣчи их гѣгнивыи петръ ереси.** *Rukop. k. XV v. Biblioteki Solovetskogo monastyrya. Sol. 856/966, l. 204–212 ob*. URL: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Solovki_Manuscripts. [in Russian].
- SIRYa XI–XVII Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. Moskva : Nauka ; OOO «LEKSRUS». (1981), (8) ; (1986), (11). [in Russian].
- Sluzh.Ios.1647 Sluzhebnik patriarkha Iosifa. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye. Ustav*. URL: [http://www.staropomor.ru/Ustav\(2\)/oborode.html](http://www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html). [in Russian].
- Sl. Feod. o lat. **Сло(в) ѿца нашего ѿѣѣ(д)сїа, пеѣерскаго нгѣмена. кѣ изѣславѣ кнѣзѣ, в л(а)т(и)нѣ(х).** *Yatsimirskiy A. I. Iz slavyanskikh rukopisey. Teksty i zametki*. Moskva : Universitetskaya tip. (1898), 23–27. [in Russian].
- ChelobNikity Suzdalskago sobornago popa Nikity Konstantinova Dobrynina (Pustosvyata) chelobitnaya... *Materiyaly dlya istorii raskola za pervoye vremya ego sushchestvovaniya, izdavayemyye bratstvom sv. Petra mitropolita, pod redaktsiye N. Subbotina*. Moskva : Tip. E. Lissner i Yu. Roman. (1878), (t. 4), 1–178. [in Russian].
- Chin ot eresi Chin ot eresi prikhodyashchikh k Tserkvi Khristovoy. *Staropomorskoye (fedoseyevskoye) soglasiye. Ustav*. URL: <http://>

www.staropomor.ru/Ustav(2)/oborode.html. [in Russian].
EtnoTraktat Etnogenealogicheskiy traktat. *Vershinin K. V., Andreycheva M. Yu. Drevnerusskiy etnogenealogicheskiy traktat (chast 1). Drevnyaya Rus. Voprosy mediyevistiki.* (2019), (1), 16–17. [in Russian].

H. V. MEZHHERINA

National Aviation University
Kyiv, Ukraine
E-mail: anvame1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

THE INFORMAL ANTHROPNOM ПЕТРЪ ГОУГНИВЫИ. 2

The article is devoted to finding out the motivational basis, reconstruction of reference connections, denotative features of an unofficial anthroponym *Петръ Гоугнивыи* available in the original and translated East Slavic written monuments (the Lavrenty chronicle, «Chronicle of George Amartol», «Old Slavonic Kormchaia of 14 titles» etc.). The anthroponym belongs to two people — Patriarch Peter III of Alexandria V century (Πέτρος Μογγός) and the «chronicle» Roman heresiarch IX century. It is assumed that Peter III got an unofficial name among the Monophysites during his lifetime. It is proved that the transition from the assessment of a person by physical disabilities to religious and ethical assessment, from the meaning 'who has a hoarse, vague voice' to the meaning 'heretic' reflected in the internal form of the unofficial proprial name Μογγός and its translation equivalent *Гоугнивыи*.

The use of an informal anthroponym in written monuments after the thirteenth century has been traced in connection with reconstruction of denotative features of an unofficial anthroponym *Петръ Гоугнивыи*. A number of discussion issues were considered, including the origin of «Philosopher's Speech», time of inclusion of the legend of *Петръ Гоугнивыи* in the chronicle, fact of existence of Pope IX century by name *Петръ Гоугнивыи*, ethnic roots of the heresiarch, etc. It was shown that Peter Huhnyvyy introduced into the Catholic faith a heretical teaching focused on pagan and Jewish dogmas. Denotation of second component in an unofficial name *Петръ Гоугнивыи* includes characteristics that appeared at rethinking the original semantics of Indo-European root *gou-(n-) and its continuants. Semantics of dissatisfaction, mockery, disrespect developed in East Slavic derivatives. The transition to cultural semantics has already taken place in a word-forming nest with a root **-гоу(г)-** at a time when the legend of Peter Huhnyvyy was included in the chronicle article * 988. The ethnocultural denotative components which are included in the content of the anthroponym *Петръ Гоугнивыи*, in its entirety coincide with the semantic structure of the word *heretic*. Combination of linguistic analysis with historical and cultural analysis, taking into account historical facts and information contained in apocryphal legends and scientific versions, gives reason to believe that the «chronicle» Peter Huhnyvyy was the real historical person.

Keywords: Kyiv Rus', unofficial anthroponomy, semantics, historical and cultural analysis, *Петръ Гоугнивыи*, Peter Mongus.

(Закінчення див. у наступному номері журналу)

Дата надходження до редакції — 20.10.2020

Дата затвердження редакцією — 27.10.2020

О. О. ТИЩЕНКО-МОНАСТИРСЬКА

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: tyshchenko.monastyrska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8515-1657>

ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМЧАЦЬКОГО РУКОПISУ ДЖОНК ТА ПИСЕМНА ТРАДИЦІЯ КРИМЧАКІВ¹

Стаття присвячена аналізу орфографічних особливостей кримчацького рукопису «Джонк Йосифа Габая» з Кримського етнографічного музею (м. Сімферополь). Фрагменти рукопису були вперше транслітеровані, перекладені російською мовою та опубліковані Давидом Ребі, учителем кримчацької мови та її носієм (Ребі 2010). Однак предметом наукового аналізу цей матеріал досі ще не був. Особлива цінність пам'ятки полягає в її мові (навіть мовах) та розмаїтті стилів. Цей рукопис був створений у Феодосії в першій половині ХХ ст. Пам'ятка — багатомовна, містить фольклорні тексти (народну поезію та прозові твори) кримського, турецького походження, написані гебрійським письмом, щоденні нотатки кримчацькою та російською мовами, молитви і релігійні тексти гебрійською мовою та в перекладі кримчацьким ідіомом. Писемна традиція кримчаків попри використання гебрійської абетки розвинулася в тісному зв'язку з дореформеною кримськотатарською писемною традицією, обидва писемних варіанти своєю чергою мають чимало спільних рис зі староосманською (раннього періоду) та доосманською писемними традиціями. На це вказують численні орфографічні особливості, зокрема принципи графічного оформлення, способи написання голосних, приголосних у різних позиціях слова (початок, середина, кінець слова), словотворчих та формотворчих суфіксів (разом чи окремо), відображення морфологічних змін засобами консонантного письма, засоби відтворення та адаптації запозичень. Мова рукопису джонка Йосифа Габая відображає орфографічні та розмовні особливості, властиві кримчацькому етнолектові та демонструє спільні риси з іншими тюркськими писемними пам'ятками Криму цього періоду.

Ключові слова: кримчацька мова, гебрійсько-тюркська орфографія, відокремлена суфіксація.

Кримчацька мова є однією з корінних тюркських мов Криму, що нині перебуває на межі зникнення та під захистом Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Носіями кримчацької мови є кримські юдеї,

¹ Статтю підготовлено в рамках наукового проекту програми мобільності JESH (Joint Excellence in Science and Humanities) Австрійської академії наук за підтримки Федерального міністерства освіти, науки і досліджень Республіки Австрія.

яких було майже знищено під час Другої світової війни. За даними перепису 1926 р. кількість кримчаків у Криму становила 6 тис. осіб, післявоєнні дані відрізняються: дослідники оцінювали кількість кримчаків у 1000–1500 осіб, за офіційною статистикою 1959 р. їх було 67, «для яких рідною мовою є кримськотатарська» [Филоненко 1972 : 10]; за даними 2002 р. у Криму проживало 204 представника цього етносу, близько 600–700 осіб проживає в Ізраїлі [Кизилов 2008:66–68]. Рідною мовою, як відзначають дослідники, нині володіють переважно люди похилого віку [Polinsky 1991:130; Jankowski 2015 : 452]. Протягом 1999–2000 рр. спостерігався певний сплеск ревіталізації кримчацької громади та спроб відродження кримчацької мови, у результаті чого з'явилася низка публікацій на кримчацьку тематику [Ачкинази 2003; Ачкинази 2004; Дрига 2016; Реби, Ломброзо 2000; Реби 2008; Янбай 2001; Янбай 2017; Jankowski 2018]. Дослідження мови кримчаків розпочав В. Радлов, який уважав її мовою міського населення Кримського півострова (Карасубазар, Кафа та інші міста, де проживали кримчаки) [Радлов 1896]. Натомість на думку С. Шапшала, мова кримчаків відрізняється не лише від мови населення кримських міст, але й від кримськотатарської та караїмської [Шапшал 1916]. У свою чергу М. Полінські, Н. Гуллюдаг розглядають мову кримчаків як узбережно-середню говірку (Coastal/Middle) кримськотатарської мови [Polinsky 1991; Güllüdağ 2014]. Це заперечують дослідження М. Ердала, Я. Янбай [Ianbay&Erdal 1998; Erdal&Ianbay 2000; Ianbay 2002; Erdal 2002; Янбай 2017], Г. Янковського [Jankowski 2015 : 455], які визнають кримчацьку мову самостійним ідіомом і розглядають її як етнолект кримськотатарської мови. Дослідники відзначають співіснування південно-західних та північно-західних елементів на всіх рівнях граматики кримчацької мови, а також значний вплив російської фонетики, лексики, синтаксису. Найбільші корпуси кримчацьких текстів опубліковано В. Філоненком [Филоненко 1972], Д. Ребі [Реби 2010]. Серед цих матеріалів знаходимо фрагменти джонка (або меджума) Йосифа Габая, а саме біблійний текст книги Даниїля кримчацькою мовою, який дослідник подав у супроводі транслітерації з перекладом. Кримські меджума або джонки є збірками фольклорних матеріалів, щоденних нотаток та релігійних текстів і відображають розмовне мовлення певного періоду та певного діалектного ареалу. Джонки та меджума є ідентичними джерелами, перші поширені серед кримських татар, кримчаків, рукописи меджума — серед караїмів². В. Філоненко з-поміж відомих йому джонків наводить рукописи Сари-Хаїма Пурима з Феодосії, Бохара Чапичо з Сімферополя, К. Мізрахі та З. Зенгін з Карасубазара, а також меджуму 1881 р., де також опубліковано народну творчість кримчаків [Филоненко 1972:15]. У цій статті ми проаналізуємо деякі особливості кримчацького рукопису Йосифа Габая, написаного гебрійською абеткою³, який є однією з небагатьох пам'яток народнорозмовного мовлення корінного кримського населення початку ХХ ст.

Джонк Йосифа Габая становить частину кримчацької музейної колекції Кримського етнографічного музею, зберігається за музейним номером

² Інтерес до вивчення караїмських рукописів меджума значно зріс останнім часом [див.: Aqtaу 2009; Çulha 2010a, 2010b; Jankowski 2013; Кропотова 2014; Тищенко-Монастирська 2016].

³ Принагідно висловлюю вдячність за люб'язну допомогу в роботі з манускриптом директорів Кримського етнографічного музею Лаптеву Юрію Миколайовичу та заступникові директора Науменко Людмилі Анатоліївні.

КЭМ КП-1043/Д-36. Манускрипт має формат А-5 обсягом 261 сторінка. Як зазначив автор джонка на форзаці палітурки, рукопис переплетено 10 лютого 1914 р. На сторінках джонка містяться дати 1908, 1909, 1910, 1912, 1914, 1918, 1920 рр., деякі з них супроводжуються нотатками автора, є записи про події Першої світової війни, зокрема бомбардування Феодосії. Про особу автора Йосифа Юдовича Габая мало що відомо. Зі сторінок джонка зрозуміло, що він жив у Феодосії, бував у Карасубазарі (нині м. Білогірськ), Сімферополі. Мову, якою писав свій рукопис, Йосиф Габай називає татарською. Деякі нотатки, зроблені російською мовою, дають підстави вважати, що вона не була основною мовою спілкування автора пам'ятки.

Матеріали аналізованого джонка вказують на те, що становлення кримчацької писемної традиції відбувалося в тісному зв'язку з кримсько-татарською дореформеною писемністю і кримськоосманською писемною традицією. Кримчацький джонк Йосифа Габая та кримськотатарські арабографічні тексти дореформеного періоду мають спільні риси в застосуванні деяких орфографічних принципів. Так, зокрема, літера *ḡ* 'гіммель' кримчацько-гебрайської абетки, подібно до літери *ك* 'кеф' кримськотатарського дореформеного письма, староосманських пам'яток, позначає: 1) носовий *ŋ* (*goŋul* 'душа', *taŋri* 'бог'); 2) посесивний афікс 2-ої ос. одн. (*babaŋ* 'твій батько'); посесивний суфікс 2-ої ос. мн. *-ŋiz*, *-ŋuz*; 3) форму 2-ої ос. одн. минулого часу дієслів (*oqu duŋ* 'ти прочитав'); 4) форму 2-ої ос. мн. імператива (*baqiŋ* 'погляньте'); 5) фіналь родового відмінка *-niŋ*, *-nuŋ*⁴. Також на позначення носового *ŋ* використовується графема *ng*: *deŋgiz* 'море', *moŋguz* 'ріг'. Літера *ḡ* 'хет' гебрайської кримчацької абетки передає на письмі голосні *a*, *e* або виступає замість літери *א* 'алеф' у графемах, що позначають ці голосні подібно до арабської літери *خ* 'хе' дореформеного кримськотатарського письма: *hon* (on) 'десять', *hpndim* (efendim) — фігура шанобливого звертання, *hbindh* (evinde) 'у його будинку', *pdiḡh* (padiḡa) 'падишах'; *kh* сполучник *ki* 'що, так' використовується в рукопису для виділення прямої мови: *dedikh* 'сказав, що; сказав так'.

Літери *ك* 'кеф' і *ق* 'коф' позначають приголосні фонологічної опозиції [k] та [q] і вживаються відповідно з голосними переднього й заднього ряду, що допомагає при визначенні голосних переважно не вокалізованого тексту⁵. Проте в тексті меджуми вони нерідко сплутуються між собою. Відмінність у вимові підтверджує також коливання *ق/ك* *q/h*, відображене на письмі: *swqq* (soqaq) 'вулиця', *swqh* (soqah) 'вулиця', пор. з опозицією *ق/ك* *q/k*: *qldi* (qaldi) 'залишився', *kldi* (keldi) 'прийшов'.

Текст кримчацького рукопису здебільшого не вокалізований. Вокалізація використовується в деяких словах, ймовірно, задля уникнення неправильного прочитання. До особливостей консонантного письма належить традиція пропускати літеру *א* на позначення голосних *a*, *e* в середині слова (явище *Plene-Schreibung* у ранніх тюркських текстах різними графіками). Це правило не застосовується на початку й у кінці слова. Голосні *u*, *o*, *i*, *e*, як правило, не пропускаються. Редукція *l* свідчить про фонологічну зміну (див. нижче).

⁴ Подібне явище у кримському діалекті караїмської мови, позначення носового через 'гіммель' та вплив тюркського, 'кеф', відзначив Г. Янковський [Jankowski 2015:470].

⁵ Типова риса, спільна для кримськотатарських та кримськокараїмських писемних пам'яток [Jankowski 1997:8].

Відсутність вокалізації та варіативність написання приголосних приводить до розмаїття форм, пор., наприклад, словосполучення зі значенням 'тоді, у той час': *ol vaqta* (6b:8)⁶, *ol vaqitta* (6b:11), *ol vahitta* (6b:14), *ol vhtta* (6b:18), *ol vahitta* (7b:2), *o vahta* (7b:2), *ol vahtta* (9b:9).

Графічні спрощення позначилися на приголосних, у написанні яких використовуються додаткові символи, наприклад $\lambda \rightarrow \lambda$ (с $\rightarrow$ g): *cumle* $\rightarrow$ *gumle* 'увесь', *cugar* $\rightarrow$ *gugar* 'відповідь', *gece* $\rightarrow$ *gege* 'ніч', *olagaq* $\rightarrow$ *olacaq* 'він буде', *nica* $\rightarrow$ *niga* 'скільки'; $\omega \rightarrow \omega$ (w $\rightarrow$ b): *o mmlkt niṅ pdiṣh niṅ hbindh hbld dogdu* (13:5) 'у домі короля тієї країни народився син', *duba etip* (15:2) 'помолившись', *subda* (100:11) 'у воді'. Протилежний процес графічного напущення $\omega \rightarrow \omega$ позначає голосні *u*, *o* (явище *matres lectionis*): *svvba* (*suwga*) (75:12) 'у воду', *bvvila* (*boyle*) (107:1) 'такий'.

Орфографія кримчацького джонка відзначається архаїчною особливістю написання афіксів. Зокрема, граматичні показники на позначення родового в ізафеті, давального, місцевого, висхідного відмінків, а також граматичні показники особи, числа, часових форм дієслів пишуться як разом, так і часто окремо. Деяке несистемне написання морфем зауважують також М. Ердал, Я. Янбай у досліджуваному ними кримчацькому манускрипті «Книга див і чудес» [Erdal & Ianbay 2000:42], Г. Янковський — у кримськокараїмському перекладі Біблії [Jankowski 1997:5], М. Немет — у західнокараїмських текстах листування [Nemeth 2011:126].

У досліджуваному нами тексті джонка з Кримського етнографічного музею трапляються такі форми написання відмінкових афіксів.

Родовий відмінок -nĠ позначений на письмі -*nin*, -*niṅ*, -*niṅ* і пишеться як разом, так і окремо в тексті меджуми: *anm bbm nin* (101:2) 'мати-батька', *kalem kaṣnin* (103:8) 'тонких брів', *nolcq ṣunuṅ* (13:5). Родовий як компонент ізафетної конструкції: *aṣiq lrin bgrini* (104:9) 'душа-з.в. закоханих', *ṣhr niṅ iṣinh* (8:15) 'у місто', *agm niṅ adi* (13:2) 'ім'я мого старшого брата'.

Давальний відмінок кипчацького типу -QA позначається на письмі -*ga*, -*gh*, -*ka*, -*kh*, -*qa*, у тексті меджуми пишеться як разом, так і окремо⁷:

cvp lrga (7:5) 'відповідям', *ogln ga* (13:1) 'хлопцеві', *grdn ga* (17:8) 'на шию', *subga* (7:13) 'у воду', *qaruga* (8:16) 'до брами', *sarayga* (10:10) 'до палацу', *sohtalarga* (11:1) 'учням медресе', *ṣarṣiga* (11:15) 'до фонтану', *ablnmgh* (6:12) 'щоб одружитися', *midrsgh* (12:1) 'до медресе', *ṣiir lrgḥ* (13a:4) 'віршам', *gozlr gh* (112:7) 'очам', *ṣu grip bṣh* (101:5) 'на ту бідну голову', *aṣiq grip kh* (8:8, 12:3, 13a:7-8, 13:14, 15:1, 16:2, 18:12) 'Ашику Гаріпу', *yigitkh* (15:12) 'юнакові': *ellrim aṣtim yalbardiṃ alaḥqa.. ayaḥlarim gizdi er bir tara-pqa* (90:11) 'свої руки я відкрив до бога і благав, мої ноги ходили на всі сторони (світу)'.

Місцевий відмінок -DA виражений на письмі -*da*, -*dḥ*, -*ta*, -*th*, може писатися і окремо, і разом: *dglr dḥ* (106:1) 'у горах', *ygirmi da* (102:10) 'у двадцять (років)', *bagdatta* (111:13) 'у Багдаді', *aṣiq grip ta* (18:15) 'в Ашика Гаріпа', *yaṣliḥta* (74:16) 'у молодості'.

Висхідний відмінок -Dan, позначений на письмі -*dn*, -*dan*, -*tn*, -*tan*, у тексті меджуми зустрічається з написанням як разом, так і окремо: *vitnim dn*

⁶ Тут і далі у круглих дужках зазначені сторінка рукопису та рядок.

⁷ Огузький тип давального відмінка на -A рівнозначно наявний у меджумі Йосифа Габая і на відміну від кипчацького типу на -GA/-QA не відокремлюється на письмі.

yurtum dn (105:6) ‘з моєї батьківщини, з моєї країни’, *qptani pol dn* (83:2) ‘його каптан (довгий) до підлоги’, *dar soqahtn* (85:4) ‘з тісних вулиць’, *bir taraptan* (9:1) ‘з одного боку’, *mēhēbitliktn* (77:9) ‘від кохання’; *bul bul etēr vvārān liqt n* (86:11) ‘соловей співає з руїн’.

У тексті кримчацького джонка зустрічаємо розподібнення і відокремлення словотворчих і формотворчих афіксів різних рівнів, напр.: дієслівні афікси *niṣān lānācāqs m* (12:8) ‘ти будеш зарученим’, *biaz kaata bēṣzir sin* (104:9,10) ‘на білий папір ти схожий’, *dārvvān gan dan* (21:12) ‘поспішаючи’, *yzlḡan lar* (108:6) ‘написані’; словотворчі афікси імен *uṣun cu* (14:13) ‘третій’, *och kigh* (15:7) – *osākigē*, редупліковані основи *bul bul* (18:8) – *bulbul* ‘соловей’.

На думку тюркологів, відокремлене написання афіксів є давньою характерною рисою текстів давньотюркської [Erdal 2004:41], давньоуйгурської [Zieme 1991], чагатайської [Prokosch 2009:61,84], староосманської (раннього періоду) мов. Цікаво, що ця риса збереглася в текстах західних караїмів [Nemeth 2011:126], кримських караїмів [Jankowski 2009:23; 1997:5] і кримчаків [Erdal & Ianbay 2000:42]. Можна припустити, що така особливість мов кримського ареалу є рудиментарним залишком писемної традиції Золотої Орди. Попри твердження дослідників щодо непослідовності окремого написання афіксів, все ж, якщо спиратися на проаналізований кримчацький матеріал, спостерігається певна системність цього явища. Коливання в написанні разом чи окремо, як і всі інші графічні коливання, що відображають фонетичні, морфологічні процеси в мові, є особливістю рукописних текстів дореформеного і допрескриптивного періодів. Думки дослідників сходяться на тому, що відокремлене написання афіксів найчастіше стосується відмінювання імен з посесивними афіксами та афіксами множини [Erdal & Ianbay 2000:42; Jankowski 2009:23; 1997:5; Nemeth 2011:126; Prokosch 2009:61,84]. Матеріал кримчацького джонка Йосифа Габая засвідчує окреме написання афіксів іменникового відмінювання, а також дієслівних афіксів і навіть афіксів словотворення.

У матеріалах кримчацького джонка Йосифа Габая трапляються численні приклади порушення гармонії голосних і приголосних, що свідчить про етимологічний принцип кримчацького письма. Однією з таких рис є порушення сингармонізму в прикінцевих морфемах:

а) відсутність ослаблення приголосних на стику морфем: *bulacaqm* (7:1) ‘я знайду’, *yureki* (7:11) ‘його серце’, *garipim* (8:5) ‘я Гаріп’, *gurbētlik-iṣ* (12:3) ‘твоє нещастя’, *uzukunu* (15:1) ‘свій перстень’, *yurekiṣde* (15:3) ‘у твоєму серці’; *ed~et- edmeye* ‘допоміжне слово, інфінітив’; *gitip* (12:2) *gitip baqayiqda nāslī adām lardır* ‘ходімо подивимось, якими є люди’;

б) лабіо-іллабіальна гармонія не діє на морфему: *goturim* (18:13) ‘я витримую’, *dostlıq* (75:9) ‘дружба’, *kok niṣ* (10:15, 23a:7), *kokniṣ* (21a:13) (але *koknuṣ* (21a:8)) ‘небо-р.в.’, *ṣolniṣ* (21a:8), *ṣol niṣ* (21a:9) ‘степ-р.в.’, *quṣ niṣ* (34a:14) ‘птаха-р.в.’, *oldim* (204:5) ‘я став’, *kordim* (47a:7) ‘я побачив’. Запозичення з івриту теж потрапляють у цю систему: *ābed nego niṣ* (18a:17) ‘Аведного-р.в.’

У тексті кримчацького джонка зафіксовано такі типи для кримського ареалу коливання, як порушення лабіальної гармонії у формі імператива 2-ої ос. мн. *buuyırız* — ввічлива формула запрошення до дії (84:14) та конверб, що відзначається у кримському діалекті караїмської мови й у кримськотатарських говірках [Прик 1976:37; Jankowski 2010:64-65]. У конвербах крим-

чацького джонка лабіальна гармонія зберігається: *olup* (нефінітна форма допоміжного дієслова *ol-* ‘бути’), *turup* від *tur-* ‘підніматися’, *sundurup* від *sundur-* ‘ламати’.

На морфологічному рівні характерною рисою, відображеною графічно, є явища синкопи, епентези, протези. Стягнення основи переважно відбувається в корені слова або на стикові морфем за рахунок випадіння *l*, *y*. Наприклад, у корені *rişaq* → *rşaq* (13a:6) ‘ніж’; на стикові морфем: корінь+1-а ос.мн. *evimiz* → *ibmiziñ* (93:10) ‘нашого дому’, корінь+2-а ос. мн. *buyurıñız* → *buyurıñız* (84:14) — ввічлива формула запрошення до дії; на стикові посесивного афікса *y* афікса знахідного відмінка *-sı+-nı=-sni*: *tāñrısını* → *tāñrısni* — *min işral lārniñ tāñrısni tānımım* (189:9) ‘я не знаю бога ізраїльтян’. Приклади випадіння йота зафіксовано в основі слова: *pegamber* (14:15) ‘пророк’, *pegāmbirniñ* (15:4) ‘пророка’. Приклад епентези в запозиченні з російської мови у групі приголосних *-st-* → *-sit-*: *kundh bir sıtakan subniñ* (142:12) ‘одна склянка води на день’. Приклад протези *i* → *nı*: *ine* → *ninh* (143:1) ‘голка’.

Лексика гебрійського походження складається переважно з релігійних термінів і власних назв, адаптується за допомогою тюркських афіксів або граматичних показників: *abed nego nıñ* (18a:17) ‘Аведнего-р.в.’, *soyleyirmen tepilah* (45a:7) ‘я молюся’, *tepilah* > гебр. ‘молитва’, *soyleyirmen* (крим. форма 1-ої ос. теп. часу) ‘я говорю’, *soz nabiya lik aşkerek oldu daniel ge* (46a:10) ‘пророцтво явилось Даниїлові’, *nabiya lik* > гебр.-тюрк. ‘пророцтво’. Слід зазначити, що в тексті джонка вживаються як юдейські, так і ісламські релігійні терміни: *din* ‘віра, релігія’, *medrese* ‘школа’, *sohta* ‘учень’, *aziz cuma gunı* ‘день святої п’ятниці’; найменування бога *tañrı*, *allah*, *mewla* поряд з юдейськими термінами *adonay*; скорочене написання *ha*: *ha' işitken* (45a:2) ‘боже, почуй’; зустрічаються також комбіновані номінації на зразок *alina ha" ağırtım nıñ* (45a:5) ‘перед моїм богом’. Проте трапляються й переклади на гебрійську. Так, назви літер арабської абетки слів відомої народної пісні подано в гебрійській транслітерації: *alēf didim bit didim* (121:1) ‘я сказав алеф, я сказав бет’.

Найпомітніше вплив гебрійської мови позначився на синтаксисі релігійних текстів джонка Йосифа Габая, а саме на порядкові слів, тоді як синтаксис фольклорних текстів та авторських нотаток залишився типовим тюркським. Це зумовлено вимогами і традицією перекладу релігійного стилю; подібне явище в караїмській мові докладно описане Є. Чато [Csato 2001]. Запозичення з російської мови адаптовано до тюркської фонетики та морфології: *pirboy oktbir kunu* (201:11) ‘день першого жовтня’, *kirpiçlirniñ sumalarini* (189:12) ‘зовнішню сторону цегли’ (ізафетна конструкція в знахідному відмінку).

Писемна пам’ятка джонк Йосифа Габая відображає як особливості розмовного мовлення носіїв кримчацької мови, так і писемну традицію кримчаків. Спосіб відображення морфологічних явищ на письмі є типовим для гебрійсько-тюркських писемних пам’яток Криму. Помітною є спільна з арабографічною традицією кримських татар, гебрійсько-тюркською рукописною традицією караїмів кримчацька рукописна традиція, яка відображена, зокрема, у способі графічного оформлення (окреме написання морфем на позначення відмінків, числа, особи, часу, виду дієслова, деяких словотворчих афіксів тощо). Слід зазначити, що ця писемна традиція, хоч і непослідовно, зберігається в рукописах кримських караїмів і кримських татар, а отже, є спільною для писемності питомих етнічних груп Криму.

ЛІТЕРАТУРА

- Ачкинази И. В. К проблеме сохранения культурного наследия крымчаков. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Керчь [б.в.], 2003. Вып. 10. С. 625–638.
- Ачкинази Б. Пословицы и поговорки крымчаков. Симферополь : Таврия, 2004. 120 с.
- Дрига І. Лінгвістичні записи останнього носія кримчацької мови. *Загрожені мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні : зб. наук. праць*. Київ : Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2016. С. 255–263.
- Кизилов М. Крымчаки: современное состояние общины. *Евразийский еврейский ежегодник*. Москва : Паллада, 2008. Вып. 5768. С. 56–82.
- Кизилов М. Крымская Иудея: Очерки истории евреев, хазар, караимов и крымчаков в Крыму с античных времен до наших дней. Симферополь : Доля, 2011. 336 с.
- Кропотова Н. В. Джонки и меджума в тюркской культуре: литература или фольклор. *Східний світ*. 2014. №1. С. 43–47.
- Прик О. Я. Очерк грамматики караимского языка (крымский диалект). Махачкала : Дагучпедгиз, 1976. 188 с.
- Радлов В. Образцы народной литературы турецких племен. Ч. 7: Наречия Крымского полуострова. Санкт-Петербург [б.в.], 1898. 408+527 с.
- Реби Д., Ломброзо В. Крымчаки. Симферополь [б.в.], 2000. 168 с.
- Реби Д. Крымчакско-русский словарь. Симферополь : Доля, 2008. 224 с.
- Реби Д. Письменное наследие крымчаков. Симферополь : Доля, 2010. 343 с.
- Тищенко-Монастирська О. Караїмська меджума з Бахчисарайського палацу. *Загрожені мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні*. Київ : Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського, 2016. С.239–254.
- Филоненко В. Крымчакские этюды. *Rocz. Orientalistyczny*. Warszawa [б.в.], 1972. Vol. 35. N.1. С. 5–35.
- Шапшал С. Сказка на языке крымских евреев (крымчаков), записанная в г. Кара-субазаре летом 1911 г. *Зап. Вост. отд-ния Рус. Археол. о-ва*. Санкт-Петербург [б.в.], 1916. Т. 23. С. IV–V.
- Янбай Я. Тюркская литература крымчаков. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Керчь, 2001. Вып. 7. С. 502–509.
- Янбай Я. Песнь Песней царя Соломона и Таргум на языке крымчаков. Иерусалим [б.в.], 2017. 170 с.
- Aqtaş G. Eliyahu Ben Yosef Qilci's Anthology of Crimean Karaim and Turkish Literature. Critical Edition with Introduction, Indexes and Facsimile. [Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi 8]. Istanbul : Mehmet Ölmez Yayınları, 2009. Vol. 1 – 2. 1424 p.
- Çulha T. (Çeviren). Wilhelm Radloff. Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. Istanbul : Mehmet Ölmez Yayınları, 2010a. 899 p.
- Çulha T. Kırım Karaycasının Katık Mecuması (Metin-Sözlük-Dizin). Istanbul : Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010b. 600 p.
- Csato E.A. Syntactic code-copying in Karaim. *The Circum-Baltic languages: their typology and contacts (Studies in language companion series 54)* / Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (Eds.). Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2001. P. 265–277.
- Erdal M., Ianbay I. The Krimchak book of miracles and wonders. *Mediterranean Language Review*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2000. Vol. 12. P. 39–141.
- Erdal M. Relativisation in Krymchak. *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* / N. Demir, F. Turan (Eds.). Ankara [б.в.], 2002. P. 117–136.
- Erdal M. A Grammar of Old Turkic. Handbook of Oriental Studies. Section 8. Uralic & Central Asian Studies. Leiden; Boston : Brill, 2004. Vol. 3. 580 c.
- Güllüdağ N. Kırımçak Türkçesi Grameri. Ankara : Gece Kitaplığı. 2014. 496 p.
- Ianbay I., Erdal M. The Krimchak translation of a targum seni of the Book of Ruth.

- Mediterranean Language Review*. Wiesbaden : Harrassowitz, 1998. Vol. 10. P. 1–53.
- Ianbay I. Marcel Perich's Poems. *Rocz. Orientalistyczny*. Warszawa, 2002. Vol. 55. N.2. P. 5–41.
- Jankowski H. A Bible Translation into the Northern Crimean Dialect of Karaim. *Studia Orientalia Electronica*. Helsinki, 1997. Vol. 82. P. 1–84.
- Jankowski H. Two Crimean Karaim financial registers of the 18th century. *Archivum Ottomanicum*. [b.m.], Harrassowitz, 2009. Vol. 26. P. 17–40.
- Jankowski H. Język krymskotatarski. Warszawa : Dialog, 2010. 376 p.
- Jankowski H. Karaim mejumas in Eupatoria. *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference* / T. Pang, S.-C. Raschmann, T.G. Winkelhane (Eds.). Berlin : Klaus Schwarz, 2013. P. 245–262.
- Jankowski H. Karaim and Krymchak. *Handbook of Jewish Languages* / L. Khan, A. D. Rubin (Eds.). Leiden; Boston : Brill, 2015. P. 451–488.
- Jankowski H. Krymchak language samples. *Turkic Languages*. [b.m.] Harrassowitz, 2018. Vol. 22(2). P. 276–294.
- Nemeth M. Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew script (19th- 20th Centuries). A Critical Edition: Vol.12. *Studia Turcologica Cracoviensia*. Krakow : Jagiellonian University, 2011. 416 p.
- Polinsky M. The Krymchaks: History and Texts. *Ural-Altaic Yearbook*. Berlin; Bloomington : Eurolingua, 1991. Vol. 63. P. 123–154.
- Prokosch E. Tschagataische Grammatik unter Berücksichtigung des Substandarts. *Grazer Linguistische Monographien* 27. Graz [б.в.], 2009. 343 p.
- Zieme P. Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. *Studien zur Alttürkischen Dichtung*. Budapest : Akademiai Kiado, 1991. 450 p.

REFERENCES

- Ačkinazi, B. (2004). Poslovitsy i pogovorki krymčakov. Simferopol: Tavria. [In Russian].
- Ačkinazi, I. V. (2003). K probleme sohraneniya kulturnogo naslediya krymčakov. *Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*. Vol. 10. Kerch, 625–638. [In Russian].
- Aqtay, G. (2009). Eliyahu Ben Yosef Qilci's Anthology of Crimean Karaim and Turkish Literature. Critical Edition with Introduction, Indexes and Facsimile. [Yildiz Dil ve Edebiyat Dizisi 8]. Vols. 1 – 2. Istanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Csato E. A. (2001). Syntactic code-copying in Karaim. *The Circum-Baltic languages: their typology and contacts (Studies in language companion series 54)* / Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (Eds.). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 265–277.
- Çulha T. (2010a). (*Çeviren*) Wilhelm Radloff. *Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*. Istanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Çulha T. (2010b). *Kırım Karaycasının Katık Mecuması (Metin-Sözlük-Dizin)*. Istanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dryga I. (2016). Lingvistychni zapysy ostanniogo nosiya krymchatskoyi movy. *Zagrozheni movy. Krymskotatarska ta inshi tyurkski movy v Ukrayini*. Kyiv: In-t shodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho, 255–263. [In Ukrainian].
- Erdal M. (2002). Relativisation in Krymchak. *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* / N. Demir, F. Turan (Eds.). Ankara [b.v.], 117–136.
- Erdal M. (2004). A Grammar of Old Turkic: Vol. 3 Handbook of Oriental Studies. Section 8. Uralic & Central Asian Studies. Leiden; Boston: Brill.
- Erdal M., Ianbay I. (2000). The Krimchak book of miracles and wonders. *Mediterranean Language Review*. Vol. 12. Wiesbaden: Harrassowitz, 39–141.
- Filonenko V. (1972). Krymčakskiye etudy. *Rocz. Orientalistyczny*. Vol. 35.N.1. Warszawa [b.v.], 5–35.

- Güllüdağ N. (2014). *Kırımçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ianbay I. (2001). Tyurkskaya literatura krymčakov. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*. Vol. 7. Kerch [b.v.], 502–509. [In Russian].
- Ianbay I. (2002). Marcel Perich's Poems. *Rocz. Orientalistyczny*. Vol. 55:2. Warszawa [b.v.], 5–4.
- Ianbay I. (2017). Pesn' pesney tsarya Solomona i Targum na yazyke krymchakov. Iyerusalim [b.v.] [In Russian].
- Ianbay I., Erdal M. (1998). The Krimchak translation of a targum seni of the Book of Ruth. *Mediterranean Language Review*. Vol. 10. Wiesbaden: Harrassowitz, 1–53.
- Jankowski H. (1997). A Bible Translation into the Northern Crimean Dialect of Karaim. *Studia Orientalia Electronica*. Vol. 82. Helsinki [b.v.], 1–84.
- Jankowski H. (2009). Two Crimean Karaim financial registers of the 18th century. *Archivum Ottomanicum*. Vol. 26. [b.m.] Harrassowitz, 17–40.
- Jankowski H. (2010). *Jezyk krymskotatarski*. Warszawa: Dialog.
- Jankowski H. (2013). Karaim mejumas in Eupatoria. *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference* / Pang, S.-C. Raschmann, T.G. Winkelhane (Eds.). Berlin: Klaus Schwarz, 245–262.
- Jankowski H. (2016). Karaim and Krymchak. *Handbook of Jewish Languages* / L. Khan, A. D. Rubin (Eds.). Leiden; Boston: Brill, 451–488.
- Jankowski H. (2018). Krymchak language samples. *Turkic Languages*. Vol. 22(2). [b.m.] Harrassowitz, 276–294.
- Kizilov M. (2008). Krymchaki: sovremennoye sostoyaniye obschiny. *Yevroaziatskiy yevreyskiy yezhegodnik*. Vol. 5768. Moscow: Pallada, 56–82. [In Russian].
- Kizilov M. (2011). Krymskaya Iudeya: ocherki istorii yevreev, hazar, karaimov i krymchakov v Krymu s antichnyh vremen do nashikh dney. Simferopol: Dolya. [In Russian].
- Kropotova N. (2014). Dzhonki i medzhuma v tyurkskoj kulture: literatura ili fol'klor. *Skhidnyi svit*. Vol. 1, 43–47. [In Russian].
- Nemeth M. (2011). Unknown Lutsk Karaim Letters in Hebrew script (19th-20th Centuries). A Critical Edition: Vol. *Studia Turcologica Cracoviensia* 12. Krakow: Jagiellonian University.
- Polinsky M. (1991). The Krymchaks: History and Texts. *Ural-Altaic Yearbook*. Vol. 63. Berlin-Bloomington: Eurolingua, 123–154.
- Prik O. (1976). Ocherki grammatiki karaimskogo yazyka (krymskiy dialekt). Makhachkala: Daguchpedgiz. [In Russian].
- Prokosch E. (2009). *Tschagataische Grammatik unter Berücksichtigung des Substandarts*. Vol. Grazer Linguistische Monographien 27. Graz [b.v.].
- Radlov W. (1898). *Obrazcy narodnoy literatury tureckih plemen (Narečiya Krymskogo poluostrova)*. Vol. 7. Saint Petersburg [b.v.]. [In Russian].
- Rebi D. (2008). Krymchaksko-russkij slovar'. Simferopol: Dolia. [In Russian].
- Rebi D. (2010). Pismennoye naslediye krymchakov. Simferopol: Dolia. [In Russian].
- Rebi D., Lombrozo V. (2000). Krymchaki. Simferopol [b.v.]. [In Russian].
- Szapszal S. (1916). Skazka na yazyke krymskih yevreev (krymchakov), zapisannaya v g. Karasubazare letom 1911 g. *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Russkogo akheologičeskogo obschestva*. Vol. 23. Saint Petersburg [b.v.], iv–v. [In Russian].
- Tyshchenko-Monastyrskaya O. (2016). Karaimska medzhuma z Bakhchysaraiskoho palatsu. *Zagrozheni movy. Krymskotatarska ta inshi tyurkski movy v Ukrayini*. Kyiv: In-t shodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho, 239–254. [In Ukrainian].
- Zieme P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. Studien zur Alttürkischen Dichtung*. Budapest: Akademiai Kiado.

O. O. TYSHCHENKO-MONASTYRSKA

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine

E-mail: tyshchenko.monastyrsk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8515-1657>

PECULIAR FEATURES OF THE KRYMCHAK *DZHONK* SCRIPT AND THE KRYMCHAK WRITTEN LANGUAGE TRADITION

The subject of the present publication is to bring to the light some orthographic features of the Yosyf Gabai's Krymchak manuscript, called *jonk*, from Crimean Ethnographic Museum (Simferopol). Fragments of the manuscript were first transcribed, translated into Russian and published by David Rebi, who was a teacher of Krymchak and native speaker. However, the *jonk* has never been edited before. A special value of this manuscript lies in its language (or even languages), as well as styles represented. The manuscript is multilingual, contains folklore texts (poetry and narrative) of the Crimean and Turkish origin, written in Hebrew script, diary notes both in Krymchak and Russian, prayers and religion texts in Hebrew partially translated into Turkic written in the early XX century in Feodosia. This research is dedicated to Turkic linguistic features and their orthography. Despite of using Hebrew script Krymchak writing system developed in close relation to pre-reform Crimean Tatar writing tradition, both variants in their turn connected to Ottoman and pre-Ottoman orthographic traditions. Several orthographic features point to that, for instance principles of writing some vowels, consonants (in initial, central, final positions), grammatical and word-formation suffixes (connected or separate writing), morphonological change, ways of transcription and adopting loanwords. Language of Yosyf Gabai's *jonk* reflects orthographic and colloquial features of Krymchak and shares them with other Crimean Turkic manuscripts of this period. Schematically marked suffixes, together with some archaic morphonological changes, graphically reflected in the text, such as disrupted vowel harmony, alternations in labial harmony, syncope, epenthesis, protheses, disrupted consonant change between morphemes characterize orthography of the Krymchak manuscript.

Keywords: Krymchak Turkic language, Hebrew-Turkic orthography, separate suffix writing.

Дата надходження до редакції — 26.10.2020

Дата затвердження редакцією — 04.11.2020

О. М. ХОЛОДЬОН

Інститут української мови Національної академії наук України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: kholodonolena@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7546-6479>

ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ Й СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ

У статті порушено проблему представлення дієслівної лексики й семантики в українських діалектних лінгвогеографічних працях. Установлено, що українську діалектну дієслівну лексику й семантику картографовано поряд з іншою діалектною лексикою на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях у низці лінгвогеографічних джерел. Виявлено, що проаналізовані лінгвогеографічні праці умовно можна поділити на праці, які подають інформацію про *лексичну реалізацію дієслів*, і праці, які подають інформацію про *різномісну реалізацію дієслів*. У працях першої групи картографовано дієслівні значення, напр., укр. діал. 'виють (про вовків)', 'м'явкють (про котів)', 'зустріти', укр. сх.-слц. 'дієслова на позначення готувати розчину (на хліб і т. ін.)', 'сіяти (коноплі, льон)', 'чесати волокно на щітці' та карп. дієслівну фразеологію — 'людина (хвора, п'яна чи у звичайному, нормальному стані) спить так міцно, що її ніяк не можна зразу розбудити'. У працях другої групи поряд з лексичними картами автори подають семантичні, напр., середн. наддніпр.-степ. *ла'тати* [т'], сх.поліс. *кресати*. Виділено лінгвогеографічну працю, в якій застосовано біхронне лексичне картографування дієслів східнополіського говору. Встановлено, що в атласі, який присвячений спеціальному вивченню особливих зв'язків карпатоукраїнських говорів з говорами південнослов'янських мов, дієслівна лексика представлена на лексичних, семантичних картах та картах поширення дієслів, які містять інформацію про наявність цього дієслова в населеному пункті. Виявлено лінгвогеографічне джерело, в якому репрезентовано традиційну духовну культуру слов'ян та подано назви дій, пов'язані з міжособистісними контактами, різними почуттями й емоціями, подружніми стосунками та ін. Ці назви представлені на лексичних, семантичних, мотиваційних та номінативних дієслівних картах. Розглядаючи явище семантичного варіювання дієслова, П.Ю. Гриценко картографував семантичну структуру діалектного дієслова на наддіалектному рівні та на основі вирізнення окремих сем із цілісного значення синтагми *тере'бити* + *Object* виділив семантичні субкомплекси. Окреслено перспективи подальшого вивчення діалектної дієслівної лексики та семантики в українських говорах.

Ключові слова: українські говори, лінгвогеографічний аспект, дієслівна лексика, дієслівна семантика, карта, варіювання.

Проблема лінгвогеографічного опрацювання діалектної лексики й семантики є актуальною в сучасній українській діалектології, зокрема науков-

ці наголошували, що сьогодні «слов'янському мовознавству притаманний підвищений інтерес до вивчення територіальних діалектів, яке здійснюється в різних напрямках, але переважає лінгвогеографічний аспект. <...> Картографування діалектів великого ареалу, який охоплює кілька мов, надає діалектній карті статус особливого джерела лінгвістичної інформації. <...> Незаперечною істиною є те, що для створення адекватного уявлення про слов'янський континуум, як про структурований лінгвістичний простір, необхідно встановити на ньому типологічні ізоглоси» [Калнынь : 8, 57–58].

Дослідники описували стан лінгвогеографічного дослідження лексики тваринництва (В. М. Куриленко), сільськогосподарської лексики (Г. О. Козачук), мисливської лексики (Г. Л. Аркушин), зоологічної лексики (Н. П. Дейниченко), лексики харчування (Є. Д. Турчин), будівельної лексики (Л. І. Дорошенко), лексики на позначення людини та її рис (В. В. Леснова, Л. Я. Колеснік), ботанічної лексики (М. В. Поістогова, І. В. Гороф'янюк, Р. С. Омельковець, Т. П. Кукса, М. М. Ткачук, О. А. Дакі), весільної лексики (Н. В. Хібеба), назв одягу та взуття (Г. І. Гримашевич), назв хвороб (О. С. Стрижаківська), пастушої лексики (Т. О. Ястремська), ентомологічної лексики (Л. М. Шуст), назв їжі та кухонного начиння (В. П. Різник), орнітолексyki (Я. О. Литвиненко) та ін., проте стан дослідження діалектної дієслівної лексики й семантики в українських говорах описано не повною мірою¹, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження — проаналізувати стан вивчення діалектної дієслівної лексики й семантики в лінгвогеографічному аспекті, звернути увагу на основні проблеми в їх подальшому дослідженні.

На думку П. Ю. Гриценка, «лінгвістична карта, яка візуально представляє розташування у просторі, який картографується, елементів структури діалектної мови, є складним текстом — багаторівневим інформаційним продуктом, декодування якого містить зміст інтерпретації карти чи сукупність карт» [Гриценко 2015 : 47]. Порівняно з фонетичним і морфологічним рівнями картографування лексико-семантичного рівня є складнішим, оскільки найважливіше для лексикології питання про тотожність і окремішність слова вирішується на великому діалектному матеріалі, який також відбиває фонетичне, акцентологічне, словотвірне та морфологічне варіювання, тому під час інтерпретації і структурування діалектного матеріалу важливо встановлювати типологію розрізнявальних ознак, що допомагає за будь-якого варіювання знайти релевантні діалектні протиставлення і визначити їх взаємозв'язок або взаємозумовленість [Букринская : 9].

Українську діалектну дієслівну лексику й семантику скартографовано поряд з іншою діалектною лексикою на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях у низці лінгвогеографічних джерел, наприклад, в «Атласі української мови» (АУМ 1): карта (к.) 13 'відповідники ненаголошеного *ě* (цілувати)', к. 143 'протетичний [г] (*орати*)', к. 159 'наголос дієслова *жесвіти*', к. 179 'суфікси -ува-, -ова- у дієсловах', к. 256 '1-а особа однини теперішнього часу дієслова *лити*', к. 278 'словосполучення типу *беру серп*'; у «Лінгвістичному атласі Нижньої Прип'яті» (ЛАНП): к. 40

¹ Напрямки та стан дослідження дієслова в літературній та діалектній мовах з когнітивного погляду розглядала Т. В. Міроненко, стан та перспективи дослідження дієслівної лексики й семантики в українських говорах у дескриптивному й лексикографічному аспектах — О. М. Холод'юн.

‘метатеза в структурі *лоскотати*’, к. 70 ‘інфінітив дієслова з основою на голосний’, к. 84 ‘конструкції типу *пиду до батька*’ та ін.). Проаналізовані лінгвогеографічні праці умовно можна поділити на:

1) праці, які подають інформацію про *лексичну реалізацію дієслів*, наприклад, перший том одномовного «Атласу української мови» (АУМ) «Полісся, Середня Наддніпрянина та суміжні землі» містить 391 к., з них — 3 дієслівні к.: к. 327 ‘виють (про вовків)’: *вийут*, ‘в’*іейут*, ‘в’*ейут*, *війут*, *ре’вут*, *гу’дут*, *т’рубл’ат*, *с’кугл’ат*, *за’вод’ат*; к. 328 ‘м’явкають (про котів)’: ‘н’*аўкайут*, ‘м’н’*аўкайут*, ‘м’*йаўкайут*, ‘м’*аўкайут*(’), ‘*маўкайут*(’), ‘*каўкайут*(’); к. 345 ‘зустріти’: *зуст’р’іти*, *ст’р’інути*, *з’дибати*, *сп’іт’кати*, *стр’і’кати*, *стре’кат*, *устре’кат*; другий том «Волинь, Наддністріянина, Закарпаття і суміжні землі» — 407 к., з них — 11 дієслівних к. (341, 342, 343, 344, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384): напр., к. 342 ‘бекають (про овець)’: ‘*бекайут*(’), ‘*бечут*(’), ‘*мекайут*(’), ‘*б’лейут*(’), ‘*б’л’айут*(’); к. 378 ‘бачити’, ‘побачити’: ‘*бачити*, *зд’р’іти*, ‘*вид’іти*, ‘в’(і)*д’іти*»; к. 381 ‘берегти’: *берег’ти*, *стерег’ти*, *пил’ну’вати*, ‘*пазити*, *дози’рати*, *пантру’вати*, *хоро’нити*, ‘*варовати*, *соко’тити*; перша частина третього тому «Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі» — 144 к., з них — 2 дієслівні к.: к. 116 ‘бекають (про овець)’: ‘*бекайут*(’), ‘*мекайут*(’), ‘*ме’кечут*, ‘*ми’чат*, ‘*б’лейут*, ‘*ре’вут*; к. 117 ‘крякають (про качок)’: ‘*к’р’акайут*, ‘*к’р’ачут*, ‘*кахкайут*, ‘*кахко’т’ат*, ‘*к’вакайут*; друга частина третього тому «Нижня Наддніпрянина, Причорномор’я і суміжні землі» — 151 к., з них — 7 дієслівних к. (101, 102, 122, 123, 137, 138, 139): напр., к. 101 ‘красується (про жито)’: *кра’суйіц’а*, *кв’і’туйе*, *цв’і’те*; к. 138 ‘почекай’: *поче’кай*, *п’ідож’ди*, *обож’ди*, *стри’вай*; к. 139 ‘ковтати’: *коў’тати*, *гли’тати*, *ли’тати*. Зазначимо, що АУМ — загальнонаціональний лінгвістичний атлас, завданням якого було не лише показати функціонування територіальних діалектів української мови, але й відобразити в ареальній проєкції співвідношення літературно-нормативних і діалектних елементів, виявити діалектну основу літературної мови на різних рівнях мовної структури, її ареальні зв’язки із сусідніми мовами. Порівняно невелика кількість лексичних і семантичних карт зумовлена тодішніми вимогами до лінгвогеографічного опрацювання лексики, незначним числом лексичних запитань та нечіткістю деяких формулювань у відповідному розділі програми. Крім цього, не в усіх випадках було можливо ідентифікувати семеми, позначені різними лексемами, встановити характер реалій без малюнків, урахувати складність семантичних взаємозв’язків у конкретних лексико-семантичних групах (АУМ 1 : 8–9).

В одномовному «Лінгвістичному атласі українських говорів Східної Словаччини» 3. Ганудель (Ганудель) у першому томі «Назви страв, посуду і кухонного начиння» подано 127 к., з них — 9 дієслівних к. (4, 5, 6, 29, 34, 45, 47, 59, 79): напр., к. 4 ‘дієслова на позначення готувати розчину (на хліб і т. ін.)’: *заправіти*, *заправіті*, *вправіти* (*оправіти*), *замісіти*, *замісіті*; к. 29 ‘дієслова на позначення дії відігрівання сиру’: *огр’іти*, *огр’ійіті*, *вигр’іти*, *одогр’іти*, *одігр’іти*; к. 34 ‘дієслова на позначення дії чищення яйця’: *олупіти*, *олупіті*, *овупіти*, *облупіти*, *облупіт’і*, *влупіти* та ін.; у другому томі «Ткацька лексика» — 102 к., з них — 28 дієслівних к. (3, 6, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 24, 28, 40, 46, 50, 51, 57, 63, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 80, 88, 89): напр., к. 3 ‘сіяти (коноплі, льон)’: *сій’ати*, *сій’ати*, *ш’ій’ати*, *с’’ати*, *ш’’ат’і* та ін.; к. 24 ‘чесати волокно на щітці’: *чес’ати*, *чес’ати*, *ш’ес’ати*, *м’ькати*, *оде’рати*, *одр’’пати* та ін.; к. 71 ‘ткати полотно’: *тка’ти*, *ткац*, *тка’ті*, *тка’т’і*,

робіті полотні та ін.; у третьому томі «Назви будівництва і транспорту» — 142 к., з них — 1 дієслівна к. 2 'будувати (мурувати) хату': *будовати, будувати, муровати, ставляти, ставити, робити, робіти* та ін.

У «Лексичному атласі Правобережного Полісся» (ЛАПП) М. В. Никончук зазначив, що його програма збігається з програмою до «Лексичного атласу української мови» за змістом, а за методом обстеження й картографування відрізняється докорінно — його створено методом картографування семантичних мікрополів, а традиційний метод «від значення до слова» відіграє лише допоміжну роль [Щербина]. Програма охоплює географічну, сільськогосподарську, соціально-політичну, обрядову, культурну лексику. У праці представлено реалізацію 200 к., з них — 4 дієслівні к. (89, 103, 132, 168): напр., к. 168 'назви для дії обробляти просапні культури сапою або лопатою вперше': **сапати/ь, *саповати/ь, *шаровати/ь, апиуро'ват', проша'ровувати, *полоти/ь, *копати/ь, о'копат', а'копвац', оп'копуват', с'копувати, пере'копват, *с'ѣкти, *обс'ѣкать, пере'с'ѣкат(')*, **грасовати/ь, *с'ѣби'вати/ь, 'т'анат', *мотыж-, 'т'/ц'укат', *рыхлити/ь, *-крыс-, гачко'вати, *прасовати/ь*; к. 103 'назви для дії заливного дощу: іде, заливаючи землю': **п'ляжить, і'д'е аж п'л'аже, п'л'уж/шч'ім', х'л'ушч'ім'()*, **п'ряжить, *люшитъ, *дюжитъ, б'іе, пе'ре, х'л'анайе, х'л'анув (мин.час), ш'парит'*;

2) праці, які подають інформацію про *різномовну реалізацію дієслів*, наприклад, в одномовному «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області УРСР» (ДЛАЗ) Й. О. Дзендзелівський представив діалектний матеріал на 470 к. У першій частині виявлено 9 дієслівних к. (35, 80, 82, 91, 99, 111, 112, 113, 114), у другій — 17 к. (141, 156, 161, 165, 196, 197, 204, 205, 209, 222, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256), у третій — 8 к. (285, 400, 431, 433, 434, 435, 438, 441), які фіксують лексичне варіювання дієслів, що пов'язані з обробітком сільськогосподарських культур, з різними народними обрядами, шиттям, пранням, мовленням, споживанням їжі та напоїв тощо. Часто зауважено специфіку вживання дієслова в різних населених пунктах, наприклад, на к. 35 значення 'робити похорон, закопувати в землю, передавати землі померлого' представлено лексемами: *ховати, пр'ятати, пр'ятати, по'гр'ібати (погребати)*. Водночас звернено увагу, що дієслово *погрібати*, крім цього, нерідко вживається і в ширшому значенні — 'ховати'. На к. 209 значення 'каструвати (видаляти, вирізувати статеві залози) биків, кабанів, коней і т. ін.' реалізовано дієсловами: *хорошати, харашиати, хар'эш'ати, корошати (корышиати), корошати, валашиати, валашити (валашиати, валашовати), валашати, валаши'ати, мѣшкати, мешкати, ме'шквати, мишквати, ме'шкувати*. У коментарях автор уточнив уживання дієслів, наприклад, у н.п. 17 *ме'шкувати* — 'каструвати переважно коней, биків', *корошати* — 'каструвати кабанів', а також зазначив, що *корошати* у двох населених пунктах уживають метафорично у значенні 'обламувати молоді пагінці на виноградній лозі після щеплення', 'обламувати зайві пагінці на стеблах тютюну, помідорів тощо'.

В атласі на одній карті скартографовано закарпатську дієслівну фразеологію, на якій подано дієслівні фразеологічні вирази на позначення 'людина (хвора, п'яна чи у звичайному, нормальному стані) спить так міцно, що її ніяк не можна зразу розбудити' (к. 327). Автор на підставі даних про поширення фразеологічних зворотів з основними (семантично невільними) словами: *глухан'а, глуша, глушкан'а, дурн'ачка* та ін. спробував відтворити межі поширення тепер уже не вживаних на більшій частині досліджуваної

території давніх назв для хвороби тиф, напр.: *спит*, *йак на глухán'у*; *спит*, *йак на глу́шу*; *спит'(т)*, *йак на глушкáню*; *спит*, *йак на глухтáн'у*; *спит*, *йак на глухтáн*; *спит'(т)*, *йак на дурн'áчку*, *дурн'áчку*; *спит*, *йак на дурну́*; *спит*, *йак на дурн'áйку*; *спит'*, *йак на глупáн'у*; *спит'*, *йак на глупáчку*; *спит' глупно*. Численні синоніми цих фразеологічних виразів, основними словами яких є утворення від інших коренів, під час картографування не враховано, напр.: *спит'*, *йак убі́тый*; *спит'*, *йак кымáк*; *спит*, *йак мнух*; *спит*, *йак (гу) в бунду*; *спит*, *заспáв гибы в ван*; *спит'*, *йак дурный*.

В одномовному «Атласі лексики на позначення одягу, взуття, головних уборів і прикрас у говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя» Т. В. Щербини (Щербина) серед 169 к. представлено 8 лексичних к. на позначення дій, пов'язаних з одяганням взуття й одягу, з ремонтом та пранням одягу (8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 80): напр., к. 12 'одягати наречену в день весілля': *кв'і'чати*, *кві'чат'*, *ук'в'ічувати*, *ук'в'ічуват'*, *уби'рати*, *уби'рат'*, *прикра'шати*, *прикра'шат'*, *од'і'вати*, *од'і'ват'*; к. 13 'прати одяг': *ст'і'рати*, *ст'і'рат'*, *сти'рат'*, *п'рати*, *прат'*; к. 14 'зашити пірваний одяг': *зала'тати*, *зала'тат'*, *за'шити*, *за'шит'* і 1 семантичну к. дієслова *ла'тати* [т'] (к. 15): 'лагодити одяг, пришивати латки, зашивати', 'прибивати дошки-лати до кроків', 'лагодити, усуваючи пошкодження в чому-небудь'. Атлас, укладений за результатами картографування ареалогічно релевантної лексики, репрезентує специфіку перебігу мовних процесів у досліджуваних говірках і своєрідність діалектної межі, що становить велику кількість вкраплень різнодіалектних явищ і мікроарелів, які переважно представляють явище регіоналізмів, не засвідчених у жодній з діалектологічних праць. Картографування зазначених назв дозволяє не тільки уточнити середньонаддніпрянсько-степову межу, але й засвідчує їх ареалогічну цінність і необхідність використання матеріалів лексичного рівня мови для розв'язання важливих проблем діалектології [Щербина].

В одномовному «Атласі східнополіських говірок» Д. А. Марєєва (Марєєв) застосовано біхронне картографування: зіставлено матеріали, зафіксовані в середині ХХ ст. і представлені в «Атласі української мови», та матеріали, зібрані автором протягом 2010–2016 рр. за тією самою програмою в тому самому мовному просторі. У праці вміщено 430 к., із яких 385 к. — біхронні (у тому числі 16 — зведені) та 45 — синхронні, з яких 6 — дієслівні лексичні (392, 393, 398, 399, 400, 402): напр., к. 398 'співає': *сп'і'вайє*, *'п'ейє*, *па'йот*; 399 'лоскотати': *лоско'тати*, *слако'тат'*, *злака'т'ім'*, *шчоко'тат'*, *шчеко'тат'*, *счоко'тат'*, *шока'тат'*; к. 400 'орати': *о'рати*, *па'хат'* та 2 семантичні (к. 403 *кресати*, к. 404 *теребити*); також семантику дієслова подано як супровідну ознаку на фонетичній к. 85-б 'семантичне варіювання лексеми *сльота* у зв'язку з її фонетичною структурою', напр.:

к. 403 *кресати*: 'добувати вогонь кресалом', 'добувати вогонь кремнієвою запальничкою', 'бити камінь об камінь', 'обрубувати гілля', 'рубати деревину', 'тесати', 'різати', 'йти швидко', 'інтенсивно танцювати', 'із запалом сапувати', 'кувати сапи', 'лаятися', а також у вислові на '*нервах кресати*' 'нервувати когось';

к. 404 *теребити*: 'тріпати прядиво, льон, коноплі', 'обрубувати гілля', 'обдирати що-небудь', 'м'яти', 'молотити', 'нести чи тягти щось', 'ворушити', 'дрібнити', 'балакати, розмовляти', 'їсти', 'збивати що-небудь у купу граблями', 'перекидати щось із місця на місце, із купи в купу', 'використовувати щось до останку', 'влаштовувати когось на роботу', 'вилущувати зерно, насіння', 'розчищати місцевість від заростів', 'висмикувати', 'об-

смикувати', 'скубти', 'щось перебирати', 'нести вкрадене', 'довбати', 'робити щось заново', 'вести пусті, беззмістовні розмови', 'напитися горілки'.

На кк. 392, 393, 398, 399, 400 представлено дворівневе біхронне картографування, яке дає змогу виявити зміни в структурі говірок, визначити напрями цих змін, установити мовні та позамовні чинники розвитку діалектних систем, на кк. 402, 403, 404 — синхронне картографування, де подано інформацію про функціонування дієслівної лексики й семантики на сучасному часовому зрізі. Автор зазначив, що на підставі аналізу матеріалів атласу можна зробити висновок про переважання тенденції до збереження структури досліджуваних говірок (Марєєв : 4).

Дієслівну лексику українських говорів Карпат зафіксовано в «Карпатському діалектному атласі» (КДА). Скартографовано діалектний матеріал бойківських, закарпатських, покутсько-буковинських, гуцульських та частину наддністрянських говорів, на території яких живе давнє українське населення; найбільш архаїчні говори представлено в гірських районах цієї території (КДА : 27). Основне завдання КДА полягало в спеціальному вивченні в українських говорах особливих зв'язків південно-західних (= карпатоукраїнських) говорів з говорами південнослов'янських мов (Клепикова : 147). Серед карт, зібраних у КДА, 39 — лексичні, 33 — семантичні, 138 — карти поширення слова, які містять інформацію про наявність цього слова в населеному пункті, 2 — структурні, на яких показано співвідношення значень двох (кількох) однокоренових лексем, що одночасно функціонують у говірці (КДА : 30). Дієслівну лексику подано на 1 лексичній к. 178 'пиляти впоперек (дерево, дрова)': *різати*, *палéтэ*, *фірісловáти*, у коментарях до якої вказано дієслова *тёрти*, *трачкувати*, *драчовáти* зі значенням 'пиляти вздовж (на дошки)', 1 семантичній к. 62 *грати*: 'танцювати', 'грати на музичному інструменті' та 16 к. поширення дієслів (61, 113, 154, 171, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197), у коментарях до яких зазначено фонетичні варіанти лексеми та її семантика: напр., на к. 187 репрезентовано поширення дієслова *гомзити*, а в коментарях — семантику: 1) 'повзати по тілу, кишіти (про комах)', 2) 'свербіти, чухатися', 3) 'накрапати', 4) 'бути непосидючою людиною', 5) 'хотітися', а також прокоментовано однокореневі слова, які не скартографовано.

Додатковим джерелом інформації про картографування діалектної дієслівної лексики є публікація архівних матеріалів КДА, зокрема Г. П. Клепикова у «Матеріалах до "Карпатського діалектологічного атласу"». 2. З дієслівної лексики» (Клепикова) зазначила, що після першого випуску КДА не опубліковано видання інших випусків, де карти відбивали б послідовно різні лексико-семантичні групи й деякі явища словотвірного рівня (Клепикова : 147). Авторка опрацювала матеріали відповідей на 25 запитань програми до КДА з розділу IX «Дієслова» (що містить близько 100 запитань) та подала карти, коментарі й некартографовані матеріали (НМ). Укладено 17 к. і 8 НМ, зокрема в останніх зафіксовано дієслова, які мають незначні ареали, проте цікаві в карпатологічному плані. Серед карт представлено 8 семантичних к. (1, 4, 5, 9, 10, 12, 14, 16): напр., на к. 12 представлено повну семантику дієслова *надити*: 1) 'приклепати, приварити залізну смугу (на лемех, мотику, які сточилися), надставити'; 2) 'виправити; зробити що-небудь'; 3) 'приманити, приручити, принадити (тварину, людину)'; 4) одиничні значення; в КДА описано лише його фрагмент: к. 154 1) 'приварити залізну смугу на ле-

мех, мотику які сточилися»; 2) 'розтягнути, розплющити лемех, який сточився'; 3) 'приклепати залізну смугу на лемех, який сточився' (КДА : 210–211), а також 9 к. поширення (2, 3, 6, 7, 8, 11, 13, 15, 17): напр., к. 2 поширення дієслова *варуватися* 'берегтися'; к. 6 поширення дієслів *здимити*, *здиміти* і под. у значенні 'зникнути як дим'; к. 17 поширення дієслова *пулити* 'широко відкрити очі'.

У багатомовному «Загальнослов'янському лінгвістичному атласі» (Вип. 10. Серія «Народні звичаї») (ОЛА 10) на 64 к. і 22 НМ подано у просторовій проєкції варіативні ланки однієї з найдавніших ділянок лексичної системи слов'янських діалектів, яка пов'язана з традиційною духовною культурою слов'ян. Лексика, що входить до випуску, надзвичайно цікава в історико-культурному аспекті: переважно праслов'янська за походженням, вона відбиває стародавні міфопоетичні погляди слов'ян на життя й навколишній світ. Серед картографованих сюжетів (назви осіб, свят та обрядів, різних ритуальних предметів, локусів, абстрактних понять тощо) є назви дій, що пов'язані з міжособистісними контактами, різними почуттями й емоціями, подружніми стосунками та ін. Ці назви представлені на 12 лексичних к. (№ 1 L 2189, № 2 L 2190, № 3 L 2191, № 4 L 2194, № 6 L 2196, № 12 L 2203, № 18 L 2249, № 19 L 2250, № 27 L 2278, № 34 L 2287, № 38 L 2297, № 42 L 2340), 1 семантичній к. (№ 5 F(Sm) 2195), 3 мотиваційних к. (№ 52 L 2203, № 56 L 2250, № 57 L 2340) та 1 номінативній к. (№ 53 L 2203).

На лексичній карті, напр., № 1a L 2189 значення 'зустріне' в українських говірках представлено дієсловами *st' rityt*, *zust' r'ityt*, *zust' ryene*, *syst' r'iene*, *ust' r'inə*, *ust' r'ityt*, *vst' r'inət's'a*, *fst' r'iny*, *st' rec'ic*, *ust' rec'ic*, *z' dybaje*, *z' de-baje*, *z' dybajy*, *z' dybə*, *z' dobyt*, *sp'it' kajy*, *t' rafe* (r) тощо.

На семантичних картах виявлено «відмінності, які в структурному відношенні подібні до полісемії. На таких картах відбито класифікацію за багатьма ознаками, оскільки семантична структура діалектних відмінностей характеризується складністю і багатоплановістю» (ОЛА 10 : 9). На к. № 5 F (Sm) 2195 1 sg praes **ljubjō*, **lubimь* різні значення того самого слова співвідносяться один з одним за принципом ланцюжкової або радіальної полісемії, у зв'язку з чим під час картографування передано такі значення, як 'любити кого- або що-небудь', 'подобатися, відчувати задоволення', 'хотіти, бажати', 'обіцяти' й 'цілувати'.

На мотиваційних картах можна простежити мотиви номінації, напр., на к. № 52 L 2203 'виходить заміж': у більшості слов'ян жінка виступає як соціально неповноцінна особа, що займає підлегле становище в сім'ї, бо вона віддається в дружини (напр., моделі *otъ-da-j-e-tь<se>*, *otъ-da-va-j-e-tь<se>*, *vy-da-j-e-tь<se>*, *vy-da-va-j-e-tь<se>*) і йде в іншу сім'ю «за чоловіком» (напр., моделі *vy-xod-i-tь za mōž-ь*, *vy-xod-i-tь vъ za mōž-ь*), разом з тим у деяких південних і західних слов'ян вона виступає як соціально активна особа, яка набуває іншого статусу, бо вона *žen-i-tь<se>*, *ob-žen-i-tь<se>*, *mōž-i-tь<se>*, *o-mōž-i-tь<se>*, *rōč-i-tь<se>*, *rōk-u-j-e-tь<se>* та ін. На іншій мотиваційній карті № 57 L 2340 подано значення 'похоронить (покійника)' та мотиви номінації, зокрема в українських говірках мотиваційна ознака 'закопувати, заривати' представлена лексемами, напр., *pohre'be*, *pohrə'be*, *pohry'be* (r), *zahre'be* (pejor.), *zako'pa*, *zako'pajə*, мотиваційна ознака 'ховати, зберігати' — напр., *xo'waji*, *xa'waje*, *poxo'vaje*, *poxo'waje*, *paħa'vaje*, *puxu'wajə*, *zaħo'waje*,

xoro'nyt', poxo'ronyt, puxu'ranyt, мотиваційна ознака 'обряджати' — напр., *sp'r'etat', pop'r'ec'e, p'r'ače, sp'r'ače, zap'r'ače*.

Номінативні карти експлікують відмінності у способах номінації картографованої реалії: однослівні номінації (способи їх словотворення, характер дериваційної бази і словотвірних засобів), описові синтаксичні конструкції (частиномовна належність і характер синтаксичних зв'язків), напр., на к. № 53 L 2203 значення 'виходить заміж' репрезентовано однослівними номінаціями, зокрема в українських говірках зафіксовано моделі *vy-da-j-e-tb<se>*, *otb-da-j-e-tb<se>*, *o-druž-u-j-e-tb<se>*, *po-druž-u-j-e-tb<se>*, й описовими конструкціями, які розрізняються характером сполучуваності елементів, що входять до них, зокрема в українських говірках — модель Verb (корені: *-xod-*, *-da-*) + Subst (*za mōž-b*): *vy-xod-i-tb za mōž-b*, *vy-da-j-e-tb<se> za mōž-b*.

Матеріали тому показують діалектну диференціацію сучасної Славії, зокрема виділено дієслівну лексику, яка локалізована в діалектах трьох слов'янських мовних груп, наприклад, поширення дієслів *sъ-//rět-n-e-tb* (к. № 1 L 2189 'зустріне'), *ljub-i-tb* (к. № 3 L 2191 'любить (мати)'), *žel-a-j-e-tb* (к. № 6 L 2196 'бажає (здоров'я)'), а також чітке протиставлення північної і південної Славії, напр., к. № 4 L 2194 'цілує': *cělu-j-e-tb*, *cěl-j-u-j-e-tb* і *ljub-i-tb*, *ljub-e-tb*, *ljub-a-j-e-tb*; к. № 19 L 2250 'палить (цигарку)': *kur-i-tb* і *puš-i-tb* (ОЛА 10 : 10).

Семантичну структуру діалектного дієслова *тере'бити* на наддіалектному рівні проаналізував П. Ю. Гриценко (картосхема № 16) [Гриценко 1990 : 165–171]. На основі вирізнення окремих сем із цілісного значення синтагми *тере'бити* + *Object* він виділив такі семантичні субкомплекси:

1) 'відділяти насіння рослин від стебел, солом': 'вилушувати зерно (безвідносно до рослини; загальна назва)', '~ насіння сояшника', '~ горох, квасолу, біб', 'знімати зерно кукурудзи з качанів', 'вилушувати зерно маку', '~ коноплі', '~ льону';

2) 'рубати дерево': 'обрубувати гілля, сучки з дерев; знімати кору', 'рубати дрова, дерево, лозу';

3) 'розчищати землю, готувати до посіву': 'розчищати поле, сіножать від корчів, кушів; корчувати', 'розчищати ліс; корчувати дерева', 'рівняти поле', 'розпушувати землю', 'розгрібати, псувати підготовлене поле, грядку', 'м'яти, крутити';

4) 'пересувати що-небудь': 'важко нести, рухати що-небудь (переважно перед собою)', 'тягти що-небудь';

5) 'збирати врожай': 'брати, вибирати льон, коноплю', 'вибирати картоплю', '~ огірки', '~ цибулю', '~ ягоди';

6) семантично віддалені вторинні номени: 'багато їсти', 'багато говорити; лаяти; обмовляти'.

Автор картосхеми зазначив, що просторова проєкція семантики розкриває етапи змін значення дієслова аналогічно до того, як зміни формальні постають у певній послідовності завдяки їх розгляду в ареальному контексті [Гриценко 1990 : 151].

Отже, діалектні атласи — це одна з форм презентації діалектної інформації. На думку О. Є. Кармакової та І. А. Букринської, «лексична карта — вищий ступінь лінгвогеографічного узагальнення матеріалу» [Букринская : 16]. Як зазначає Т. В. Щербина, сьогодні багато тематичних груп лексики українських говорів або зовсім не вивчено, або інформація про них неповна. Водночас недостатньо й нерівномірно подано лексику і в національному атласі,

тому у зв'язку з цим зростає актуальність вивчення лексичних систем конкретних регіонів і тематичних груп [Щербина]. Розглянуті лінгвогеографічні праці фіксують склад і семантику дієслівної лексики принагідно. Умовно їх можна поділити на праці, які подають інформацію про лексичну реалізацію дієслів, і праці, які подають інформацію про різнотипну реалізацію дієслів. Аналіз цих джерел засвідчує нерівномірність представлення діалектного дієслівного варіювання: автори частіше картографують лексичне дієслівне варіювання, рідше — семантичне. Виокремлено лінгвогеографічне джерело, де застосовано біхронне лексичне картографування діалектного дієслівного матеріалу східнополіських говірок, що дає змогу зіставити діалектні дані двох часових зрізів. Виявлено картографування семантики дієслів в окремих говорах (наприклад, східнополіському, середньонадніпрянсько-степовому), в українських говорах загалом та в загальнослов'янському ареалі.

Дієслівна лексика й семантика українських говорів лінгвогеографічно представлена недостатньо та потребує подальших наукових досліджень, зокрема, постають проблеми визначення тенденцій просторового розміщення української діалектної дієслівної лексики, окреслення напрямів і меж дієслівного семантичного варіювання, здійснення поліхронного лінгвогеографічного дослідження дієслів у регіональному й загальноукраїнському ареалах та укладання відповідних атласів — «Лексичного атласу української мови» й регіональних атласів дієслівної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

- Букринская И. А., Кармакова О. Е. Лексическая карта: источник и верификация исследования. *Исследования по славянской диалектологии. 18 : Актуал. аспекты изучения лексики слав. диалектов*. Москва : Ин-т славяноведения РАН, 2016. С. 1–18.
- Гриценко П. Е. Лингвистическая география — инструментарий познания языка. *Актуальные проблемы русской диалектологии: к 100-летию издания Диалектологической карты русского языка в Европе : тез. докл. Междунар. науч. конф. (30 окт. — 1 нояб. 2015 г.)*. Москва : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 2015. С. 44–51.
- Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наук. думка, 1990. 268 с.
- Калнынь Л. Э. Диалектная карта как инструмент изучения особенностей славянского диалектного континуума. *Исследования по славянской диалектологии. 5 : Актуал. пробл. слав. лингвогеографии*. Москва : Ин-т славяноведения РАН, 1998. С. 8–65.
- Кобирина Г. С., Рябец Л. В. Українська діалектологія: витоки та перспективи. *Укр. мова*. 2018. № 4. С. 92–100.
- Щербина Т. В. Представлення лексики в регіональних атласах : доповідь. *Матеріали Пленуму Наукової ради «Українська діалектна лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних студій» (Київ, 29 листоп. 2013 р., Інститут української мови НАН України)*. URL: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/ukrajinska-mova/Pages/ukrajinska-dialektna-leksyko-grafichnyh-studij.aspx> (дата звернення: 04.04.2020).

ДЖЕРЕЛА

- АУМ Атлас української мови : в 3 т. / редкол.: Матвіяс І. Г. (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1984–2001.
- Ганудель Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини : в 3 т. Братислава; Прешов : Словац. пед. вид-во, 1984–2001.
- ДЛАЗ Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР : у 3 ч. Ужгород : Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 1958–1993.
- КДА Бернштейн С. Б., Иллич-Свитыч В. М. и др. Карпатский диалектологический атлас : в 2 ч. Москва : Ин-т славяноведения Акад. наук СССР, 1967.
- Клепикова Клепикова Г. П. Материалы к «Карпатскому диалектологическому атласу». 2. Из глагольной лексики. *Исследования по славянской диалектологии. 12 : Ареал. аспекты изучения слав. лексики.* Москва : Ин-т славяноведения РАН, 2006. С. 147–191.
- ЛАНП Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1985. 136 с.
- ЛАПП Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ; Житомир : Незалеж. ін-т екології Полісся, 1994. 20 с. + 200 к.
- Мареев Мареев Д. А. Атлас східнополіських говірок. Київ : Інститут української мови НАН України, 2019. (Рукоп.).
- ОЛА 10 Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 10. Народные обычаи / отв. ред. Т. И. Вендина. Москва; Санкт-Петербург : Нестор-История, 2015. 276 с.
- Щербина Щербина Т. Атлас лексики на позначення одягу, взуття, головних уборів і прикрас у говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя. *Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя* : монографія. Черкаси : Вид. П. С. Андрощук, 2009. С. 99–298.

REFERENCES

- Bukrinskaya I. A., Karmakova O. E. (2016). Leksicheskaya karta: istochnik i verifikaciya issledovaniya. *Issledovaniya po slavyanskoj dialektologii. 18: Aktual'nye aspekty izucheniya leksiki slavyanskikh dialektov.* Moscow: Institut slavyanovedeniya RAN, 1–18. [In Russian].
- Gricenko P. E. (2015). Lingvisticheskaya geografiya — instrumentarij poznaniya yazyka. *Aktual'nye problemy russkoj dialektologii: k 100-letiyu izdaniya Dialektologicheskoy karty russkogo yazyka v Evrope: tezisy dokladov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii (30 oktyabrya — 1 noyabrya 2015 g.).* Moscow: Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN, 44–51. [In Russian].
- Hrytsenko P. Yu. (1990). Arealne variuvannia leksyky. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Kalnyn' L. E. (1998). Dialektnaya karta kak instrument izucheniya osobennostej slavyanskogo dialektного kontinuum. *Issledovaniya po slavyanskoj dialektologii. 5: Aktual'nye problemy slavyanskoj lingvogeografii.* Moscow: Institut slavyanovedeniya RAN, 8–65. [In Russian].
- Kobyrynka H. S., Riabets L. V. (2018). Ukrainska dialektolohiia: vytoky ta perspektyvy. *Ukrainska mova*, (4), 92–100. [In Ukrainian].

Shcherbyna T. V. (2013). Predstavlennia leksyky v rehionalnykh atlasakh: dopovid. *Materialy Plenumu Naukovoï rady «Ukrainska dialektna leksykohrafiia na tli leksykologichnykh ta linhvoehografichnykh studii»* (Kyiv, 29 lystopada 2013 r., Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy). URL: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/ukrajinska-mova/Pages/ukrainska-dialektna-leksykografiia-na-tli-leksykografichnyh-studij.aspx> (last accessed: 4.04.2020). [In Ukrainian].

SOURCES

- AUM Atlas ukrainskoi movy (1984–2001) (in 3 vols). I. H. Matviias (Resp. Ed.) ta in. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- DLAZ Dzendzelivskiy Yo. O. (1958–1993). Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSR (in 3 p). Uzhhorod: Vydavnytstvo Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. [In Ukrainian].
- Hanudel Hanudel Z. (1984–2001). Linhvistychnyi atlas ukrainskykh hovoriv Skhidnoi Slovačchyny (in 3 vols). Bratislava; Preshov: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo. [In Ukrainian].
- KDA Bernstejn S. B., Illich-Svitych V. M., Klepikova G. P., Popova T. V., Usacheva V. V. (1967). Karpatskij dialektologicheskij atlas (in 2 p.). Moscow: Institut slavyanovedeniya Akademii nauk SSSR. [In Russian].
- Klepikova Klepikova G. P. (2006). Materialy k «Karpatskomu dialektologicheskomu atlasu». 2. Iz glagol'noj leksiki. *Issledovaniya po slavyanskoj dialektologii. 12: Areal'nye aspekty izucheniya slavyanskoj leksiki*. Moscow: Institut slavyanovedeniya RAN, 147–191. [In Russian].
- LANP Nazarova T. V. (1985). Linhvistychnyi atlas Nyzhnioi Prypiati. I. H. Matviias (Resp. Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- LAPP Nykonchuk M. V. (1994). Leksychnyi atlas Pravoberezhnoho Polissia. Kyiv: Nezalezhnyi instytut ekolohii Polissia. [In Ukrainian].
- Marieiev Marieiev D. A. (2019). Atlas skhidnopoliskykh hovirok. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. (Manuscript). [In Ukrainian].
- OLA 10 Obshcheslavjanskij lingvisticheskij atlas. (2015). Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naya. Iss. 10. Narodnye obychai. T. I. Vendina (Resp. Ed.). Moscow; Saint Petersburg: Nestor-Istoriya. [In Russian].
- Shcherbyna Shcherbyna T. (2009). Atlas leksyky na poznachennia odiahu, vzuttia, holovnykh uboriv i prykras u hovirkakh serednonaddnipriansko-stepovoho porubizhzhia. *Arealohiia serednonaddnipriansko-stepovoho porubizhzhia: monograph*. Cherkasy: Vydavets Androshchuk P. S., 99–298. [In Ukrainian].

O. M. KHOLODON

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: kholodonolena@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7546-6479>

STUDY OF VERBS AND THEIR MEANINGS IN UKRAINIAN DIALECTS: A LINGUOGEOGRAPHICAL APPROACH

Ukrainian dialectal verb lexicon and semantics are mapped near other dialectal vocabulary at phonetic, morphological, lexical and syntactic levels in a number of linguogeographical sources. The problem of presentation of verb lexicon and semantics is

demonstrated on the example of several linguogeographical works that can be divided into two groups. Works of the first group provide information about lexical verb variation. In these works the verb semes are mapped, e.g. Ukrainian dial. 'howl (about wolves)', 'meow (about cats)', 'to meet', Ukrainian-Slovakian 'verbs that indicate cooking of leaven (for bread, etc.)', 'to sow (hemp, flax)', 'to comb the fiber on the brush' and Transcarpathian verb phraseology — the seme 'a person (sick, drunk or in a normal state) sleeps so hard that nobody can wake him (e.g. *спит, йак на глухан'у*; *спит, йак на глушу*; *спит'глупно*). The second group consists of works that provide information about lexical and different types realizations of verbs. Near other maps about lexical implementation of verb semes the authors give semantic maps, e.g., maps Middle Dnieper and Steppe *ла'тати* [*т'*], Eastern Polissian *кресати* (that has meanings 'to make fire with a flint', 'to make fire with a silicon lighter', 'to beat stone against stone', 'to cut down a branch', 'to fell the wood', 'to hew', 'to cut', 'to go quickly', 'to dance intensively', 'to sap with passion', 'to forge a sap', 'to swear'). It is established that in the atlas, dedicated to the special study of links between Carpatho-Ukrainian and Southern Slavic languages, verb lexicon is presented on lexical, semantic maps and verb spreading maps that contain the information about verb presence in the settlement. A linguogeographical source that represents Slavs' traditional spiritual culture and presents names of actions related to interpersonal contacts, different feelings and emotions, marital relations, etc. is revealed. These names are presented on lexical, semantic, motivational and nominative verb maps. Analyzing the phenomenon of verb semantic variation, P.Yu. Gritsenko mapped the semantic structure of the dialectal verb at the supra-dialectal level and on the basis of distinguishing separate semes from the integral meaning of syntagma *меpe'буми* + *Object* he identified semantic subcomplexes. The study outlines vistas of further research into Ukrainian dialectal verbs and their semantics.

Keywords: Ukrainian dialects, linguogeographical approach, verb lexicon, verb semantics, map, variation.

Дата надходження до редакції — 22.10.2020

Дата затвердження редакцією — 11.11.2020

І. М. КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
НАН України

м. Київ, Україна

Електронна пошта: koval-fuchylo@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

**НОМІНАЦІЯ ЛОКУСІВ ТА ПЕРСОНАЖІВ В ОПОВІДЯХ
ПРО ПРИМУСОВЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ІЗ ЗОНИ
ЗАТОПЛЕННЯ**

У статті проаналізовано найменування локусів та персонажів у спогадах про примусове переселення із зон затоплення внаслідок побудови ГЕС. Це продовження студій переселенської лексики, що її використовують переселенці у своїх спогадах і яка репрезентує вербальний образ примусового переселення. Номінація у спогадах розкриває особливості бачення пережитої події її учасниками, класифікує набутий досвід.

У досліджуваних автобіографічних наративах найпоширенішими номінаціями місцевості є називання відповідних просторових об'єктів на затопленому і на новому місці поселення. У цій семантичній категорії номінації, як і в інших аналізованих категоріях, діє така закономірність: чим густіша номінативна сітка покриття тієї чи тієї території — тим більш освоєним є цей локус. У досліджуваних текстах упадає в око різна щільність просторової номінації цих двох контекстуально опозиційних локусів. Так, промовистою ознакою є наявність численних мікротопонімів у розповідях про втрачену територію і майже цілковита відсутність таких номінацій в описі нового місця поселення. Описи цього місця лаконічні, скупі, з відчутним протиставленням на користь утраченого місця.

У спогадах людей, які особисто пережили усі етапи переселення, розстановка персонажів найчастіше відбувається через протиставлення 'ми — виконавці переселення' (у спогадах про підготовку і власне переселення) і через опозицію 'ми — сусіди' (у спогадах про адаптацію на новому місці). Типовим місцем спогадів є презентація громади переселеного села як дружного і згуртованого. Автономінація безпосередніх учасників примусового виселення найчастіше утворюється від дієслівної твірної основи *переселяти*: *переселенці*, *переселенські люди*, *переселені*. На протилежному полюсі контекстуальної семантичної опозиції 'переселенці — виконавці переселення' перебуває багато персонажів, які є безпосередніми виконавцями.

Фольклоризованими є постаті людей, найчастіше це дід і баба, які до останньої хвилини відмовлялися переселятися. Сьогодні в цих образах прочитується народний спротив вимушеній міграції.

Ключові слова: номінація, мовна картина світу, примусові переселення, затоплення, номінація локусів, номінація персонажів.

Пропонована стаття є продовженням студій переселенської лексики, тобто номінативних конструкцій різного типу (лексем, словосполучень, ідіом, фразеологізмів, описових сполук), які функціонують у спогадах переселенців і репрезентують вербальний образ примусової міграції. Можна виділити такі лексико-семантичні групи найменувань: номінація самої події переселення, її причин, номінація локусів, зокрема старого й нового місця проживання, номінація персонажів, насамперед виконавців і переселених людей. У цій статті спинимося на аналізі назв локусів та персонажів. Пропоновані групи містять відповідні лексичні парадигми, лексико-синонімічні ряди, описові конструкції, фразеологічні одиниці.

Саме у номінації чітко простежуються світоглядні орієнтири, сформовані під впливом здобутого досвіду, здійснено його систематизацію. Номінація є результатом «творчої діяльності людини, засобом формування, об'єктивації досвіду» [Єрмоленко : 96]. Увага до номінації дає змогу встановити, що й наскільки в описуваній історії притягує увагу оповідачів. Ідеться про так звану номінативну щільність, коли для певних явищ характерна «густа» номінація, а для інших — малочисельна. Причому лексична розробленість поняття прямо пропорційна його значущості: «чим важливіше в культурному плані поняття, тим більше і детальніше воно параметризоване» [Вендіна : 45].

У студіях, присвячених номінації, ми підходимо до мови як до «феномену національної самоідентифікації», як до «вербалізованого вияву ментальності народу, стрижня національної культури». Мова «відтілює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення» [Єрмоленко : 95]. Закономірно, що схожий життєвий досвід певних соціальних груп формує відповідну номінацію реалій і явищ пережитої події. У нашому випадку такою групою є переселенці, які компактно проживають на виділеному для них місці.

Цю статтю підготовлено на матеріалі власних інтерв'ю авторки, записаних у 2012–2014 роках від переселенців у Полтавській, Кіровоградській, Черкаській, Хмельницькій областях. Тут важливо наголосити на одній особливості запису спогадів. Так, у дослідженні номінації на матеріалі інтерв'ю необхідно відрізнати питомі назви оповідачів від привнесених інтерв'юєром. Ідеться про ситуацію, коли запитання впливає чи навіть формує відповідь: «— А коли переселялися — чи можна було місце вибрати, чи вам давали? / — Давали. Наділяли. Отут перші, з того боку вже ми» (ОСП)¹. У наведеному фрагменті оповідачка спочатку відповіла лексемою, запропонованою в питанні, — *давали*, проте далі вжила слово, яким самі учасники події номінували акт виділення ділянки під забудову, — *наділяли*. Такі питомі назви оповідачі вживають тоді, коли самостійно формулюють інформацію. У пропонованій студії ми намагалися наводити саме питомі лексеми.

У досліджуваних автобіографічних наративах найпоширенішими номінаціями місцевості є називання відповідних просторових об'єктів на затопленому місці та на новому місці поселення. У цій семантичній категорії номінації, як і в інших аналізованих категоріях, діє така закономірність: що щільніша номінативна сітка покриття відповідної території, то більш освоєним, рідним, своїм є цей локус. У досліджуваних текстах упадає в око різна щільність просторової номінації цих двох контекстуально опозиційних локусів. Так, промовистою ознакою є наявність численних мікротопонімів

¹ Тут і далі аббревіатурою позначено ім'я оповідача, наведене в переліку інформантів у кінці статті.

у розповідях про втрачену територію і майже цілковита відсутність таких номінацій в описі нового місця поселення. Ось перелік мікротопонімів з інтерв'ю однієї людини із села Скородистик, яке було частково переселене: *Стовпова дорога, Сусликів хутір, Лободин Плєж, Бурдимів хутір, Бурдими, Бобухівщина, Ланоринківщина, Хамська, Коробки, Солонці* (ЗВФ). Переселенці без особливих зусиль описують географію свого затопленого села, наголошують, що добре пам'ятають, де що було розташоване: «І ми зара ідем над гору, там села ж то нема, лиш ярочки там. Ми знаєм кожен той ярочок, де це ті хати наші: Прокопів яр, Жидівський яр, Рипа, там місток був, і то згівно — там худобу зганяли. Панський яр — тутво близько в селі /.../ В нас там одна дорога була — Крива дорога. А сюда, як йти до Дністра, то казали Скавки, бо скали були. Тут Штефанів ліс, ліси людські були» (ЛФЛ). На прохання інтерв'юера оповідачі, особливо чоловіки, легко погоджуються зобразити карту свого колишнього села.

Наголосимо, що така ж закономірність у номінації локусів притаманна розповідям переселенців акції «Вісла», які легко вербалізують ментальну карту рідного втраченого села: «[Село Гораєць Любачівського повіту] по-ложене в Північному Надсянні, між селами Хотилубом, Лівчою, Жуковом, Чесановом і Плазовом, званим колись Любелею, серед лісів мало свої хати й присілки. На північному сході була Сигла, на півночі, за полями, званими Загумення, Підліс. Від заходу були одні й другі Качори, а «одні» й «другі» тому, що між ними була перерва між хатами. На північний захід називалося Підомлин, бо там здавен-давня стояв на річці млин. Від Підмлина Качори відділяв невеликий молодий ліс. З південної сторони перед селом стояло кілька розкинутих хаток, а далі, за малим ліском і полем був присілок Буща й громадське пасовище, також Бущею назване. Хати тягнулися в самому селі за номерами з заходу на схід, одним рядом. Загумення, згадані вже поля перетинали дві доріжки. Одна, Стежка, вела під млин і далі, до Жукова. Друга, Гостинець, малася ширше, тягнулася ближче Підліса, а починалася від Підмлина й вела до кінця села на сході. При Гостинці стояла стара капличка, а в тій капличці стояла фігура Яна Непомуцена, а далі придорожній хрест моїх сусідів Козіїв» [Пропам'ятна... : 128]. У мемуарах автори навіть через пів століття можуть зобразити карту свого села у вигляді схеми [див.: Пропам'ятна... : 12, 208, 285, 343, 446]).

Описи місця поселення лаконічні, скупі, з відчутним протиставленням на користь утраченого місця: «Взяли поля кусок і розбили на квартали» (ПІМ), «І нема ж нічого, степ голий» (ЯГП), «Давали участки, люди строїлися» (ЛГІ), «Тут усе по кварталах» (ПІМ), «Вийшли на голий степ» (ДМС). Домінантною ознакою номінації місця переселення є його порожність, незаселеність, майже непридатність для життя, яку довелося побороти, тобто почати нове будівництво, обробити землю, посадити дерева: «То мені там лучче було, як отуто» (ЮНС), «Все туди на гору перенесене» (ОЄП), «А там в нас гарно було: гора, тут і ліс ізнизу. І тут у мене великий город, а це ж висохло. Траву Юра не вспіває косить, росте зелена, а оце вигоріло в городі. Оце город — січи його, поливай» (ОЄП), «Сади, луга — все дуже гарно. І вас переселяють просто в чисте поле: ні води, ні доріг. Оце Ленінське, Придніпровське. Нема нічого — чисто голе поле» (КСП).

У досліджуваних наративах опозиція 'втрачене місце — місце поселення' вербалізована такими контекстуально синонімічними парами: 'внизу, з долини — на гору'; 'там — тут, сюди': «Бабка померла — ми ше на долині

були, а дід — вже на верхові» (ТОС), «виселили сюди на гору» (ЮОЯ), «внизу, оце де Сула, там було село раніше Там унизу як ще вони жили» (КЛГ), «Мама наші ще полишалися на низу» (ЛФЛ), «Нам то добре було на низу жити» (ЛФЛ), «Всі чисто села понад Дністер — всі вийдуть догори» (ВГП).

У розповідях дуже відчутна ідеалізація рідного втраченого місця: «І наче мені й воздух не такий. Там були кучугури, ми називали, — пісок такий. Оце підемо отак зариемся у піску. Отакі в'юни ловили, і природа, і воппе там лучше було жить. Я всегда казала: там на тому куті мені лучше було жить, як отуту. Тут і асфальт, но мені там лучше /.../ Гарно там було. А тута шо? Бачите, нема ніде нічого» (ЮНС), «Там мені лучше жить, як тут оце» (ЮНС), «Мені оце нове місце не сниться, а те сниться» (ЗВФ), «Там була Золота долина, там добре було жити, дуже добре» (ЯКІ), «Ну, така гарна хата, дуже гарно построїна, бо ми під самою горою жили, і вона дуже в нас на таким веселім місці, на все село дуже видко її. І вже дуже гарні вікна поробили, великі, бо то маленькі були в старій хаті. Дуже насадила вазонів, зацвили — понад усе село! Хто йде, каже: "Ну в цієї жінки квіток!" Дуже росли. Повні вікна цвіток, такі-во великі цвили кругом! Я як нагадаю — так мені шкода. Як прийшла в цей дім, а в нім — Боже, Боже... холодно» (ЛПО).

Ідеалізація втраченого місця у спогадах примусових мігрантів типова для їхніх наративів [див.: Качмар : 918; Кузьменко 2010 : 214]. Це місце у розповідях набуває чудових рис, образу втраченого раю. Ідеалізація найчастіше виявляється в описах красивих краєвидів, багатих природних ресурсів, успішного господарювання, особливо дружної громади, а також у свідомому, а частіше неусвідомленому замовчуванні чи применшуванні негативних спогадів, пов'язаних із втраченим місцем. Переселенці із зон затоплення з гіркотою описують втрачені краєвиди і господарські угіддя: «Там у нас був дуже город гарний. Там у нас було клубники багато, город великий, сінокіс для корови був свій. І таке ж було деревце коє-яке було: то сливи, то груші. Отаке було. Тоді багато у нас садів там не було, де посадки взять, щоб його посадить. А так усе дуже гарно родило. Був і низ, був і бугор там. Все ми своє вирощували, і були довольні, бо там усе було» (ЧКА), «Дуже добра земля, всьо родило, і садки мали, і ... ну, було: і картошка родила, і буряк» (ЯКІ). Часто у спогадах оповідачі дають узагальнену позитивну оцінку своєму господарству, яке вони змушені були розібрати, фактично знищити, й перенести на нове місце: «Як там люди жили гарно, а море, поставили море» (ГМІ), «А я як подумаю, що ми так жили добре — і забиратися: Боже!» (ВГП).

У спогадах людей, які особисто пережили всі етапи переселення, упорядкування персонажів найчастіше відбувається через протиставлення 'ми' (переселенці, переселені, переселенські люди, біженці; потопляник) — 'виконавці переселення' (інженери по переселенню, гробокопателі, спеціалісти, робочі; бульдозер, трактор, комісія, контроль, держава, власть) (у розповідях про підготовку і власне переселення) і через опозицію 'ми' — 'сусіди' (у розповідях про адаптацію на новому місці). Типовим місцем спогадів є презентація громади переселеного села як дружного і згуртованого: «І були люди, так сказати, якісь такі добріші, шановніші між собою» (ЧМЛ), «І село було дуже дружне. /.../ А тоді вже оце так сучасні більш, то почали — хтось приїжджать, хтось переїжджать, то хтось приїхав, то хтось оселився, то побачив, що дуже гарне село, будинки були колгоспні, колгосп почав будувати /.../ і почали з'їжджатись. І армяни приїжджали, і росіяни, бо бачили, що гарне село. Колесо оглядове — наче у горі, будинки чотирьохповерхові

були. Вони і зараз є, що живуть у квартирах. Тоді вже трошки люди недружні стали. А іменно у [19]50-х роках, як ще не було переселення, то люди дружні були, одне одному помагали» (ЗВФ), «Нам то добре було на низу жити. Село маленьке, дуже дружні люди, ніяких, ніякого нічого в нас там не було» (ЛФЛ), «А така Бакота була, що нема на всьо побережжя такого села. Дуже дружне і дуже гарне село» (ЛПО), «То така була громада, то такі були любезні люди, що, якщо строїти хату — то всі, якщо весілля робят — то всі. Сьогодні в нас весілля, то вся, чисто вся Бакота у нас. Чисто — до йдної хати, всі!» (ЛПО).

Автономіація безпосередніх учасників примусового виселення найчастіше утворюється від дієслівної твірної основи *переселяти: переселенці, переселенські люди, переселені*: «Наші переселенці — по всій Україні» (БВІ), «Там є цілі квартали, переселенських людей дуже багато» (МІЛ), «Тоже ж вони переселені» (ОСП). Найчастотніша номінація *переселенці* в активне мовлення людей прийшла з офіційного дискурсу: саме так називали людей, оселі яких потрапили в зону затоплення: «В мене зберігся документ: “Вида-ти Горбняку Василю Прокоповичу (моєму батьку) як переселенцю першої категорії...”». Тобто ті, хто жив найближче до Дністра, бо планувалося, що вода ж не зразу підніметься за один рік, вода піднімалася шість років. Тобто можна було визначити, що оце село має вийти самим першим, друга категорія — це ті, що живуть трошки далеко, куди вода може дійти через рік або через два. Тобто в них є ще запас трошки часу, для того, щоб не все вже робити в той самий момент» (БВІ). Попри те, що зазначена лексема активно побутовувала в живому мовленні, вона була надто нейтральною, не задовольняла потреби змалювання трагічної долі об’єкта номінації, не актуалізовувала семантики втрати, примусу, не описувала пережитого горя, історії зникнення села, громади. У зв’язку з цим дуже цікавими і промовистими є два по суті фольклорні сюжети про виникнення альтернативних автономіацій серед учасників переселення: «Тут настає такий момент: ти приходиш в чуже село, в чужу сім’ю, в чужий колектив, а як ці люди тебе сприймуть? Ви знаєте, як їх називали? Біженці» (ГТВ). Ця номінативна одиниця існувала в пасивній пам’яті людей, будучи пов’язаною з воєнним лихоліттям ще від часу Першої світової війни, коли примусові міграції на території України мали масовий характер. Події Другої світової війни посилили її звучання, а вимушене переселення, яке оповідачі за ступенем трагізму ставлять поряд з Голодомором і війною, повернуло цю номінацію в активне побутовання. Загалом тема війни часто з’являється у спогадах про переселення із зони затоплення: «Ми переселилися, у нас море ж, водохранилище. Там на низу ми жили. І коли війна була, мені 5 год було, хату палили. Німці йшли, на рогачі несли хва́келу, це я бачила. Ми ж пішли в очерет, а тоді вернулися — хата горить! Ми тушили. Затушили ту хату» (КВО). Це особливо властиво для розповідей мешканців тих переселених сіл, які відбудовували свої хати після війни, а потім були змушені їх руйнувати і будуватися знову. Дві згадані історичні події — війна і переселення — пов’язує концепт дому, який є одним з провідних у спогадах [Коваль-Фучило].

Цікаво, що тема війни була використана в державній пропаганді для примусу до переселення: «/— Розкажіть ще за ту пересилку, чи то людям було важко, чи вони з радістю переселялися? / — Ой! Той Николай, що приходив, кричав: «“Та я, <...>, виходьте, сказав вам, щоб до такого такого числа — щоб ви вибралися, бо як прийдут!.. Ми, <...> (він ругається), ми вою-

вали, кров проливали, вся земля кровію пролята, і всьо ми перебороли, всьо ми відвоювали, жиєм вольно тут ми в свої державі, а ви не хочете вийти на друге місце!? Мусите вийти?!» (ВГП). Агітатори за переселення апелювали до теми війни, використовуючи образ перемоги як аргумент на користь виселення. Водночас в українському фольклорі, у спогадах, що відображають народне уявлення про війну, концепту «перемога» немає. Тут побутують молитва, смерть, ворог, мати, туга, страх [Кузьменко 2018]. Людей, які не хотіли покидати своїх домівок, звинувачували у невдячності державі за здобуту перемогу: ось, мовляв, ви тут вільно живете, ви такі невдячні й навіть не хочете перейти на інше місце. Облудність і спекулятивність таких звинувачень не потребують коментарів.

Наведемо ще один сюжет з наших записів: «Багато людей не витримали того, шо перейшли, не витримали — повмирали <...> Там поселився, тай всьо! А мені, — каже, — ніяк не кажуть, лиш потопляник. Він каже: “Я не витримаю цього!” Я кажу: “Шо ти, Сидір Паладієвич!..” А тут його й дружина померла. Він каже: “Я не витримаю”. І незадовго я чую, кажуть, Сидір Паладієвич помер. Кажу: “Як помер?!” Затосковала людина так. Багато було случаїв тоски такої. Помер — і всьо» (НОГ). Семантика лексеми *потопляник* — ‘людина, що втопилася’. Головна мета такої номінації — передати пригнічений емоційний стан людей, які переживали через втрату рідної землі, а особливо тих, які не змогли прижитися на новому місці, яким не вдалося звикнути до нових умов, і які навіть померли від туги за втраченою малою батьківщиною. Такі факти і згадки про це є типовим місцем у спогадах наших респондентів: «Люди переживали з боллю. Такі були, шо й померли, не могли. От в мене дід Петро — він не мог цього пережить» (БВІ).

Типовими, по суті, фольклорними є образи людей, найчастіше це люди похилого віку, дід і баба, які так і не пішли з рідної домівки, дочекалися наводнювання; їх з даху затопленого дому примусово забирав вертоліт: «Дід один остався на острівці і виліз на грушу. Уже вода прибувала, в 61-му, в 62-му році, а він хату оставив і сказав: “Не піду і вму тут”. То його — прилетіли вертольотом і силою забрали, і силою переселяли. Один такий випадок був» (ЗВФ), «Було в районі, шо дедушка один і баба осталися і сказали: “Не підемо і все”. Село уже залило, а вони на хаті сидять» (ЧМЛ), «Сиділи даже люди, не хотіли виселяться, шо сиділи даже на криші своєї хати» (ЖНІ), «Казали, шо там уже затопляли, а дід і баба не хотіли переселяться, казали: “Лучче ми потонемо”. То не знаю, чи їх виселили, чи вони потонули» (ГМІ).

На протилежному полюсі контекстуальної семантичної опозиції ‘переселенці — виконавці переселення’ перебувають численні персонажі, які є безпосередніми виконавцями: «Приїхали чоловік і жінка — молоді, гарні такі, понімасш. Представилися, шо вони інженери по переселенню, от» (ЧМЛ), «Прийшли люди із районного виконкому, описали хату» (ЗВФ), «Червоний хлоп, здоровий, з Ка́м’янця» (ВГП), «А після червня, хто не виселявся — нахально уже ходила комісія, провіряла, де хто є, всіх виселяли» (МАФ). У спогадах ці особи завжди описані як байдужі до трагічної долі переселенців, агресивно налаштовані, готові застосувати негуманні, жорстокі методи для досягнення мети своєї роботи. Це завжди чужинці, які приходять зі страшною звісткою про виселення і впевнено впроваджують його на практиці.

Узагальненими, цілком позбавленими людських облич є збірні персонажі ініціаторів переселення, а також керівництва переселенням — *держава, власть, контроль*: «Ну взяла держава — вислати з долини понад Дністер,

села в долині» (ВГП), «Да канешна тужили: “Де вона взялась ця власть, що таке зробила?!”» (БАП).

Найбільш ворожими є персоніфіковані знеособлені образи великих машин, які руйнують людські будівлі й сади: «Як стали переселяти, як стали трактори гудіти попід хату, які прийшли — якісь зеки рубають дерево, кидають куда бачат, рубають в пнях, кидають. Другі прийшли — вже зачепив угол хати, вже й валит хату. В хаті ще всьо стоїт, тут ми ще лиш почали строїтись, на горі. Ше не кончили, ше нема ні їдної комнати вибіленої чи помашеної, щоб можна було шось покласти, усьо несем на піл, бо піл змастили і вже просохло, то всьо на піл, туду на горище, а в хаті ше нема де покласти нічого, ні підлоги, ні побілки — нічого! /.../ І так люди волновалися, і так люди плакали, не знали шо робити. Їдні побігли по селах купувати, другі взяли номери строїтись. Їдні — в Старі Ушиці, тут на горі, їдні — на Колодівці, їдні — до Гораївки» (ЛПО), «А хто не хотів хати валять, то валяли бульдозером уже последнее время, бо надо було срочно» (МАФ), «Під’їжджав бульдозер, завалив хату — і всьо» (БАП), «І приїжджає бульдозер, і починає ті дерева викорчовувать! /.../ вони приїхали — їм всьо равно, їм надо освободить под затопленіє» (БВІ).

Відчутно фольклоризованими у спогадах про переселення є сюжети про перенесення кладовищ. Ці сюжети містять обов’язкові згадки про основних виконавців — *гробокopatелів*. Ці персонажі — це завжди чужинці, не місцеві, приїжджі («В нас були гробокopatелі з Нової Каховки» — МАФ); представники асоціальних груп, байдужі до особистих переживань переселенців через непокоєння померлих, позбавлені страху перед мерцями. Повторюваним мотивом у спогадах є згадка про те, що ці копачі померли передчасно: «Ми ше називали, там копачі були, гробокopatелі казали на них. “То, — каже, — вони всі померли”. Це дуже важка справа була» (ЗВФ), «І ще казали, що всі, хто розкопував, їм гроші великі платили, кажуть: “Ти знаєш, вони всі померли в 40-50 років”» (ЗВФ).

Типовими, хоча й не дуже поширеними у розповідях є персонажі, які в опозиції ‘переселенці — виконавці’ посідають проміжне місце. Це особи, які обіймали керівні посади під час переселення і всіляко намагалися допомогти переселенцям, прагнули полегшити це випробування. Із таким чоловіком мені неодноразово радили зустрітись в селі Скородистик: «Скажете: “Михайло Гнатович! Ви були головою сільської ради”. Якраз на його судьбу припало переселення /.../ І оце він все оце влаштував, як там, кому шо виписати: кому ліс, кому дрова, кому там глини, кому піску, куди машину, куди, — ну, помагав людям. Такий хороший чоловік» (ЗВФ). Добротворців переселення найчастіше згадують у відповідях на питання: «Хто допомагав вам під час переселення, чи були такі люди?». У записах на Переяславщині, здійснених 2019 року, мені розповіли, без жодного попереднього питання, про чоловіка, який всіляко сприяв переселенцям і якого несправедливо звільнили з обійманої посади якраз перед нагородженням за успішне переселення.

Типовими персонажами в розповідях про адаптацію на новому місці є сусіди, яких можна умовно розташувати на протилежному векторі опозиції ‘переселенці — сусіди’. Ця група персонажів має широкий спектр характеристик — від співчутливих до ворожих: «Але всьо равно гораївські недолюбили нас» (НОГ), «Ніхто нічого в нас не брав, ніхто нічого не казав. Ну шо — не з свої волі поїхали, нас заставили» (ГНІ), «Ми їм зачали розказувати, вони так на нас — мали трохи протів, шо ми повиходили сюда, таке, таке.

А ми кажемо: “Боже, а якби вас зара з цього місця? Ви робили, тут жили, ваші батьки, діди, прадіди, і взяли вас нагнали в друге село, і в тім селі вас ще не хтять і кажуть, шо-сте прийшли такі, такі? Це ж не то, що ми хтіли і самі до вас прийшли”» (ЛПО). Для означення нових сусідів часто вживають номінації *місцеві, месні*, а також номінації, утворені від назв населених пунктів: *гора-ївські* (від Гораївка, село): «Не, тут є месні. Це-во всьо переселенці» (ДВІ). Такі найменування свідчать про ментальне протиставлення власної долі і долі людей з ближніх сіл, яким пощастило не потрапити в зону затоплення.

Загалом у презентації персонажів — виконавців переселення і сусідів на новому місці чітко простежується така закономірність: байдужих ініціаторів, ворожих виконавців, насторожених сусідів названо знеособленими номінативними одиницями (*контроль, держава, власть*), а людям, які сприяли, підтримали переселенців у важкі хвилини, повернено ім’я, згадано їхню допомогу. У цьому переконує і вже наведений фрагмент про Михайла Гнатовича із с. Скоролистик, й інші фрагменти: «Непагані були люди. Помагали слава Богу. Оце сусідка Маруся, то всігда пускала. Усе. Що треба поставить, що треба покладе. І цемент привезеш чи що, то до неї. Осьо Катерина, допомагала з бабою Уляною, тоже» (ФКА).

Отже, здійснений нами аналіз оповідей примусово переселених осіб із зон затоплення дає підстави зробити такі висновки:

- увесь лексичний номінативний комплекс репрезентує вербальну картину примусового переселення;

- номінації основних досліджених лексико-семантичних груп в усних спогадах оповідачів містять номінативні конструкції різних типів (лексеми, словосполучення, ідіоми, фразеологізми, описові сполуки), які функціонують у спогадах переселенців, а також їхніх сусідів, і становлять переселенську лексику;

- спогади примусово переселених осіб із зон затоплення внаслідок будівництва ГЕС демонструють конфлікт між радянською пропагандою про вихід із «темного болота» до «світливих домів» і переживаннями людей через втрату землі, громади, історії, через те, що змушені руйнувати рідну домівку і без достатніх засобів будувати новий дім. Цей факт зумовлює існування двох типів назв — народних та офіційних. Народне й офіційне найменування способу переселення дуже чітко виявляє дві протилежні стратегії оцінювання події, формування її образу. Так, неофіційна номінація актуалізує семантику руйнації, знищення, втрати, вербалізує ідею руйнування і спільної поразки; водночас у творенні офіційних номінативів використано лексеми з нейтральною семантикою чи навіть з позитивною семантикою на позначення майбутніх змін.

Використання народної чи офіційної номінації зумовлене відповідною стратегією оповіді і способом презентації історичної події.

ЛІТЕРАТУРА

- Вендина Т. И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания. *Вопр. языкознания*. 2002. № 4. С. 42–72.
- Срмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.

- Качмар М. Народні оповідання про переселення українців у Закерзоння у 1940-х роках: фольклорна та історична пам'ять (на матеріалах села Тулиголови Городоцького району Львівської області). *Народознав. зошити*. 2019. № 4. С. 913–927.
- Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk : Tytuś, 2016. Т. 6. С. 147–158.
- Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
- Кузьменко О. Концепт Батьківщина у парадигмі художніх образів простору в фольклорних новотворах про виселення (на матеріалі власних записів із Західної Бойківщини). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2010. С. 210–220.
- Пропам'ятна Книга. 1947. Зібрав та до друку зладив Богдан Гук. Варшава : Тирса, 1997.

СПИСОК ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ

Бакота Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Жовніно Градизького р-ну Полтав. обл.,
Калабарок Новоєгорівського р-ну Кіровоград. обл.,
Конилівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Морозівка Глобинського р-ну Полтав. обл.,
Наддністрянка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл.,
Скородистик, частково затоплене, колишній Ірклівський р-н, Полтав. обл., нині Черкаська обл.

ІНФОРМАНТИ

- БАП — Бережний Андрій Петрович, 1950 р.н., переселенець, нар. у с. Морозівка
Запис у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 19.05.2012.
- БВІ — Бугасенко Василь Іванович, 1941 р. н., переселенець, нар. у с. Пенківка
Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.
- ВГП — Василишина Ганна Петрівна, 1927 р.н., переселенка, нар. у с. Бакота,
Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- ГНІ — Горбняк (Фарфанюк) Надія Іванівна, 1934 р.н., нар. у с. Бакота Запис у
с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 19.07.2014.
- ГТВ — Горбняк Тарас Васильович, 1945 р.н., переселенець, вища освіта, нар. у
с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.
18.07.2014.
- ГМІ — Гречка Марія Іванівна, 1927 р.н. нар. у с. Новоселівка Кременчуцького
р-ну Полтав. обл. Запис у с. Новоселівка 19.05.2012.
- ДВІ — Дубенюк Василь Іванович, 1929 р.н., переселенець, нар. у с. Бакота. Запис
у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.
- ДМС — Дубенюк Марія Сергіївна, 1932 р.н., переселенка, нар. у м. Херсоні, жила
у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн.
обл. 21.07.2014.
- ЖНІ — Жменько Надія Іллівна, 1960 р.н. Запис у с. Скородистик 02.08.2014.
- ЗВФ — Загребя Валентина Федорівна, 1950 р.н., нар. у с. Скородистик,
колгоспниця. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.
- КВО — Квіташ Віра Олександрівна, 1937 р.н., с. Максимівка Кременчуцького р-ну

- Полтавської обл. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоград. обл. 19.05.2012.
- КЛГ — Кикоть (Лушник) Лариса Григорівна, 1970 р.н., нар. у с. Канівці Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. Запис у с. Скородистик 03.08.2014.
- КСП — Кикоть Станіслав Петрович, 1964 р.н., нар. у с. Великі Канівці Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. Запис у с. Скородистик 03.08.2014.
- ЛПО — Левченко Параска Олексіївна, 1940 р.н., переселенка, нар. у с. Кривчани, у Бакоті була невісткою. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 19.07.2014.
- ЛПГ — Литвинюк Галина Іллівна, 1964 р.н., нар. у с. Каштанівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. Запис у с. Гораївка цього ж району 20.07.2014.
- ЛФЛ — Литвинюк Федора Лаврентіївна, 1942 р.н., нар. у с. Наддністрянка. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- МІЛ — Манько Іван Лукович, 1948 р.н., переселенець, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 31.07.2014.
- МАФ — Мотайло Антоніна Федорівна, 1937 р.н., переселенка, нар. у с. Калабарок. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоград. обл. 19.05.2012.
- НОГ — Никуляк Олександр Григорович, 1926 р.н., переселенець, нар. у с. Конилівка, бухгалтер. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.
- ОСП — Онищенко Євдокія Петрівна, 1928 р.н., переселенка, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 1.08.2014.
- ПІМ — Поїздник Іван Михайлович, 1959 р.н., нар. у с. Хрущівка Золотоніського р-ну Черкас. обл., учитель. Запис у с. Скородистик 29.07.2014.
- ТОС — Трофимчук Ольга Семенівна, 1949 р.н., нар. у с. Конилівка. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.
- ФКА — Форостянко Катерина Андріївна, 1932 р.н., переселенка, нар. у с. Рудяків. Запис Петренко Вікторії Володимирівни у с. Головурів Бориспільського р-ну Київ. обл. 2010 р. (аудіозапис зберігається в особистому архіві Петренко В. В.).
- ЧКА — Чепинога Катерина Андріївна, 1931 р.н., нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.
- ЧМЛ — Чепинога Михайло Логвинович, 1929 р.н., нар. у с. Скородистик, колишній голова сільради, учитель, директор школи. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.
- ЮНС — Юхно Ніна Семенівна, 1952 р.н., переселенка, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик, 01.08.2014.
- ЮОЯ — Юхно Олександр Якович, 1963 р.н., нар. у м. Іркліїв, освіта вища. Запис у с. Скородистик 02.08.2014.
- ЯГП — Якуба Ганна Павлівна, 1926 р. н., нар. у с. Ялинці Градизького р-ну Полтав. обл. Запис у с. Білецьківка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.
- ЯКІ — Ярошевська Катерина Іванівна, 1956 р.н., переселенка, нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.

REFERENCES

- Kachmar M. (2019). Narodni opovidannia pro pereselennia ukraintsiv z Zakerzonnia u 1940-kh rokakh: folklorna ta istorychna pamiat (na materialakh sela Tulyholovy Horodockoho raionu Lvivskoi oblasti). *Narodoznavchi zoshyty*, (4), 915–927. [In Ukrainian].

- Koval-Fuchylo I. (2016). Koncept domu v opovidiakh pro prymusove pereselennia. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk: Tyrsa, vol. 6, 147–158. [In Ukrainian].
- Kuzmenko O. (2010). Kontsept BATKIVSHCHYNA v paradyhmi chasoprosorovykh obraziv u folklornykh novotvorakh pro vyselennia. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*. Kyiv, vol. 34, 210–219. [In Ukrainian].
- Kuzmenko O. (2018). Dramatychne buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien): monohrafiia. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Propamiatna Knygha. 1947. Zibrav ta do druku zladyv Bohdan Huk (1997). B. Huk (Ed.). Warsaw: Tyrsa. [In Ukrainian].
- Vendina T. I. (2002). Slovoobrazovanie kak istochnik rekonstruktsii yazykovogo soznaniya. *Voprosy yazykoznanii*, (4), 42–72. [In Russian].
- Yermolenko S. Ya. (2009). Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu. *Movoznavstvo*, (3–4), 94–103. [In Ukrainian].

INFORMANTS

- BAP — Bereznyi Andrii Petrovych, migrant, born in 1950 in the village of Morozivka. Recorded in the village of Novoselivka, district of Kremenchuk, region of Poltava on 19.05.2012.
- BVI — Buhaienko Vasyl Ivanovych, migrant, born in 1941 in the village of Penkivka. Recorded in the village of Pidhirne, district of Kremenchuk, region of Poltava on 20.05.2012.
- ChKA — Chepynoha Kateryna Andriivna, born in 1931 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 19.08.2014.
- ChML — Chepynoha Mykhailo Lohvynovych, born in 1929 in the village of Skorodystyk, ex village head, teacher, school director. Recorded in the village of Skorodystyk on 19.08.2014.
- DMS — Dubeniuk Mariia Serhiivna, migrant, born in 1932 in Kherson, lived in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- DVI — Dubeniuk Vasyl Ivanovych, migrant, born in 1929 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- FKA — Forostianko Kateryna Andriivna, migrant, born in 1932 in the village of Rudiakiv. Recorded by Viktoriia Volodymyrivna Petrenko in the village of Holovuriv, district of Boryspil, region of Kyiv in the year 2010 (the audiorecord is having been stored in the private archive of V. V. Petrenko).
- HNI — Horbniak (Farfaniuk) Nadiia Ivanivna, born in 1934 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 19.07.2014.
- HMI — Hrechka Mariia Ivanivna, born in 1927 in the village of Novoselivka, district of Kremenchuk, reion of Poltava. Recorded in the village of Novoselivka on 19.05.2012.
- HTV — Horbniak Taras Vasyliovych, migrant, college educated, вища освіта, born in 1945 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- KVO — Kvitash Vira Oleksandrivna, born in 1937 in the village of Maksymivka, district of Kremenchuk, Region of Poltava. Recorded in the village of Hlynsk, district of Svitlovodsk, region of Kropyvnytskyi (Kirovohrad) on 19.05.2012.
- KLH — Kykot (Lushnyk) Larysa Hryhorivna, born in 1970 in the village of Kanivtsi, district of Chornobai, region of Cherkasy. Recorded in the village

- of Skorodystyk on 03.08.2014.
- KSP — Kykot Stanislav Petrovych, born in 1964 in the village of Velyki Kanivtsi, district of Chornobai, region of Cherkasy. Recorded in the village of Skorodystyk on 03.08.2014.
- LFL — Lytvyniuk Fedora Lavrentiivna, born in 1942 in the village of Naddnistrianka. Recorded the village of Horaivka , district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- LHI — Lytvyniuk Halyna Illivna, born in 1964 in the village of Каштанівка , district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi. Recorded in the village of Horaivka on 20.07.2014.
- LPO — Levchenko Paraska Oleksiivna, migrant, born in 1940 in the village of Kryvychany, and was a gaughter-in-law in Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 19.07.2014.
- MAF — Motailo Antonina Fedorivna, migrant, born in 1937 in the village of Kalabarok. Recorded in the village of Hlynsk, district of Svitlovodsk, region of Kropyvnytskyi (Kirovohrad) on 19.05.2012.
- MIL — Manko Ivan Lukovych, migrant, born in 1948 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 31.07.2014.
- NOH — Nykuliak Oleksandr Hryhorovych, migrant, born in 1929 in the village of Konylivka, bookkeeper. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- OYeP — Onyshchenko Yevdokiia Petrivna, migrant, born in 1928 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 01.08.2014.
- PIM — Poizdnyk Ivan Mykhailovych, born in 1959 in the village of Khrushchivka, district of Zolotonosha, region of Cherkasy, teacher. Recorded in the village of Skorodystyk on 29.07.2014.
- TOS — Trofymchuk Olha Semenivna, born in 1949 in the village of Konylivka. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- VHP — Vasylyshyna Hanna Petrivna, migrant, born in 1927 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka, district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 18.07.2014.
- YuNS — Yukhno Nina Semenivna, migrant, born in 1952 in the village of Skorodystyk. Recorded in the village of Skorodystyk on 01.08.2014.
- YuOYa — Yukhno Oleksandr Yakovych, born in 1963 in the town of Irkliiv, college educated. Recorded the village of Skorodystyk on 02.08.2014.
- YaHP — Yakuba Hanna Pavlivna, born in 1926 in the village of Yalyntsi, district of Hradyzk, region of Poltava. Recorded the village of Biletskivka, district of Kremenchuk, region of Poltava on 20.05.2012.
- YaKI — Yaroshevska Kateryna Ivanivna, migrant, born in 1956 in the village of Bakota. Recorded in the village of Horaivka , district of Kamianets-Podilskyi, region of Khmelnytskyi on 21.07.2014.
- ZhNI — Zhmenko Nadiia Illivna, born in 1960. Recorded in the village of Skorodystyk on 02.08.2014.
- ZVF — Zahreba Valentyna Fedorivna, born in 1950 in the village of Skorodystyk, collective farmer. Recorded on 19.08.2014.

KOVAL-FUCHYLO I. M.

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: koval-fuchylo@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

THE NAMING OF LOCI AND CHARACTERS IN NARRATIVES ABOUT FORCED EVICTION FROM THE INUNDATION ZONE

The article analyses the names of loci and characters in the memoirs about forced relocation from flood zones due to the construction of hydroelectricity. This is a continuation of the study of resettlement vocabulary, that is nominative constructions of different types (tokens, phrases, idioms, phraseologies, descriptive frames), which function in the migrants' memories and represent the verbal image of forced resettlement. The nomination in the memoirs reveals the special vision of the experienced event by its participants, classifies their gained experience.

In the studied autobiographical narratives, the most common location nominations are the names of the spatial objects in the flooded places and in the new place. In this semantic category of nomination, as well as in other analysed categories, the following regularity operates: the more nominative density of this or that territory indicates the more mastered, native locus. In the studied texts the different density of the spatial nomination of these two contextually oppositional loci is striking. Thus, a telling feature is the presence of numerous microtoponyms in stories about the lost territory and the almost complete absence of such nominations in the description of the new settlement. Descriptions of the resettlement place are concise, stingy, with a tangible contrast in favour of the lost place.

In the memories of people who have personally gone through all the stages of resettlement, the arrangement of characters often occurs through the opposition "we — the perpetrators of resettlement" (in memories about preparation and resettlement) and through the opposition "we — neighbours" (in memories about adaptation to a new place). A typical place of memories is the presentation of the resettled village community as friendly and cohesive. Autonomy of direct participants in forced evictions is most often formed from the verb creative basis *переселяти* (resettlement): *переселенці*, *переселенські люди*, *переселені* (migrants, displaced people, displaced persons). At the opposite pole of the contextual semantic opposition 'immigrants — performers of resettlement' are numerous characters who are direct performers.

The figures of people are folklorized — most often old men and women, who had been refusing to move until the last minute. Today, these images have been symbolizing the people's resistance to the forced migration.

Keywords: nomination, linguistic world picture, forced relocations, in undation, nomination of loci, nomination of characters.

Дата надходження до редакції — 27.08.2020

Дата затвердження редакцією — 14.09.2020

ITALIAN-UKRAINIAN CONTRASTIVE STUDIES: LINGUISTICS, LITERATURE, TRANSLATION / Del Gaudio S. (ed.) (Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe / Hrsg. von Tilmann Reuther. — Sonderband 97).

Berlin : Peter Lang, 2020. — 236p.

Рецензоване видання, здійснене в рамках серії Віденського слов'янського альманаху (Wiener Slawistischer Almanach), підготовано на основі доповідей Першого міжнародного симпозіуму з італійсько-українських контрастивних студій, що проходив 2018 року в Києві. Укладена Сальваторе Дель Гаудіо колективна монографія репрезентує доробок сучасних дослідників у галузі італійсько-україністичних студій, що відображають широкий спектр зацікавлень і напрямів досліджень, пов'язаних як із синхронічними, так і з діахронічними аспектами вивчення двох мов і культур та їхньої взаємодії.

За своєю тематикою і проблематикою праця вирізняється тим, що порушує різноманітні питання широкого гуманітарного циклу, які поки що, на жаль, перебувають на периферійній ділянці сучасної української філології в цілому, лінгвокультурологічних та контрастивних студій, літературознавства та перекладознавства. Це та ділянка, в якій залишається безліч «білих плям» і яка відкриває для дослідника численні можливості та нові напрями для наукового пошуку. Тому слід особливо наголосити на актуальності заявленої проблематики, зумовленої дослідженням української й італійської мов у контрастивному аспекті в поєднанні теоретичного та прикладного підходів. Слід зазначити, що рецензована праця фактично започатковує міжнародний проєкт, який, як видається, зможе поступово сформувати окремий напрям філологічних студій, спрямований на розв'язання теоретичних і практичних питань лінгвотипології, лексикографії, питань, що виникають при створенні теоретичних граматики, розробленні методик для викладання мов та в інших галузях, зокрема в міжнародній співпраці, де виникає потреба в залученні ресурсу мовознавчих і, ширше, філологічних та лінгвокультурологічних знань.

Монографія складається з трьох розділів — «Лінгвістика», «Література» та «Перекладознавство», яким передують стисла «Передмова», написана С. Дель Гаудіо (вона подається у виданні італійською та англійською мовами), і нарис О. І. Чередниченка «Контрастивні студії у лінгвістиці і перекладознавстві: замість передмови». Розглядаючи походження терміна «контрастивна лінгвістика» та витоки самого цього напрямку в мовознавстві, О. І. Чередниченко, по-перше, звертає увагу на похідний (або частково похідний) характер цього напрямку досліджень (мається на увазі продовження певних традицій компаративної лінгвістики), а по-друге, наголошує на його «екстралінгвістичному походженні», яке стимульоване реальними ситуаціями міжмовної взаємодії, контактами носіїв двох мов та потребами вдосконалення мовних механізмів такої взаємодії. Не можна не погодитися з думкою про те, що контрастивні студії становлять базу для підвищення якості роботи перекладача, збагачують перекладознавство та здатні полегшити процес перекладу, зробити його більш точним і адекватним. Зважаючи на те, що об'єктом контрастивного аналізу можуть бути одиниці будь-яких мовних рівнів, які потребують поглибленого зіставного аналізу, за-

кономірним є висновок про необхідність брати до уваги не лише мовні, а й позамовні чинники, враховувати екстратекстуальні та інтертекстуальні зв'язки (с.14–15). Додамо, що з розбудовою різноманітних дискурсивних середовищ, поширенням функціонування текстів спеціального характеру, що створює нові сфери для взаємодії носіїв двох мов, подібні дослідження набувають усе більшої актуальності.

Перший розділ «Лінгвістика» відкривається статтею С. Дель Гаудіо «Про італійсько-українські контрастивні студії: стан і перспективи дослідження», що має інтродуктивний характер відносно тематики всього розділу. У ній відзначається, що «культурний і науковий інтерес до Італії сягає в глибочинь віків» (с.19), і це підтверджують численні публікації К. М. Тищенка. Тут послідовно розглянуто внесок дослідників у різні галузі лінгвістики, літературознавства та перекладознавства (в кінці тексту подається досить повний список наукових публікацій із заявленої тематики). Так, звертаючись до мовознавчого доробку, С. Дель Гаудіо характеризує праці з фонетики, словотвору, морфології, синтаксису, тим самим окреслюючи поле пошуків сучасних лінгвістів, які працюють у галузі контрастивного аналізу. Наведена таблиця статей, розкласифікованих за проблематикою (с. 23–25), добре унаочнює публікаційну діяльність авторів і дає справжнє уявлення про те, що вдалося зробити за останні десятиліття в цьому напрямі. Ці праці, звичайно, не охоплюють усієї української мовознавчої італістики, різні аспекти якої присутні в лексикографічних, компаративних та граматичних працях останнього часу (В. І. Охріменко, В. П. Пономаренко, О. Б. Солодюк та ін.).

Автор звертається тут також до перспективних напрямів подальшої дослідницької діяльності і, власне, формулює низку лакунарних проблем, якими характеризується сучасний стан цих лінгвістичних студій (с.30–31). Цей підрозділ видається особливо важливим, оскільки фактично в ньому стисло сформульовано програму, за якою в майбутньому можуть розбудовуватися контрастивні студії із залученням матеріалу двох мов.

Розвідка П. Бокале «Вплив міграції на мову соціальних мереж українських мігрантів в Італії» присвячена вивченню явищ, які виникають у процесі мовних контактів українських мігрантів. Об'єктом дослідження став корпус українськомовних постів на сторінках соціальних мереж, де мігранти обговорюють різні актуальні питання, звертаються до власників нерухомості, роботодавців, державних службовців тощо. Показано, що внаслідок потужної інтерференції італійської мови ці тексти рясніють численними неадекватними запозиченнями та помилковими кальками. Запозичення являють собою так звані гібридні форми, в яких відтворений кирилицею італійський корінь часто вживається в оформленні українських морфологічних одиниць. Розрізняються необхідні запозичення, що вживаються на позначення понять, які виникли в Італії і не мають відповідників в українській мові, і, з іншого боку, запозичення «непотрібні», що їх використовують замість уже наявних адекватних українських еквівалентів. Можна вважати, що найвищий ступінь інтерференції з італійською мовою виявляється серед менш освічених мовців, які не володіють українською мовою достатньою мірою, тих, хто і в рідній країні під тиском іншої домінантної мови користується українсько-російським «суржиком».

Розвідка Л. Голетіані «Маркери деонтичної модальності зобов'язання в українській та італійській мовах: контрастивне дослідження паралельного нормативного тексту» є продовженням попередніх зіставних досліджень авторки, присвячених питанням варіативності в українській юридичній мові. На основі розгляду паралельних української та італійської версій директивного докумен-

та Європейського Парламенту та Ради здійснено контрастивний аналіз засобів вираження модальності позитивного зобов'язання (ПОВИНЕН) в українській та італійській мовах. Ця модальність являє собою одне з чотирьох співвідносних модальних значень, до яких належать також негативне зобов'язання (НЕ ПОВИНЕН, НЕ МОЖЕ), позитивний дозвіл (МОЖЕ) та негативний дозвіл (НЕ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ). На відміну від італійської мови, яка має лише одне модальне дієслово на позначення сильного зобов'язання (*dovere*), в українській мові спостерігається висока варіативність засобів вираження цього модального значення, найчастотнішими з яких є безособова конструкція *необхідно* + *інфінітив*, особова конструкція *повинен* + *інфінітив* та дієслівна конструкція *мати* + *інфінітив*. Тут ретельно простежено, які саме типи італійських конструкцій з *dovere* є відповідниками варіативних українських засобів вираження модальності позитивного зобов'язання.

Дещо інший аспект функціонування модальних значень розглянуто В. Охріменко в розвідці «Смислова структура найуживаніших модальних одиниць поля достовірності в італійській і українській мовах», присвяченій порівняльному аналізу засобів вираження модальності достовірності в обох мовах. Проаналізовано функціонування італійських модальних одиниць *dovvere*, *infatti*, *in realtà* та співвіднесених з ними українських відповідників *дійсно*, *справді*, *насправді*. Порівнювані одиниці розглядаються в їхньому найближчому оточенні — мікроконтексті, який становить від трьох до п'яти висловлень, де крім модальної одиниці — ядра виділяють його безпосередню сполучуваність (приядерну зону), а також ближчу периферію і периферію. У межах мікроконтексту звичайно вживають різноманітні маркери проблематичної достовірності, дієслова на позначення прогнозування та результатів ментальної діяльності, які в той чи інший спосіб використовуються як засоби вираження суб'єктивних уявлень про дійсність. А досліджувані модальні одиниці виконують функцію порівняння цих суб'єктивних уявлень з дійсністю. Зокрема, такі одиниці, як укр. *дійсно*, *справді*, іт. *dovvere*, *infatti*, слугують засобами позитивної оцінки істинності відповідних уявлень. Натомість укр. *насправді*, іт. *in realtà* є засобами негативної оцінки істинності, спростовують попередні очікування і вказують на ситуацію, яка наявна в реальності.

У розвідці С. Дель Гаудіо «Іншомовна лексика і романські елементи в українській мові», як це видно з назви, подається поглиблена характеристика тієї частини української лексичної системи, яка утворена запозиченнями з основних західноєвропейських мов — романських, германських та західнослов'янських і яка розрахована переважно на італійську аудиторію. Розгляд цього питання, природно, передбачає звернення до історії розвитку мови, у зв'язку з чим процес поповнення лексичного складу української мови описується відповідно до певних значущих для розвитку української культури періодів. Так, автор характеризує процес запозичення з грецької та латинської мов, який слушно пов'язує з науково-технічними нововведеннями, новими філософськими поняттями, що поступово входили в життя завдяки діяльності Києво-Могилянської академії (період XVI–XVII ст.). Тут подається інформація про елементи германського, зокрема скандинавського та англійського, походження, а також одиниці, запозичені українською мовою з тюркських мов, які утворюють численні лексико-семантичні групи (назви їжі, тварин, видів зброї тощо). Основна частина тексту присвячена послідовному опису українського лексичного ресурсу, що походить з романських мов — французької, провансальської, італійської, іспанської, португальської, румунської. Він супроводжується таблицею-діаграмою, де співвідношення між цими одиницями показано в кількісному вимірі.

Р. М. Махачашвілі («Моделі й цифрові інструменти діагностики динаміки інноваційної полілінгвальної логосфери комп'ютерного буття») розглядає питання, зумовлені «комп'ютерною дійсністю», яка, на думку авторки, «виокремилась у самостійне буттєве ціле» (с.99). На матеріалі міждисциплінарного доробку філософів, методологів, семіотиків дослідниця окреслює модель динаміки макро- і мікроструктур інноваційної логосфери.

Дослідження Л. Ораці «Мовна політика та її вплив на лексику і термінологію: спроба порівняння італійської та української мов міжвоєнного періоду» присвячене аналізу впливу мовної політики на лексику і термінологію України й Італії міжвоєнної доби. У той час українська та італійська мови намагалися знайти власні ресурси для називання нових понять та уникнення запозичень. Якщо українські нормалізатори періоду українізації працювали над лексикою і термінологією з метою відмежування від російської мови (тобто боролися з негативними наслідками контактного білінгвізму), то їхні італійські колеги намагалися звільнитися від французьких і англійських слів, які заповнили італійську мову через потужний дистантний вплив відповідних мов. Як зазначає авторка, в обох випадках можна спостерігати, принаймні частково, впливовість мовної політики та спільні риси мовного пуризму. Однак в італійській мові він був занадто сильним, в українській натомість — поміркованим і частково виступав як наслідок знищення української мови та неможливості її попередньої систематичної нормалізації на науковому підґрунті. Відмінність полягає і в тому, що тогочасна італійська мовна політика мала експериментальний характер, і мало італійських відповідників справді ввійшло в мовний реєстр. Разом з тим у пізніший (воєнний) період боротьба за чистоту італійської мови привела до відчутніших змін. Завдяки адаптації запозичень до фонологічної системи мови-реципієнта з'явилося близько 2 тис. нових кодифікованих італійських лексем. А в Україні в період українізації (1925–1933 рр.) нова лексика й термінологія стали нормою і почали активно вживатися. Процес селекції мовних одиниць відбувався шляхом відмежування від системи російської мови, використання власних народних ресурсів для називання нових понять, заміни іншомовних слів власне українськими лексемами. Проте поворот у мовній політиці 30-х рр., на жаль, змінив умови й розвиток лексичного і термінологічного унормування літературної мови.

Т. А. Остахова («Деякі пропозиції щодо критеріїв створення лексичного мінімуму з української мови як іноземної») розглядає критерії виокремлення лексики та пропозиції щодо її презентації для забезпечення функціональної достатності лексичного мінімуму з української мови як іноземної. Обговорюється питання кореляції між різними рівнями володіння іноземною мовою та кількістю засвоєваних лексичних одиниць, що мають співвідноситися з кожним рівнем, а також критерії відбору цих лексичних одиниць. До таких критеріїв, зокрема, належать семантична цінність слова, його здатність входити до різних сполучень, стилістична необмеженість, частотність, висока словотворча здатність. Авторка особливо наголошує на необхідності фіксації комбінаторних властивостей лексичних одиниць, що входять до лексичного мінімуму, тобто особливостей їхньої сполучуваності. Носії мови зберігають цю інформацію на рівні підсвідомості, тоді як інші повинні її запам'ятовувати. Відсутність інформації про сполучуваність іноземної лексичної одиниці різко обмежує можливості її вживання. У той же час представлення цієї інформації в лексичному мінімумі помітно збагатить лексичний запас інофонів. Таким чином, лексичний мінімум являтиме собою не просто перелік лексем, а новий тип навчального словника, зорієнтованого насамперед на розвиток комунікативно-мовленнєвої компетенції.

У розвідці В. П. Пономаренка «Італійські, українські та інші етноніми: соціолінгвістичні, компаративні аспекти» (італійською мовою) пропонується семасіологічний і стилістичний аналіз італійських етнонімів (напр.: *italiani, greci, armeni, albanesi, ungheresi, tedeschi* тощо) та фразеологічних одиниць, що мають їх у своєму складі, у порівнянні з матеріалом української та інших мов. Тут зібрано чимало цікавих фактів щодо особливостей одиниць цієї категорії, які стосуються соціолінгвістичних реалій їхнього функціонування. Так, на різноманітному матеріалі автор демонструє тяжіння етнонімів до сфери оцінної семантики та появу одиниць з кваліфікативними семами (переважно семами негативною оцінки), які можуть розрізнятися і за параметром суб'єкта оцінки (іт. *italiota*, фр. *franchouillard*, ісп. *franchón*). Із залученням матеріалу численних європейських мов показано вживання відповідних іменників, прикметників та інших частин мови у складі фразем типу *parlare (in) greco, fare l'indiano*, семантика яких часто пов'язана з тим, що прийнято називати етнічними стереотипами (*andarsene all'inglese*). Подібність лексико-синтаксичних утворень з етнонімами в різних мовах дає підстави дослідникові для висновку про їхній універсальний характер.

О. Є. Румянцев («Проблема фонетичної транскрипції напівпом'якшених приголосних у підручниках з української мови як іноземної») звертає увагу на певну непослідовність у застосуванні Міжнародного фонетичного алфавіту (МФА): його графічні засоби не дозволяють розрізняти різні рівні палаталізації українських губних, ясенних, задньопіднебінних та глоткових приголосних у позиції перед голосними заднього ряду [я] і [ю]. Так, у звукосполученні б'я [bja] твердий приголосний [b] стоїть перед звукосполученням [ja], а у звукосполученні ля [la] йдеться, відповідно, про м'який приголосний [ʲ] та голосний [a]. Натомість виникає проблема транскрипції звукосполучень бя, вя, бю, кю, жя, чя тощо, де після твердого (у вимові — напівпом'якшеного) приголосного бачимо голосний без апострофа. Для адекватнішої транскрипції таких звукосполучень автор пропонує давати транскрипцію без символу палаталізації приголосного, а після нього вказувати відповідний голосний: *свято* [sβjato], *різьбяр* [rʲizʲbjar] тощо. Як стверджує О.Є.Румянцев, вплив тенденційно-твердої вимови та твердої фонематичної характеристики цієї групи напівпом'якшених приголосних на тип їхнього фонетичного запису має виконувати виключно дидактичну функцію, яка не створить викривленого уявлення у студента стосовно звучання живої української мови.

Розвідка К. А. Константиненко «Образ українських земель в італійських текстах: зародження і розвиток» присвячена аналізу текстів, написаних або ж перекладених та популярних в Італії, в яких (починаючи з XIII століття) згадуються території сучасної України. Простежено еволюцію уявлень про «скіфсько-сарматські» землі — уявлень, зумовлених інтересом італійців до східнослов'янського світу. Ознаки українських земель та їхнього етносу постають на основі текстів класиків античності (Геродота, Птолемея, Овідія, Вергілія) та античних міфів, символіки античного та середньовічного походження, пов'язаної з поняттям «дивовижного», а також вражень сучасників — дипломатів, купців, мандрівників. У них відбито сприйняття «чужого» крізь призму «свого-європейського». Постійним складником образу України є образ безмежного непрохідного лісу з його багатою символікою, яка відштовхує і водночас притягує до себе.

У культурологічній розвідці М.Саббатіні «Віктор Некрасов і київська література радянської доби: італійський погляд на події 1956 р.» (італійською мовою) висвітлюються майже не відомі або призабуті сторінки життя київського письменника Віктора Некрасова (1911–1987), пов'язані з його професійними стосунками з італійськими літературознавцями К. Леві, Ф. Фортіні, В. Страда у 50-і роки минулого століття. Вони були започатковані після публікації його

роману «У рідному місті» («В родном городе») в Італії в двох варіантах перекладу (1956 р.). Завдяки деталізованому опрацюванню джерел авторів вдалося відтворити історію зародження літературних взаємозв'язків між італійськими критиками та Некрасовим після його поїздки до Італії, у результаті якої для італійських колег відкрилася можливість спостерігати й вивчати літературний процес у Радянському Союзі. Творчість Некрасова та письменників його кола стала відкриттям для італійців, які визнали існування київської письменницької школи — «*scuola di prosa contemporanea russa di Kiev*» (с.218), до якої належали М. Дубов, Л. Волинський, М. Пархомов, які своєю позицією найбільше зацікавили італійців. Автор робить висновок про те, що в умовах панування тогочасної ідеології творчість київських письменників становила певну можливу альтернативу генеральній лінії розвитку радянської культури.

Дослідження Г. Агеєвої присвячене особливостям перекладу італійської діалектної поезії, що розглядаються на матеріалі поезій Дж. Беллі, який створював поетичні тексти, послуговуючись римським діалектом. Тут проаналізовано українські переклади його поезій, здійснені Г. Федоровим, і показано, що основною стратегією перекладача став пошук лексичних відповідників з ресурсу української діалектної лексики.

Таким чином, можемо констатувати, що з'явилося корисне й актуальне видання, яке дає уявлення про характер наукових пошуків українських дослідників італійської мови та італійських українців, об'єднаних цариною контрастивних студій двох мов і, ширше, — двох культур у їх взаємодії. Ознайомлення з книжкою залишає позитивне враження і вселяє впевненість у перспективності цього напрямку досліджень, яке, утім, потребує певних координаційних зусиль, проведення конференцій, колоквиумів, семінарів, які б об'єднали зусилля лінгвістів, перекладачів, представників літературної критики та культурологів. Безперечно, рецензована колективна праця становить значний інтерес для філологів та представників інших гуманітарних наук.

Т. В. Радзівська

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна

Електронна пошта: t.v.rad@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

В. М. Труб

Інститут української мови НАН України
м. Київ, Україна

Електронна пошта: trub44@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5955-2569>

T. V. Radziivska

O.O.Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: t.v.rad@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

V. M. Trub

Institute of Ukrainian, National Academy of Science of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: trub44@ukr.net

ITALIAN-UKRAINIAN CONTRASTIVE STUDIES: LINGUISTICS, LITERATURE, TRANSLATION / Del Gaudio S. (ed.). (Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe / Hrsg. von Tilmann Reuther. — Sonderband 97).

Berlin : Peter Lang, 2020. — 236p.

Дата надходження до редакції — 29.09.2020

Дата затвердження редакцією — 06.10.2020

DOI 10.33190/0027-2833-315-2020-6-006

Белей Л. Л.

УКРАЇНСЬКА МОВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗМІН

Київ : Люта справа, 2019. 208 с.

Проблема функціонування української мови в сучасній Україні, як це не дивно звучить, постійно викликає дискусії, збурення в суспільстві. Причиною цього є питання, які могли б бути вирішені ще в перші роки після здобуття нашою державою незалежності. Натомість маємо безліч проблем, які виникли ще в часи Російської імперії, де влада з презирством ставилася до «іногородців», «сільської мови», «телячого язика» тощо. Проте навіть на четвертому десятилітті існування незалежної держави є люди, які виявляють зневагу до найважливішого надбання народу — його мови. Водночас не вирішується важливе питання, яке стосується оцінки перспектив мовного будівництва в країні. Саме тому поява праці Л. Белей є, безумовно, вчасною та актуальною.

Автор праці, як зазначено в анотації, розглядає ключові параметри дистрибуції та функціонування української мови в Україні на початку ХХІ ст., зокрема її стратифікацію, українсько-російський білінгвізм, суржик, мовну політику та мовне планування, мовний престиж тощо. У книжці здійснено спробу проаналізувати механізми дезінтеграційних технологій української мови, мовні параметри найпопулярніших інтернет-ресурсів України, принципи стилістичної параметризації. Отже, наміри Л. Белей висвітлити стратегічні завдання для українських мовознавців слід тільки вітати. У передмові він зазначає: «Бракує фундаментальних досліджень із застосуванням нових підходів та інструментів. Бракує комплексного дослідження сучасної мовної ситуації. Багато лінгвістичних питань провокують великі дискусії не тільки в науковому, але і в значно ширшому суспільному колі. Наприклад, питання двомовності належить до активного політичного арсеналу не тільки у внутрішньоукраїнському контексті, але і на міжнародному рівні» (с. 7). Очевидно, саме рецензована праця має заповнити лакуни у новітніх дослідженнях параметрів функціонування української мови на початку ХХІ століття.

У дослідженні поняття параметрів екстрапольовано на загальне функціонування мови — її роль і статус у суспільстві, внутрішньомовні тенденції, мовні контакти, особливості внутрішньомовних класифікацій. Автор наголошує, що «параметри соціально-лінгвістичних змін не є бінарними. На шкалі одного параметра може бути різна кількість показників (повна відсутність, повна реалізація, а також різні проміжні показники), але <...> існує визначений перелік параметрів, що найкраще характеризують стан мови у вибраний період». Серед них — «стратифікація мовного простору на діалекти та міські койне, співіснування різних мов в Україні, явище “суржику”, дезінтеграційні тенденції на прикладі “русинської” мови, тенденції корпусного планування, мовна політика, українська мова в інтернеті та ін.» (с. 8). Такий погляд автора реалізовується в описовому, порівняльному та квантитативному вирішенні.

У першому розділі «Українська мова: спроба ареальної стратифікації» (с. 7–20) Л. Белей спиняється на кількісній характеристиці функціонування українських діалектів, спираючись на дані перепису 2001 року (новіших офі-

ційних переписів не було), виділяє кількість носіїв кожного говору. Із загальних територій діалектів виключені великі міста, які є переважно мультидіалектним койне. Це досить сміливе, нетрадиційне бачення автором мовної ситуації, яке мало б спиратися на соціолінгвістичні дослідження. Соціологічні опитування, як слушно відзначає Л. Белей, не охоплюють достатньої кількості респондентів, а тому не надто надійні. Усе ж дослідник робить такі висновки щодо стратифікації української мови: «Найвищу густоту мають діалекти південно-західного наріччя: надністрянський діалект (92 людини на км²), середньозакарпатський (82 людини на км²), надсянський (72 людей на км²), покутсько-буковинський, бойківський та гуцульський (більше 60 людей на км²). Говорам південно-східного та північного наріччя характерна значно нижча густина» (с. 20). Також статистичні спостереження дають можливість стверджувати: «І якщо північні діалекти монолітні і домінують на своїх територіях, то говорам південно-східного наріччя, зокрема степовому діалекту, характерне поєднання низької густоти з контактними з іншими мовними спільнотами, що може призводити до мовної ерозії» (с. 20). Загалом такий стан поширення українських діалектів та твердження про їх монолітність чи дисперсність не є чимось новим чи несподіваним для діалектологів.

Другий розділ «Співіснування різних мов в Україні» (с. 21–27) висвітлює дуже важливу для нашої держави тему — існування двомовності. Логічно, що автор переважно апелює до українсько-російського мовного співіснування, з меншою увагою до інших етнічних груп. Для характеристики престижності мови використано індекси В (високий) та Н (низький), а завданням мовної політики, вважає Л. Белей, є переведення української мови зі статусу Н у високий, а також робота з загроженими меншинами, які гірше володіють українською мовою. Нам видається, що ситуацію з двомовністю/багатомовністю стосовно окремих меншин висвітлено надто спрощено. Тут доречно нагадати закон про освіту, який викликав спротив не тільки російськомовних, але й отримав політичний резонанс на міжнародному рівні. Можливо, і не варто апелювати до способів розв'язання подібних проблем в інших країнах, як про це слушно твердить автор праці, але термін «загроженої мови», на наш погляд, потрібно використовувати коректніше, тільки щодо мов, які не мають значного поширення поза межами України; щодо польської, угорської, румунської, болгарської таке означення щонайменше видається невдалим.

Третій розділ «Суржик: проблеми дефініції та сприйняття» (с. 28–36) починається твердженням, що «ще одним контраверсійним питанням мовної ситуації України є трактування явища під назвою суржик» (с. 28). Автор намагається підійти до цього українського феномену більш-менш об'єктивно, порівнюючи його з іншими різновидами — піджин і креол. Загалом оцінка фахівцями такого явища, і це слушно відзначає Л. Белей, є негативною. Походження суржику загалом можна пояснити субстратно-суперстратною взаємодією української та російської мов, однак автор монографії не задовольняється цим. Він аргументовано доводить, що описуване явище не є ні піджином, ні креолом, а підходить до визначення такого мовного утворення, як код, тобто має цілу низку ознак, відображених у його структурі. Взаємодія субстрату та суперстрату нагадує автору аналогію з виживанням вірусів, тобто відбуваються мовні мутації. Л. Белей з допомогою графіки пояснює три сценарії розвитку мовних кодів, знову покликаючись на стратифікацію мов В і Н. Найоптимістичніший сценарій, як впливає з дослідження, коли українська та російська мови отримують статус В, а суржик — статус Н. Загалом з цього розділу можна зробити висновок, що мовні впливи не бувають «хорошими» або «поганими», це невідпинний процес, у якому можливі абсолютно різні результати.

Наступне питання, висвітлене в четвертому розділі монографії — ««Русинська» мова як дезінтеграційна технологія» (с. 37–60), є досить дражли-вим у політичному плані, хоча мовознавці вже давно вирішили його однозначно. Це спроби створення так званої русинської мови, для якої використовуються прийоми «очуднення», мовний симулякр. Відчувається, що ця тема добре відо-ма автору, тому він детально аналізує використані прихильниками «політичної» мови способи візуального відокремлення свого творіння від української мови: перехід на іншу (латинську, старослов'янську) графіку, правопис на етимоло-гічній основі тощо. Цікавим є експеримент, проведений Л. Белеєм щодо розпіз-навання мови тексту. Очуднені цитати різних авторів респонденти оцінювали не за мовними особливостями, а за власними уявленнями; частина респондентів при цьому ідентифікувала себе як русини. Власне, саме таке дослідження про штучність цього утворення, як нам видається, слід опублікувати для широкого загалу не лінгвістів. Також із цього розділу можна зробити висновок про неко-ректність терміна «русинська» у мовних законодавчих актах України. Дослід-ник показує, що вплинути на розпізнавання подібних «проектів» як маніпуляцій може тільки адекватна обізнаність, освіта населення.

Несподівано важливим питанням, яке вирішується у п'ятому розділі моно-графії — «Нові параметри стилістичної класифікації» (с. 61–68), є новий під-хід до стилістичної диференціації української мови. Здавалося б, ще зі школи всі знають про функціонування в українській мові п'яти основних стилів. Що нового тут можна виявити? Однак автор упевнено проголошує, що такий під-хід безнадійно застарілий, і важливішим є поділ не на стилі, а на дискурси. На початку ХХІ ст. актуальнішим є поділ мовлення на людське і комп'ютерне, як твердить Л. Белей. Також автором «у запропонованій класифікації замінено офі-ційно-діловий стиль на політично-суспільний, юридичний, комерційний, вну-трішньо-професійний та інструктивний, оскільки старий термін був затісний для цілого спектра стилістичних дискурсів». І далі: «Замість художнього функ-ціонального стилю з'явився мистецький стилістичний дискурс, що не зводиться тільки до художньої літератури, а охоплює такі жанри, як пісні, експлікації в художніх виставках, графіті та татуювання (якщо у них використовуються мов-ні засоби), оскільки усім їм характерне використання мови як засобу творення мистецтва» (с. 65). Таким чином, головним у стилістичній стратифікації мови виявляються окремі жанри, які не мають чітких меж, взаємодіють між собою: важливо звернути увагу на комунікаційні особливості (хто — з ким). Висновки, які робить автор з цього розділу стосовно дослідження стилів, є дискусійними: «Значно важливіше звернути увагу на вивчення жанрів та індивідуальних сти-лів, що мають абсолютно чіткі межі та особливості» (с. 68).

Шостий розділ «Мовний ландшафт як сфера мовного вжитку» (с. 69–82) окреслює «загальну стратифікацію мовного вжитку від індивідуального до між-народного» (с. 69). Спираючись на визначення мовного ландшафту, яке дали Р. Ландрі та Р. Бурі («Мовний ландшафт стосується видимості мов у публічних і комерційних знаках на певній території чи у певному регіоні»), автор висвіт-лює проблеми мовної стратифікації, дотичні до комерційних оголошень, зна-ків, вивісок, графіті тощо. Мовний ландшафт є дуже важливим у плані фіксації власної етнічної ідентичності. Численні розвідки, що їх цитує автор, дають різ-носторонню характеристику елементів мовного ландшафту, і Л. Белей наводить узагальнювальну класифікацію досліджуваного дискурсу за різними ознаками, починаючи від жанру, авторства, дизайну, часу експонування тощо. Досить де-тально у розділі розглядається стріт-арт і його різновиди, зокрема графіті, теги, які є новим явищем у сучасній, переважно міській, культурі. Цікавими є спосте-реження щодо мовної ідентифікації носіїв такої субкультури. Природно, що тут

домінує українська та російська, а також (як вплив глобалізації) англійська мова. Однак, як твердить автор на підставі власних спостережень, «у компактних місцях проживання етнічних меншин не усі мовні спільноти відображають свою присутність на мовному ландшафті. Найактивніше це робить угорська меншина у Берегівському районі Закарпатської області: вона присутня у всіх жанрах елементів МЛ» (с. 81). Певним чином на мовний ландшафт впливає авторство текстів: офіційні вивіски, оголошення надають перевагу державній мові, приватні матеріали насправді відображають стан мовної стратифікації у конкретних регіонах. Це зовсім новий і дуже інформативний підхід до вивчення питання про функціонування мов на конкретних територіях, оскільки мовний ландшафт здебільшого ігнорується як надто «знижений» жанр, пов'язаний з маргінальними елементами суспільства.

Тенденції українського корпусного планування (графізація, стандартизація та модернізація) докладно викладені в сьомому розділі «Тенденції українського корпусного планування» (с. 82–91). Автор традиційно не оминає історичних екскурсів щодо історії та тенденцій багатостраждального українського правопису, графіки. Багато уваги приділяє вчений тенденції пуризму в нормалізації лексики, яка аж ніяк не сприяє позитивному сприйманню змін і часто спричиняє непорозуміння, навіть анекдотичні ситуації. Так само негативно висвітлює дослідник окремі правила правопису, а саме відоме «правило дев'ятки», яке створює, на його думку, деякі іншомовні слова. Звичайно, український правопис має багато «вузьких місць», і вони справді потребують регулювання, однак радикальні кроки, як нам видається, у ситуації, коли становище мови не сприймається як дуже надійне, можуть бути сприйняті в суспільстві як недоречні. Ми вважаємо, що суспільство до мовних змін потрібно ретельно готувати.

У цьому розділі Л. Белей спиняється на ще одному важливому моменті корпусного планування мови — це «питання літературного стандарту, зокрема баланс східно- (центрально)- та західноукраїнських мовних елементів» (с. 88). Дискусію про співвідношення та діалектну базу літературної мови розпочато ще в XIX столітті. Дивним чином діалектне наповнення, зокрема елементами південно-західного наріччя, стало модною тенденцією серед групи українських письменників та перекладачів. Л. Белей оцінює це явище як небажане, оскільки воно створює мовні девіації для читачів з інших територій. З іншого боку, вплив діалектів на корпусне регулювання мови незаперечний; інша справа — дотримання розумної межі та доцільності таких уливань. Симптоматично, що діалектизми з інших нарічч письменники не використовують активно. Дуже доречно дослідник доходить висновку, що корпусним регулюванням мови повинен займатися один орган, наділений необхідними повноваженнями.

Дуже цінним є восьмий розділ монографії — «Українська мова й інтернет» (с. 92–108). Безперечно, інтернет — це нова мовна реальність XXI ст., що потребує уважного і глибокого вивчення. Дослідник вказує на головний недолік вивчення мовної ситуації інтернет-ресурсів попередниками — залежність від доменів. Насправді, як намагається переконати автор, український чи російський домени не визначають, якою мовою користуватиметься дописувач, тому «досліджувати сегмент “українського інтернету” варто не з точки зору доменів, а з позиції реальної статистики звернень до сайтів серед загальної аудиторії країни (без прив'язки до домену .ua)» (с. 92). Отже, до уваги дослідника потрапляють сайти, які мають високий індекс відвідуваності за показниками, які можна контролювати. Л. Белей зазначає: «Інтернет перетворився на загальноприйнятий інструмент комунікації, в якому можна знайти усі стилістичні дискурси: комунікаційний внутрішньо-професійний (спеціалізовані форуми), інструктивний (порадницькі сайти), комерційний (сайти торгівлі, інтернет-реклама), по-

літично-суспільний (сайти політиків), релігійно-обрядовий (сайти релігійного спрямування), юридичний (правничі сайти), журналістсько-публіцистичний (інтернет-ЗМІ), науковий (наукові сайти), мистецький (літературні та мистецькі майданчики) тощо» (с. 93). Усі особливості, які авторів видаються достатньо показовими, фіксуються в таблицях, графіках, і це створює реальну картину становища україномовного сегмента у всесвітній мережі. Цікавими є зауваги до мовного наповнення сайтів комерційної інформації, які не регулюються мовним законодавством; наступним кроком, хоча дослідник про це і не говорить, має бути державний вплив на мову інформаційних та комерційних ресурсів, адже це так само є частиною престижу мови. Позитивною тенденцією, як стверджує автор, є зростання частки українськомовних сайтів інтернету.

У дев'ятому розділі «Мовний маркетинг як інструмент мовної політики» (с. 109–126) автор виявляє глибоку обізнаність із працями зарубіжних соціолінгвістів, присвяченими мовному плануванню, називає цілу низку важливих імен мовознавців, які досліджували мовну ситуацію в окремих країнах переважно з орієнтацією на можливість свідомого її регулювання. Доречними є історичні екскурси в чеську та французьку історію. Л. Белей цитує праці сучасних маркетологів, переважно американських, які стверджують, що мова, її престижність є товаром, який можна рекламувати і просувати, використовуючи комерційні технології, працюючи з цільовими групами тощо. Автор пише: «Після реалізації стратегії просування мови, можна замовити повторні дослідження і перевірити ефективність проробленої роботи, наскільки змінилася статистика, які методи виявилися ефективними, а які — ні» (с. 126). Слід визнати слушність такого твердження: «Маркетинговий інструментарій, попри високу ціну, досить ефективний, оскільки постійно удосконалюється жорсткими ринковими вимогами. Тому для України мовний маркетинг може бути оптимальним рішенням» (с. 126).

Десятий розділ монографії — «Індекс престижу мови як параметр мовної ситуації» (с. 127–135) спирається на статистичні дані, які дають можливість розрахувати індекс престижу мови. На жаль, цей розрахунковий показник становить лише 0,77. Отже, процес ревіталізації української мови, можливо, як слід і не почався. Л. Белей слушно зауважує, що цей індекс має сенс тільки в межах мікрогруп (регіональних, міських). Тоді дослідження відбивають реальне співвідношення кількості осіб, які називають мову рідною, і тих, хто нею послуговується. Цікавим і показовим є проведений автором експеримент щодо оцінки престижності мови комунікації в різних комерційних закладах Києва. Престижні торгові заклади, за спостереженнями, відповідно до закону мають український мовний ландшафт. Нижчий престиж закладу збільшує російськомовне наповнення МЛ. Найменше присутня українська мова (45%) на базарі, де переважає напівстихийна торгівля і вплив державного регулювання найменший. Натомість комунікація, як показують спостереження дослідника, виявляє прямо протилежні результати: у престижних закладах продавці не переходили на українську мову незалежно від мовлення «покупця». Отже, експериментально було підтверджено невисоку престижність української мови у столиці. Автор слушно робить узагальнення: «Подібний моніторинг доцільно провести і в інших мовних спільнотах. Зібрані дані можна використати для напрацювання відповідної соціально стратифікованої мовної політики» (с. 135). Шлях до підвищення престижу мови полягає у впливі на мовну поведінку вищого класу суспільства.

Монографія завершується висновками, які повторюють основні положення кожного з десяти розділів. Автор не претендує на повноту висвітлення порушених проблем, слушно зазначаючи, що кожна тема заслуговує на окреме велике дослідження.

Список використаної літератури відображає серйозність підходу вченого до вибору джерел. Це переважно актуальні праці останніх десятиліть та фундаментальні дослідження зарубіжної соціолінгвістики, які мало відомі в українському науковому середовищі. До позитивних сторін рецензованої праці, на нашу думку, слід віднести намагання автора висвітлити мовні питання за допомогою цифрових показників, що мають об'єктивний характер. Краще зрозуміти думки дослідника допомагають графіки, таблиці та діаграми. Можливо, у подальших працях автора було б доцільно скористатися статистичними програмами математичного опрацювання даних.

Загалом Л. Белей представив читачеві серйозне новаторське дослідження стану української мови перших десятиліть ХХІ ст., тобто часу, який потребує нових нестандартних рішень у питаннях мовної політики і мовної розбудови.

I. Філак

Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна
Електронна пошта: filakfelix19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

I. Filak

Uzhhorod national University
Uzhhorod, Ukraine
Email: filakfelix19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

Beley L. L.

UKRAINIAN OF THE EARLY 21ST CENTURY: PARAMETRIZATION OF SOCIAL AND LINGUISTIC CHANGES

Kyiv : Luta Sprava, 2019. 208 p.

Дата надходження до редакції — 11.11.2020

Дата затвердження редакцією — 16.11.2020

ХРОНІКА

1–3 жовтня 2019 р. у місті Синтра (Португалія) відбулася VI Міжнародна конференція з електронної лексикографії «eLex 2019: Electronic lexicography in the 21st century (Smart Lexicography)», організатором якої був Університет Коїмбра. У ній узяли участь науковці з тридцяти країн світу: Австрії, Бельгії, Болгарії, Бразилії, Великобританії, Данії, Естонії, Ізраїлю, Ірландії, Іспанії, Італії, Латвії, Мексики, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Португалії, Росії, Сербії, Словаччини, Словенії, США, України, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Чилі, Швеції та ін. Перша конференція відбулася 2009 р. в Бельгії, а згодом стала проводитися через кожні два роки. Її засновники — Європейська асоціація лексикографів EURALEX та спеціальна дослідницька група SIGLEX — ставили за мету обговорення останніх напрацювань і досягнень в електронному словникарстві, обмін думками з питань, що становлять інтерес для людей, які працюють у лексикографії та суміжних сферах.

Робоча програма конференції містила 5 ключових доповідей, 18 секцій, 49 усних доповідей, 24 стенди, 18 демо-презентацій, одну спонсорну сесію та дві церемонії вручення премій (перша — премії імені Адама Кілгаріффа, друга — премії від фонду Hornby Educational Trust).

Словосполучення *smart lexicography* у назві конференції свідчить про зосередження науковців на технологічних аспектах електронного словникарства. Один з них стосується адаптації різних лексикографічних праць до цифрових форматів. Так, в останнє десятиріччя використання мобільних пристроїв (смартфонів) значно зросло. Проте більшість словників досі не пристосована до таких цифрових форматів, і це потребує вирішення нових завдань у цьому напрямі, адже більшість користувачів використовує мобільні пристрої щодня. Іншим аспектом є технології багаторазового використання змісту словника. Саме словники часто залишаються ізольованими об'єктами, тоді як потреби та звички користувача вказують на те, що було б набагато корисніше пов'язати їх з іншими словниками і мовними ресурсами або навіть інтегрувати в різні інструменти. Усе це створює, звичайно, численні проблеми, особливо якщо ці електронні ресурси належать різним видавництвам з різних країн. Такі самі проблеми спостерігаються у випадку повторного використання змісту виданих словників під час створення нових ресурсів. З огляду на це важливим постає забезпечення сумісності форматів репрезентації словників, а також розроблення API-сервісів та інструментів конвертації, що сприяють цій сумісності, а також наближають лексикографію до семантичної мережі.

Напередодні конференції 30 вересня пройшов семінар «Collocations in Lexicography: existing solutions and future challenges» (Колокації в лексикографії: наявні рішення та майбутні завдання) під керівництвом Ізтока Косема, провідного співробітника Інституту прикладних словенських досліджень (м. Любляна, Словенія). У роботі семінару взяли участь провідні фахівці з комп'ютерної лінгвістики: Володимир Бенко (Словенія), Мілош Якубічек (Чехія), Ракел Амаро (Португалія), Жиль Моріс (Бельгія) та ін. Мета семінару — розглянути й обговорити теоретичні та практичні питання,

пов'язані з лексикографічним упорядкуванням словосполучень. Коло питань, висвітлених у доповідях, охоплювали:

1) створення та використання корпусів як джерел колокацій, маркування й екстракція колокацій з корпусів; статистичні дослідження для визначення найчастотніших сполучень слів;

2) синтаксис і семантику колокацій: семантичні зв'язки між колокаціями та їх подання в електронних словниках; граматичний формалізм для кодування колокацій у лексикографічній базі даних та для автоматичної екстракції з корпусів;

3) проблему відокремлення колокацій від інших багатослівних виразів у завданнях автоматичного опрацювання текстів;

4) упорядкування колокацій в електронних словниках відповідно до потреб користувача та побудову дефініцій до колокацій. Оскільки словники виконують не лише довідкову, а й навчальну функцію, робота з колокаціями дає змогу користувачеві відпрацьовувати навички самостійної роботи з опанування мови і розвивати комунікативну компетенцію. Дослідження колокацій проводилися на матеріалі не лише європейських мов (словенська, чеська, російська, португальська), а й тих, що на сьогодні залишаються мало дослідженими, зокрема мова народності сога, одна з мов банту, розповсюджена в Уганді.

Урочисте відкриття конференції (1 жовтня 2019 р.) почалося з привітання голови організаційного комітету Танари Кун, доктора філософії з прикладної лінгвістики, наукового співробітника центру загального та прикладного мовознавства університету Коїмбра. У своїй промові вона виокремила актуальні напрями сучасної електронної лексикографії та ознайомила учасників з роботою центру, а також розповіла про його тісну співпрацю з Міжнародним інститутом португальської мови у виробленні норм та принципів укладання словників португальської мови. Серед головних досягнень центру вона відзначила створення великого інтернет-порталу португальської мови (<http://www.portaldalinguaportuguesa.org/>) — платформи, що містить серію лінгвістичних словників та довідкових матеріалів з правопису. Розроблений ресурс розрахований на широке коло користувачів, у тому числі для науковців, які досліджують португальську мову в різних її аспектах. Контент, розміщений на порталі, є у вільному доступі і постійно переглядається та оновлюється.

Як уже зазначалося, під час церемонії відкриття конференції Ізток Косем вручив премії від фонду Hornby Educational Trust. Цей фонд 1961 р. створив Альберт Синді Хорнбі, англійський лексикограф, відомий як укладач Оксфордського словника. Основною діяльністю фонду є видача грантів закордонним викладачам англійської мови для підвищення ними своєї професійної кваліфікації у Великобританії. Докладну інформацію про фонд та умови отримання грантів можна знайти на сайті фонду <https://www.hornby-trust.org.uk/>.

Маргарита Коррейя, доктор філософії Лісабонського університету в галузі португальської лінгвістики, у своїй доповіді запропонувала обговорити тему створення електронного орфографічного словника португальської мови (VOC). Як відомо, португальська — це плюрицентрична мова, оскільки нею розмовляють у восьми країнах на чотирьох континентах. Із 1911 року в ній діяли дві різні орфографічні норми: бразильська і португальська. Протягом XX ст. уряди Португалії

та Бразилії прагнули отримати набір правил правопису, що охоплювали б обидва національних варіанти з використанням системи правопису, яка є в основному фонематичною. Починаючи з 1990 р., всі португаломовні країни пов'язані між собою Орфографічною угодою з португальської мови (AOLP 90). Однак протягом понад двох десятиліть цей набір правил не вдалося сформулювати у вигляді загального словника правопису для офіційного використання у всіх цих країнах. У зв'язку з цим постала необхідність створення VOC — Vocabulário Ortográfico Comum da Língua Portuguesa — Загального орфографічного словника португальської мови. Його цифрова платформа інтегрує словники правопису кожної португаломовної країни, укладені відповідно до загальних орфографічних норм і принципів лексикографічної репрезентації. У доповіді виокремлено головні питання створення такого словника, а також підкреслено його політичну роль і значення (режим доступу до словника: <http://iilp.cplp.org/voc/>).

Робота конференції розпочалася у трьох секціях: «Програми-коректори, користувачі та проектування словників», «Історичні словники, етимологія та інтеграція», «Малоресурсні мови та термінологія». У першій секції доповіді були присвячені проблемам використання штучного інтелекту у програмах-коректорах. У другій секції предметом обговорення стали технології інтеграції історичного словника польської мови з корпусом текстів XVII–XVIII ст., створення генеративного етимологічного словника індоевропейських мов, а також використання семантичних мереж у дослідженні еволюції мови. Третя секція була присвячена проблемам створення електронних лексикографічних ресурсів для малоресурсних мов (наприклад, тибетської, санскриту), тобто мов, для яких ще не розроблено великих одномовних та паралельних корпусів текстів.

Зростання інтересу до автоматизованої підтримки процесу написання тексту, а також останні досягнення у сфері інформаційних технологій сприяли розробленню нового покоління програм-коректорів. Більшість лексикографів (А. Франкенберг-Гарсія, С. Грангер, С. Тарп, Л. Ваннер та ін.) розглядають програми-коректори як засіб для навчання мови. Такий інструмент призначено користувачам, що не мають навичок або мають слабкі навички роботи зі словниками. Вважається, що програми-коректори прискорюють процес засвоєння мови і можуть бути альтернативою словникам. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує доповідь «ColloCaid: Assisting Writers with Academic English Collocations» (ColloCaid: помічник для письменників у творенні англійських літературномовних колокацій), автори А. Франкенберг-Гарсія, Р. Лью, Ж. Пол Різ та ін., у якій йдеться про проєкт ColloCaid (режим доступу: <https://collocaid.uk/prototype/editor/public/>). Проєкт має на меті створення інструменту для редагування текстів, який би допомагав вибирати слова, що добре сполучаються одне з одним. Відмінною рисою ColloCaid є те, що він не обмежується наданням довідки з колокацій. Основна його мета — підвищувати в реальному часі обізнаність про колокації, яких автори можуть не пам'ятати або не знати, не перериваючи при цьому процесу написання текстів.

Словникові мережі є цікавими мовними інструментами й хорошими довідниками для тих, хто вивчає тематичні слова та їх еволюцію в тій чи іншій мові. Використовуючи технології семантичних мереж, тобто математичних структур, що репрезентують зв'язки між словами, можна

відслідкувати еволюцію розвитку мови. Іспанські дослідники Каміло Гаррідо, Клаудіо Гутьєрес та Гільєрмо Сото у своїй доповіді «The Semantic Network of the Spanish Dictionary during the last century: structural stability and resilience» (Семантична мережа іспанського словника протягом минулого століття: структурна стабільність та стійкість) за об'єкт дослідження взяли семантичну мережу іспанського словника, яка охоплювала період з 1925 по 2014 рр. Дослідники виявили, що глобальні структурні властивості семантичної мережі іспанського словника надзвичайно стабільні. З іншого боку, з роками локальні властивості змінюються, пропонуючи уявлення про еволюцію лексику.

Як показує досвід польських лексикографів (Олександра Вечорек та ін.), висвітлений у доповіді «Integration of the Electronic Dictionary of the 17th–18th c. Polish and the Electronic Corpus of the 17th and 18th c. Polish Texts» (Інтеграція електронного словника польської мови XVII–XVIII ст. із корпусом польських текстів XVII–XVIII ст.), інтеграція історичного словника з історичним корпусом у поєднанні електронного словника польської мови з корпусом текстів XVII–XVIII ст. («Корпусом бароко») надає багато можливостей як для лексикографів, так і для користувачів. По-перше, інтеграція дає змогу ідентифікувати відсутні словникові записи (тобто ті, що існують у корпусі, але відсутні у словнику). По-друге, пошук прикладів використання для існуючих запитів спрощено. По-третє, стала можливою перехресна перевірка знаходження повного набору словоформ. І, нарешті, спрощено пошук фразових дієслів, прислів'їв тощо (усіх наявних у словникових записах).

Будь-яке порівняльно-історичне дослідження потребує відповідних програмних засобів. До таких належить протоіндоевропейський лексикон (скорочено PIELex). Це генеративний етимологічний словник індоевропейських мов (режим доступу: <http://pielexicon.hum.helsinki.fi>) — перший у світі словник, здатний автоматично створювати лексичні корені для понад 120 архаїчних мов індоевропейської сім'ї. Крім цього, для здійснення зворотного процесу розпочато роботу над програмами механічної генерації протоіндоевропейських словоформ з використанням даних з індоевропейських мов. Функціонування словника PIELex забезпечують алгоритми опрацювання даних (починаючи із семантики й закінчуючи морфологією) та вихідна структура самої протоіндоевропейської мови.

Другий день конференції розпочався виступом Олександра Гейкена (Берлін, ФРН) «Центр цифрової лексикографії німецької мови: нові перспективи інтелектуальної лексикографії». Головною діяльністю центру є забезпечення комплексного та емпірично достовірного опису німецької мови від її витоків до сьогодення. Для цього чотири німецькі академії в Берліні (координатор), Геттінгені, Лейпцигу і Майнці об'єднали свої зусилля. Доповідач зазначив, що в академіях накопичено багатий досвід створення різних словникових проєктів, що охоплюють як історичні, так і сучасні словники, у тому числі Grimmsches Wörterbuch, словники давньонімецької, середньонімецької, ранньонімецької і цифровий словник (DWDS) сучасної німецької мови. Крім цього, Центр співпрацює з Інститутом німецької мови ім. Лейбніца (IDS) в галузі неологізмів і сучасних текстових корпорацій. Щоб забезпечити повсюдний пошуковий інтерфейс для цих різноманітних джерел словників, у найближчі роки буде потрібен значний обсяг роботи з інтеграції, включаючи роботу над спільними форматами, списками лем, а також перехресні посилання зі словників на корпуси.

Далі свою роботу розпочали стендова та демонстративна секції. На стендовій секції представлено 24 доповіді різної тематичної спрямованості, починаючи з корпусних технологій і закінчуючи окремими проблемами укладання електронних словників загальномовної та термінологічної лексики, зокрема:

1) добір речень для створення навчальних конкордансів, що показують особливості вживання того чи іншого слова або фрази в реальному мовленні автентичними носіями мови;

2) екстракція термінів та дефініцій із корпусів текстів; використання семантично анотованих корпусів для добору ілюстрацій до тлумачного словника;

3) автоматизована екстракція колокацій, проблеми лексикографічного опису колокацій та опис сполучуваності слів у словнику;

4) автоматична побудова багатомовного словника колокацій з використанням дистрибутивної семантики;

5) створення інструментів для автоматичної побудови дефініцій;

6) екстракція термінів з використанням формул дефініцій та прив'язування кожної формули до конкретного семантичного відношення;

7) автоматичне створення гіперпосилань, що зв'язують слово в дефініції з іншими реєстровими словами;

8) побудова графічного інтерфейсу для електронних словників загальномовної та спеціальної лексики.

На демонстраційній секції всім учасникам конференції надали можливість ознайомитися з різними програмними засобами: електронними словниками та системами підтримки лексикографічного процесу (докладну інформацію про ці лексикографічні інструменти та ресурси можна отримати тут: <https://indico2.conference4me.psnc.pl/event/12/sessions/207/#20191002>). У роботі секції взяли активну участь представники Sketch Engine. Ця корпорація спеціалізується на створенні інструменту (SkELL), що надає студентам і викладачам інформацію щодо уживання конкретної фрази або слова в усному мовленні носіїв тієї чи іншої мови. Такий інструмент працює з англійською, німецькою, італійською, чеською, російською та естонською мовами. SkELL доступний на сайті корпорації: <https://www.sketchengine.eu/skell/>. Інструмент відображає: 1) конкорданс, що подає приклади вживання шуканого слова в мовленні; 2) колокації з конкретним словом та 3) синоніми. Усі приклади, словосполучення та синоніми взято з багатомільйонних текстових вибірок автоматично, без використання ручної праці.

Другий день конференції завершився роботою секцій «Автоматична / автоматизована лексикографія», «Розумні словники, інструменти та нові підходи» і «Онтології та зв'язані лексичні дані». На першій обговорювали питання створення інструменту для автоматизованого вилучення лексем певного типу (зокрема, неологізмів), автоматизацію створення багатомовного словника на основі великого корпусу та побудову онтології на основі моделі OntoLex-lemon. На другій секції були репрезентовані нові підходи до використання можливостей інтернету у розширенні контенту словників, методи і прийоми автоматичного івідстежування життєвого циклу лексем з використанням діахронічного корпусу та інтеграція етимологічного словника з мережею лінгвістичних зв'язаних даних (Linguistic Linked Open Data network). Третя секція була присвячена створенню проєктів динамічних баз знань певної галузі (EcoLexicon: https://ecolexicon.ugr.es/visual/index_

en.html) та систем лексичних зв'язаних даних різних ресурсів і країн для дослідження мов певного регіону (VerbaAlplina: <https://www.verba-alpina.gwi.uni-muenchen.de/>).

У конференції вперше взяли участь представники з України — директор Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, академік В. А. Широков, старший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України І. В. Остапова та доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» Є. В. Купріянов. На стендовій секції вони представили доповідь «Лексикографічна система тлумачного словника у цифровому середовищі», де наочно продемонстрували досвід Фонду в створенні цифрових словників, розробленні технологій їхньої інтеграції, а також побудові інструментів для роботи з ними. Зокрема, було репрезентовано тлумачний, етимологічний і граматичний словники української мови. Як останню розробку було показано програмний комплекс для аналізу тексту цифрового словника іспанської мови. Основними перевагами цифрових словників, створених у фонді, є практично необмежений потенціал інтеграції різних лінгвістичних фактів в одному об'єкті, здатність відбивати мовну динаміку, ефективність навігації по структурних елементах, можливість проведення обчислювальних експериментів. Чимале значення має можливість багаторазового використання одного разу сформованих у цифровому середовищі лексикографічних структур і масивів багатьма професіоналами — лінгвістами, лінгвотехнологами і видавцями.

Останній день конференції був присвячений обговоренню окремих питань створення електронних словників, онтологій та тезаурусів. Було констатовано, що конференція пройшла на високому рівні, організатори дуже якісно спланували програму заходу та надали чудову можливість усім учасникам поділитися власними досягненнями та досвідом у галузі електронної лексикографії. Усі повні публікації та тези доповідей розміщено на сайті конференції за адресою: <https://elex.link/elex2019/proceedings-download/>.

Головною темою наступної конференції eLex 2021, яка відбудеться 2021 р. у місті Брно (Чехія), буде «Лексикографія постредагування». Цифрова лексикографія за останні 30 років досягла настільки великого прогресу, що багато елементів словника (наприклад, реєстр слів, словозміна, переклади або ілюстративні приклади) можна автоматично створювати на базі досить великого й анотованого текстового корпусу. Цей технічний прогрес веде до появи нових методологічних підходів, за яких велика частина редакційної роботи складається з постредагування автоматично створеного контенту — аналогічно до постредагування машинно перекладених текстів. Ці зміни сприятимуть прискоренню редакційної роботи і дозволять редакторам зосередитися на найскладніших питаннях, але наразі головною проблемою залишається впровадження та реалізація цих змін у парадигмі сформованих лексикографічних традицій. Докладну інформацію про eLex 2021 можна прочитати на сайті: <https://elex.link/elex2021/>.

Є. КУПРІЯНОВ
(Харків)

І. ОСТАПОВА
(Київ)

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «МОВОЗНАВСТВО» ЗА 2020 РІК

Бацевич Ф. С. Лінгвонаративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті	1
Белей Л. Л. Позивні учасників АТО й ООС — творення та функціонування.	3
Білоусенко П. І. Лексико-словотвірні типи нульсуфіксальних дериватів в українській мові XI-XIII ст	5
Коваль-Фучило І. М. Номінація локусів та персонажів в оповідях про примусове переселення із зони затоплення	6
Куранова С. І. Семантична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості.	2
Межжеріна Г. В. Неофіційний антропонім <i>Петръ Гоугнивыи</i> . 1.	5
Межжеріна Г. В. Неофіційний антропонім <i>Петръ Гоугнивыи</i> . 2.	6
Палінська О. М. Метамовні рефлексії і дискурсивні практики мешканців Центральної України	5
Півторак Г. П. Українсько-польські етномовні взаємини давнього періоду	1
Радзієвська Т. В. Французький мовний субстрат в англomовному мемуарному дискурсі Володимира Набокова: стилістична гра чи текстотвірна закономірність?	4
Савчин В. Р. Василь Мисик і Микола Лукаш: два прочитання Роберта Бернса	4
Селігей П. О. Нездійснені мовні прогнози: уроки дає історія	4
Сидяченко Н. Г. Індивідуально-авторська семантика лексеми <i>widnokrąg</i> в однойменному романі Веслава Мисливського	4
Скляренко В. Г. Словотвірна реконструкція праслов'янської лексики (безсуфіксних дієслів). 2	2
Тараненко О. О. Явище мовного андроцентризму і сучасний рух за гендерну рівність. 1.	1
Тараненко О. О. Явище мовного андроцентризму і сучасний рух за гендерну рівність. II	2
Тараненко О. О. Явище мовного андроцентризму і сучасний рух за гендерну рівність. III	3
Тищенко О. М. Комісія для складання Словника живої української мови у справі СБУ: Сергій Олександрович Єфремов	5
Тищенко-Монастирська О. О. Орфографічні особливості кримчацького рукопису <i>джонк</i> та писемна традиція кримчаків	6
Томіленко Л. М. Галузева лексика в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова: спроба цілісного аналізу.	2
Фоміна Л. Ф. Назви сузір'їв в українських перекладах Старого Завіту.	4
Холод'юн О.М. Дієслівна лексика й семантика в українських говорах: стан і перспективи дослідження	3
Холод'юн О.М. Лінгвогеографічний аспект дослідження дієслівної лексики й семантики в українських говорах.	6
Черниш Т. О., Єрмоленко С. С. Ще раз про гру слів у Яна Твардовського: іманентно-трансцендентний підхід (<i>Chernysh T.O., Yermolenko S.S. More on Jan Twardowski's word-play: an immanent-transcendent approach</i>).	3
Шевченко Л. І. Мовна ідентичність як домінанта світогляду: Пантелеймон Куліш. Епістолярій.	1

РЕЦЕНЗІЇ

Даниленко Л., Дядечко Л. П. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках : В 2 т.	2
Малаш О. Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові і словнику	3
Малаш О. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення	4
Малаш О. Колесник В. Говірка болгар с. Городнього (Чийшія), Бессарабія : Словник.	2
Малаш О. Сабадош І. Українські назви рослин: історія, етимологія	1
Півторак Г. Поповський А. Дешиця про українські прізвища.	5
Селігей П. Тищенко К. М. 42 епохи українських мовних контактів: енциклопедія 3000 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, прізвищах і топонімах.	5
Радзієвська Т., Труб В. Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation	6
Філак І. Белей Л. Л. Українська мова на початку ХХІ ст.: параметризація соціально-лінгвістичних змін	6
Шкіцька І. Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови : Монографія	1

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка	6
Віталій Вікторович Жайворонок	1
Іштван Ньюмаркаї	5
Віталій Григорович Скляренко	4
Нові правила оформлення публікацій у журналі «Мовознавство»	1,4,6

НОВІ ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ПУБЛІКАЦІЙ У ЖУРНАЛІ «МОВОЗНАВСТВО»

Редакційна колегія оцінює актуальність запропонованої праці, її наукову новизну, зміст викладу основних засад дослідження, висновків та узагальнень. Матеріали проходять перевірку на плагіат і самоплагіат.

Редколегія залишає за собою право відхилити поданий матеріал або повернути на доопрацювання.

Текст **статті** слід подавати в електронній версії (у розширеннях .rtf і .pdf) і роздрукований на папері А4 (210 x 297 мм). Назва файлу має містити прізвище принаймні одного з авторів та назву жанру: Voloskovets_stattya, Voloskovets_khronika тощо.

Увага! Сторінки оригіналу статті, починаючи з другої, мають бути пронумеровані у правому верхньому куті.

В окремому документі (заявці) автори подають інформацію про себе: прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, учене звання, науковий ступінь — українською й англійською мовами, а також електронну пошту та контактні телефони. Назва файлу має містити прізвище одного з авторів: Malash_zayavka.

Не вичитані автором тексти (з фактичними або технічними помилками) до розгляду не приймаються.

Технічні правила оформлення статті

Загальні вимоги

1. Обсяг — до 40 тис. друкованих знаків (з проміжками між словами).
2. Шрифт — Times New Roman, кегль 14, через півтора інтервала. Якщо використано інший шрифт, **необхідно подати його окремим файлом.**

Структура статті

Заголовок статті та інформація про авторів

Перший рядок: ліворуч, — класифікаційний індекс УДК (за бажанням автора).

Через рядок: жирним шрифтом, 14 кегль — ініціали та прізвище автора, звичайним шрифтом, 12 кегль — місце роботи (повна офіційна назва навчального закладу або установи), назва міста, країни, електронна пошта, ORCID.

Через рядок: по центру, ВЕЛИКИМИ літерами, жирним шрифтом — назва статті.

Приклад:

В. Г. СКЛЯРЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

м. Київ, Україна

Електронна пошта: Skljarenko@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8131>

СЛОВОВІРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ (БЕЗСУФІКСНИХ ДІЄСЛІВ)

Анотації та ключові слова

Анотація українською мовою подається прямим шрифтом, 12 кеглем через рядок після інформації про авторів. Обсяг анотації — **не менше ніж 1800 знаків**. У наступному рядку потрібно подати ключові слова (5–7 одиниць).

У кінці статті, після переліку літератури й REFERENCES (джерел і SOURCES — за наявності), подаються англійською мовою:

ліворуч — ім'я і прізвище (жирним шрифтом, за встановленими правилами транслітерації або за закордонним паспортом), науковий ступінь, учене звання, посада; у наступному рядку — місце роботи (назва навчального закладу або установи без скорочень), назва міста, електронна пошта, ORCID;

ліворуч, жирним шрифтом — назва статті;

– прямим шрифтом — анотація обсягом **не менше ніж 1800 знаків** і ключові слова (5–7 одиниць). Ключові слова англійською мовою повинні бути максимально точним перекладом українськомовних та відтворюватися в тій самій послідовності. Кількість ключових слів у переліку має бути однаковою в українськомовній та англійськомовній анотаціях (якщо граматичні особливості мови не потребують іншого).

Приклад:

V. H. SKLIARENKO

Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

E-mail: Skliarenko@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8131>

THE DERIVATIONAL RECONSTRUCTION OF COMMON SLAVIC LEXIS (SUFFIXLESS VERBS)

(текст анотації англійською мовою)

Власне текст статті, що містить вступ (поставлення проблеми, аналіз попередніх досліджень, дотичних до цієї праці), виклад основного матеріалу, результати й висновки.

Текст статті подавати **через інтервал після українськомовної анотації**.

Після тексту статті — з інтервалами в один рядок між рубриками та їхніми назвами:

– ЛІТЕРАТУРА;

– ДЖЕРЕЛА (в разі потреби);

– REFERENCES (список літератури для міжнародних баз даних);

– SOURCES (в разі потреби).

Якщо статтю написано **англійською мовою**, слід дотримуватися такої структури: 1) інформація про авторів, 2) назва статті, 3) анотація та ключові слова англійською мовою, 4) текст, 5) REFERENCES і (за потреби) SOURCES; 6) інформація про авторів, назва статті й анотація та ключові слова українською мовою.

Структура рецензії

Заголовок: прізвище та ініціали автора рецензованої праці, її назва, жанр, місце і назва видавництва та рік публікації, загальна кількість сторінок:

Халіман О.

ГРАМАТИКА ОЦІНКИ: МОРФОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ : МОНОГРАФІЯ.

Харків : Майдан, 2019. 458 с.

Поставлення проблеми, пояснення актуальності рецензованої наукової праці. Предмет та об'єкт дослідження в рецензованій праці.

Опис структури праці, аналіз кожного зі складників (із зазначенням сторінок) з погляду реалізації поставлених завдань.

Висновки рецензента щодо наукової ваги дослідження відповідно до проведеного аналізу праці.

Перелік використаних джерел

(за наявності інших, крім рецензованого).

Інформація про рецензента українською мовою:

I. Шкіцька

Тернопільський національний економічний університет

м. Тернопіль, Україна

Електронна пошта: ishkitska1@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8114>

Інформація про рецензента англійською мовою:

I. Shkitska

Ternopil national economic university

Ternopil, Ukraine

E-mail: ishkitska1@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8114>

Заголовок англійською мовою:

Khaliman O.

THE GRAMMAR OF EVALUATION: MORPHOLOGICAL CATEGORIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE : MONOGRAPH.

Kharkiv : Maidan, 2019. 458 p.

Правила оформлення тексту

Текст статті або рецензії має бути оформлений відповідно до правил чинного правопису, за винятком ілюстративного матеріалу, що може відтворюватися згідно з оригіналом.

Мови публікацій — українська, англійська (UK або US, але лише один із варіантів).

У тексті не можна використовувати стильові маркери.

Між ініціалами, між ініціалом та прізвищем потрібно ставити нерозривний проміжок (одночасне натискання клавіш Ctrl + Shift + пробіл) (напр.: Т. Б. Лукінова, О. О. Тараненко).

Текст може містити таблиці, графіки, зображення, діаграми тощо. Слід ураховувати можливе погіршення якості ілюстрацій у разі переведення їх у чорно-білі кольори.

Цифрові виноска використовують для уточнень і роз'яснень, які з певних причин не можна подати в самому тексті. Для покликань на літературу застосовують квадратні дужки, у яких зазначено відповідне джерело.

Вимоги до оформлення ілюстративного матеріалу

Словосполучення та слова, що їх використовують як приклади, слід подавати курсивом без лапок. Наприклад:

Запозичення *тренд* увійшло в розмовну практику в 90-ті роки XX століття.

Увага! Між словами чи словосполученнями, що наводяться як приклади і набрані курсивом, розділові знаки «,» «;» «:», «!», «?» а також круглі, квадратні і фігурні дужки (), [], { }, лапки «», “”, ‘ ’ мають бути набрані **прямим шрифтом**, а не курсивом.

Наприклад:

вінок (*вінець*), *калина*: *носити вінок* (*калину*); «*spotkal te podlotki*» і т.ін.

Речення-ілюстрації подають прямим світлим шрифтом у лапках.

Фонеми, морфеми, символи подають жирним шрифтом. Наприклад:

У жінок більшість зафіксованих пауз гезитації — 65% — заповнена різноманітними звуками (на зразок **i-i**, **e-e**, **em**, **y-y** тощо).

Цитати слід наводити в лапках. Наприклад: А. Архангельська зазначає: «У польському суспільстві перед другою світовою війною використання чоловічої назви замість жіночої визначалося як варварство» [Архангельська : 79].

За наявності лапок усередині цитати використовують такі різновиди лапок: «Ця повість побачила світ у паризькому емігрантському виданні “Современные записки”».

Потрібне слово виділяють світлим курсивом: «І глянеш, як хазяїн *домовитий*, По своїй хаті і по своїм полі».

Назви також слід подавати в лапках: «Слово о полку Ігоревім».

Значення слів (у дослідженнях діалектологічного, етимологічного спрямування тощо) наводять в одинарних верхніх (семантичних) лапках ‘...’ (напр.: *нетяга* ‘людина без тяглової худоби’).

Слід чітко диференціювати **довге тире** (—), **середнє тире** (–) і **дефіс** (-). Напр.: «Валентність — це...», 5–10 с., 2008–2009 рр., X–XI ст. (для цифрових позначень); але: синоніми-конверсиви, не сьогодні-завтра.

Авторські пропуски цитованого тексту позначають трьома крапками в лаганих дужках <...>.

Покликання на літературу в тексті потрібно подавати в квадратних дужках: прізвище автора (або перше слово назви джерела), рік видання (якщо є покликання на різні праці автора), двокрапка (перед нею пропуск), номер (номери) сторінки. Наприклад: [Булаховський]; [Семиколєнова : 31]; [Жайворонок 2018 : 55–56]; [Колесник 2005а : 4–5; Колесник 2005б : 31]; [Слов'янський : 265]; [Lakoff : 105].

Довгі назви видань, створених колективами авторів, можна подавати у вигляді абревіатур. Якщо видання має кілька томів, частин, випусків тощо, це відбивається в покликанні: *Słownik prasłowiański, tom I* — [SP I].

Наприклад:

Багато хто виводить ім'я від дієслова [Meillet II 1905 : 216; Кузнецов 1954 : 30; SP I 1974 : 383; Králik 2015 : 83].

Крім власне літератури, автор може зазначати **джерела (sources)**, звідки взято ілюстративний матеріал. Покликання на джерела подається в круглих дужках: скорочена назва джерела, кома, номер сторінки або аркуша: (B–1, 45), (Лист, арк. 1). У переліку джерел скорочення слід розшифровувати. Скорочення мають бути ідентичними протягом усього тексту та збігатися із зазначеними в прикінцевому переліку джерелами.

Наприклад:

На наш погляд, псл. *stegno буквально означало 'те, що покривається одягом' (пор. Изб. : 121);

<...> хрестяться й моляться у звичайні дні й у критичних ситуаціях усі віруючі поліщуки: *а ѿа поїду помо'л'ен'ку/ пр'їду ѿ 'хату/ перехреш'чус'* (ГМ–1 : 87).

У разі покликання на **архівні документи** внутрішньотекстове посилання потрібно подавати в круглих дужках так: назва архіву, номер фонду, опису, справи та номер аркуша: (ЦДІАЛ. Ф. 101. Оп. 4. Спр. 812. Арк. 1). *Підрядкове посилання*: Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки // ЦДАВО України (Центр держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія ; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3. У переліку джерел абревіатури також мають бути розшифровані, із зазначенням загальної кількості аркушів у документі.

Правила оформлення літератури

Видання мають бути подані в алфавітному порядку (спочатку кириличні, після них — латинські, наприкінці — інші). Бібліографічний список оформляється за **ДСТУ 8302:2015**.

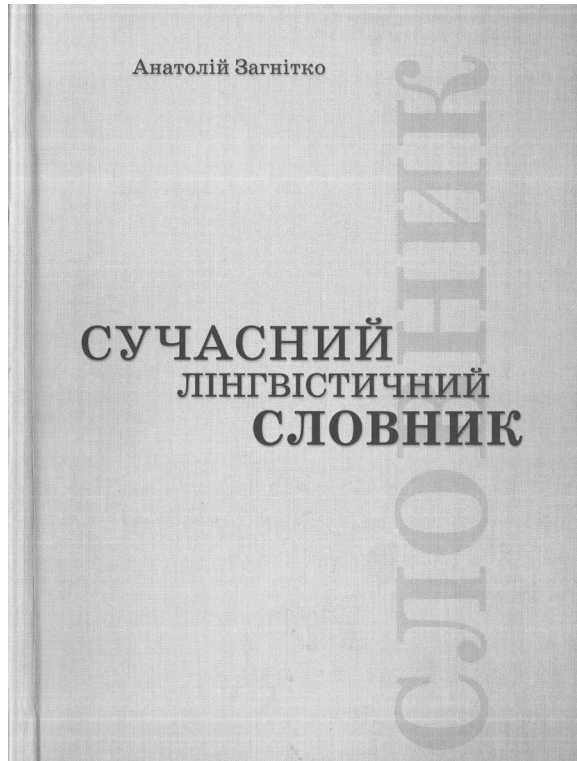
Докладну інформацію про правила оформлення літератури та джерел можна знайти на сайті журналу (<https://movoznavstvo.org.ua/>).

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає.

Загнітко Анатолій
СУЧАСНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ СЛОВНИК

Видавець ТОВ «ТВОРИ»

ISBN 978-966-949-523-5 Вінниця 2020

У словнику скваліфіковано сучасну лінгвістичну термінологію з послідовним тлумаченням термінів, виявом їх походження, системних зв'язків з іншими термінами та визначенням особливостей значення термінів і функційного навантаження в різних розділах мовознавчої науки. Водночас схарактеризовано лінгвістичні терміни й поняття зі встановленням їхнього навантаження у відповідних лінгвістичних наукових парадигмах, напрямках або інших суміжних із лінгвістикою науках, де відповідні термін і поняття мають поширення. Кваліфікація термінів подана з належним підтвердженням фактичним матеріалом. Особливістю видання є максимальне охоплення утрадиційненої лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять із виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням семантико-парадигмальних зв'язків.

Видання розраховане на науковців, учителів-словесників, аспірантів, студентів, учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, колегумів, усіх шанувальників слова, його розуміння та належного використання.

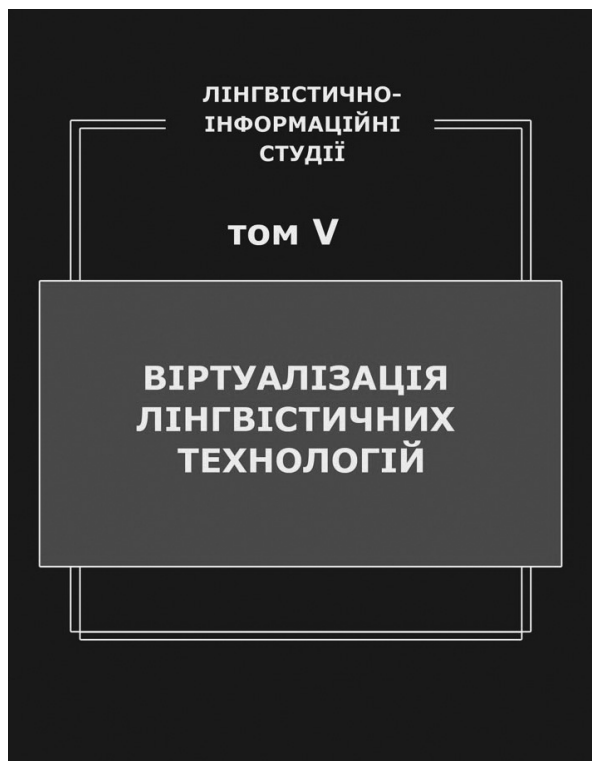
a.zagnitko@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ СТУДІЇ
ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

У П'ЯТИ ТОМАХ

Дослідження 1991–2018 років

За загальною редакцією *В. А. Широкова*

ТОМ 1. Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури

ТОМ 2. Граматичні системи

ТОМ 3. Тлумачна лексикографія

Книга 1. Словник української мови у двадцяти томах

Книга 2. Системна семантика тлумачних словників

Книга 3. Динаміка лексико-семантичного складу Словника української мови у двадцяти томах

ТОМ 4. Корпусна та когнітивна лінгвістика

ТОМ 5. Віртуалізація лінгвістичних технологій

ISBN 978-966-02-8683-2

ISBN 978-966-02-8690-0 (Т 5)

DOI 10.33190/978-966-02-8683-2/8690-0

https://movoznavstvo.org.ua/files/Ling_inf_studio_TOM_5_umif_B5.pdf

Індекс 74309

ISSN 0027-2833. Мовознавство, 2020, №6, 1–82

МОВОЗНАВСТВО
6 '2020
